

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Hadis Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ABDULLAH B. EBÎ EVFÂ VE SAHÎHAYN'DEKİ
RİVÂYETLERİ**

Mehmet Sıraç EKİN

21949034

Danışman

Doç. Dr. Ali KARAKAŞ

Diyarbakır 2025

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ABDULLAH B. EBÎ EVFÂ VE SAHİHAYN'DEKİ
RİVÂYETLERİ**

Mehmet Sirac EKİN
21949034

Danışman
Doç. Dr. Ali KARAKAŞ

Diyarbakır 2025

TAAHHÜTNAME
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**Abdullah b. Ebî Evfâ ve Sahîhayn’deki Rivayetleri**” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezmin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

25/06/2025

Mehmet Sirac EKİN

ÖN SÖZ

İslâm dini, insanlık için bir hidayet rehberi olmasının yanı sıra bireylerin dünya ve ahiret saadetini temin etmeyi hedefleyen bir hayat sistemidir. İslam'ın iki temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Seniyye, bu büyük hedefe ulaşmada Müslümanlar için yol gösterici olmuştur. Bu kaynakların doğru anlaşılması, dinî hükümlerle birlikte İslam ahlâkının ve medeniyetinin sağlıklı bir şekilde yaşanması ve sonraki nesillere aktarılması açısından sahâbe hayatî bir öneme sahiptir. İlâhî vahyin ilk muhatapları olan sahâbîler, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatına doğrudan şahit olmuş; onun sözlerini, fiillerini ve onaylarını yakından takip edip onun eğitiminde yetişmiş kimselerdir. Sahâbe nesli Kur'an'ın iniş sürecine, âyetlerin nüzûl sebeplerine ve hadislerin vürûduna doğrudan vakıf olmaları sebebiyle İslâmî ilimlerin temellendirilmesinde kilit rol oynamıştır. Hadis ilminin teşekkülü de bu çerçevede şekillenmiştir. Sahâbîlerin yaşam biçimleri, kişilik özellikleri, dinî ilimlere olan yatkınlıkları, tâbiîn kuşağıyla olan ilmî ilişkileri ve yaşadıkları dönemin sosyal, kültürel ve siyasî şartlarını iyi bilmeleri, hadislerin doğru bir şekilde anlaşılmasında ve aktarılmasında önemli katkılar sağlamıştır. Bu sebeple, hadis ilmi bağlamında bazı sahâbîler hakkında derinlemesine araştırmalar yapılmış ve onların rivayetleri üzerine müstakil eserler kaleme alınmıştır. Ancak bu çalışmalar, tüm sahâbîleri kapsamamış, bazıları hakkında sınırlı sayıda veya yetersiz nitelikte eserler ortaya konmuştur.

Bu çalışma, Hz. Muhammed'in yanında devamlı bulunup onun muhafızlığını yapmış, duasına mazhar olmuş ve hadis rivayeti açısından dikkate değer bir konumda bulunan Abdullah b. Ebî Evfâ'yı konu edinmiştir. Ne var ki, bu önemli sahâbî hakkında gerek ülkemizde gerekse İslâm dünyasında kapsamlı bir akademik çalışma yapılmamıştır. Bu eksiklik bizi hem onun hayatını hem de *Sahîhayn*'de (Buhârî ve Müslim) yer alan rivayetlerini tahlil etmeye sevk etmiştir. Tezimiz, giriş bölümüyle birlikte iki ana bölümden ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde Abdullah b. Ebî Evfâ'nın hayatı, şahsiyeti ve ilmî kimliği ele alınmış; ikinci bölümde ise *Sahîhayn*'deki rivayetleri sened (rivayet zinciri) ve metin (içerik) açısından incelenerek anlam ve muhteva yönünden değerlendirilmiştir.

Bu alışmamızda rehberlik eden, ilgi ve alakalarını bizden esirgemeyen tez danışmanlığımızı yürüten çok değerli ve kıymetli hocam Doç. Dr. Ali KARAKAŞ'a, tez jürimizde yer alan tenkit ve tavsiyeleriyle bize katkı sunan saygı değer hocalarım Doç. Dr. Fikret ÖZÇELİK ve Dr. Öğr. Üyesi İsmail KANBAZ Beylere, maddî ve manevî açılardan her zaman destekçim olan değerli annem babam, eőim, çocuklarıma, yetişmemde eğitim hayatımda ilminden istifade ettiğim tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Mehmet Sirac EKİN

Diyarbakır 2025

ÖZET

İslâm'ın teşekkül sürecindeki en önemli dönem, sahâbe dönemidir. Kur'ân-ı Kerîm'in ilk muhatapları ve sünnetin koruyucuları olan sahâbîler, aynı zamanda İslâm'ın ilk uygulayıcıları ve davetçileri olmuşlardır. Bu yönleriyle sahâbe nesli, tüm İslâmî ilimlerde olduğu gibi, özellikle rivayete dayalı bir yapıya sahip olan ve rivayetlerinin çoğu mütevâtir seviyesine ulaşmayan hadis ilmi açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle, sahâbe hakkında yapılan genel çalışmaların yanı sıra, her bir sahâbîyi ve rivayetlerini konu alan araştırmalar ilmî açıdan büyük değer taşımaktadır. Hadislerin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması hususunda sahâbenin yüzlercesi hayatî roller üstlenmiştir. Bu çalışmada, nâdide sahâbîlerden biri olan, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) muhafızlığını yapmış ve duasına mazhar olmuş Abdullah b. Ebî Evfâ'nın hayatı ve Sahîhayn'da yer alan hadis rivayetleri ele alınmıştır.

Abdullah b. Ebî Evfâ'nın hayatı genel hatlarıyla; ailesi, kabilesi, Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde ve sonraki dönemlerde yaptığı faaliyetler, şahsiyeti, Kur'ân-ı Kerîm ve fıkıh bilgisi hadisler ışığında ve biyografi kaynaklarından yararlanılarak tahlil edilmiştir. Abdullah b. Ebî Evfâ'nın Sahîhayn'daki rivayetleri tespit edilmiş; ardından yalnızca Buhârî'de geçen, yalnızca Müslim'de geçen ve her iki kaynakta ortak olarak yer alan rivayetler şeklinde üç başlık altında kategorize edilmiştir. Bu başlıklar altında yer alan hadislerin Arapça metinlerine ve tercümelerine yer verilmiş, sened açısından değerlendirmeleri yapılmış, sened zincirlerinde yer alan râviler tanıtılmış ve hadisler muhteva bakımından ele alınıp değerlendirilmiştir. Abdullah b. Ebî Evfâ'nın Hz. Muhammed'den (s.a.v.) rivayet ettiği hadislerden yaklaşık doksan beşi günümüze ulaşmıştır. Bu hadislerden toplam on altısı *Sahîh-i Buhârî*'de, on biri ise *Sahîh-i Müslim*'de yer almaktadır. Bunların on tanesi her iki eserde ortak olarak bulunurken, beş hadis yalnızca *Sahîh-i Buhârî*'de, bir hadis ise sadece *Sahîh-i Müslim*'de geçmektedir. Ulaştığımız kaynaklara göre, onun rivayet ettiği hadislerin toplam sayısı 117'dir.

Anahtar Kelimeler

Hiz. Muhammed, Sahâbî, Abdullah b. Ebî Evfâ, Rivayet, Hadis, Buhârî, Müslim.

ABSTRACT

The sahaba era was the most significant phase in the formative period of Islam. As the first interlocutors of the Qur'an and the protectors of the sunnah, the sahaba were also the first practitioners and inviters of Islam. In this respect, the generation of the sahaba has a great importance in all Islamic disciplines, especially in the field of hadith, which is narrative-based and most of which are not Mutawâtir. Hence, in addition to general studies on the sahaba, studies on each of the sahaba and their narrations are of great academic value. Hundreds of sahaba played vital roles in the preservation and transmission of hadiths to the next generations. In this study, the life of Abdullah ibn Abi Afa one of the distinguished companions, who served as the guardian of the Prophet (s.a.w.) and was honored with his prayers, and his hadith narrations found in *Sahîhayn* are discussed.

The life of Abdullah ibn Abi Afa is presented in general terms; his family and tribe, his activities during and after the lifetime of the Prophet (s.a.w.), his personality, his knowledge of the Qur'ân and fiqh are analyzed in the light of hadiths and biographical sources. The narrations of Abdullah ibn Abi Afa in *Sahîhayn* have been identified and then categorized under three headings: the narrations that appeared only in al-Bukhârî, the narrations that appeared only in Muslim, and the narrations that appeared jointly in both sources.

The Arabic texts of the hadiths, their translations, and their evaluations in terms of the script and the narrators in the senad chains are introduced, and the hadiths are discussed and evaluated in terms of content. About ninety-five of the hadiths narrated by Abdullah ibn Abi Afa from the Prophet (s.a.w.) have been transmitted to the present day. Sixteen of these hadiths are found in *Sahîh al-Bukhârî* and eleven in *Sahîh al-Muslim*. While ten of these hadiths are common to both works, five hadiths are found only in *Sahîh al-Bukhârî* and one hadith is found only in *Sahîh al-Muslim*. Based on the sources we have access to, the total number of hadiths narrated by him is 117.

Keywords

Prophet, Sahaba, Abdullah ibn Abi Afa, Narration, Hadith, Bukhârî, Muslim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	1
II. Metot ve Kaynaklar	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
ABDULLAH B. EBÎ EVFÂ'NIN HAYATI VE ŞAHSİYETİ	4
1.1. Hayatı	4
1.1.1. İsmi, Nesebi ve Künyesi.....	4
1.1.2. Doğumu ve Müslüman Oluşu	5
1.1.3. Kabilesi.....	6
1.1.4. Ailesi	8
1.1.5. Hz. Muhammed (s.a.v.) Döneminde Abdullah b. Ebî Evfâ	11
1.1.6. Hz. Muhammed (s.a.v.) Döneminden Sonra Abdullah b. Ebî Evfâ	15
1.1.7. Vefatı.....	17

1.2. Şahsiyeti	18
1.2.1. İlmî Kişiliği	19
1.2.2. Kur'ân-ı Kerîm bilgisi ve Tefsir Yönü.....	20
1.2.3. Fıkıh Bilgisi.....	23
1.2.3. Kûfe Ekolü Üzerinde Etkisi	25
İKİNCİ BÖLÜM	27
ABDULLAH B. EBÎ EVFÂ'NIN <i>SAHİHAYN</i>'DEKİ RİVAYETLERİ	27
2.1. Sahâbe Döneminde Hadis	29
2.2. Bir Hadis Râvisi Olarak Abdullah b. Ebî Evfâ	31
2.2.1. Abdullah b. Ebî Evfâ'nın Rivayetlerinin Yer Aldığı Kaynaklarda Sayı ve Konu Dağılımı.....	35
2.3. Sadece <i>Sahîh-i Buhârî</i> 'de Geçen Rivayetler	37
2.3.1. Alışverişte Yemin Edilmemesi.....	37
2.3.1.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi	37
2.3.1.1.1. İshâk b. Mansûr	38
2.3.1.1.2. Yezîd b. Hârûn.....	39
2.3.1.1.3. Ebû İsâ el-Avvâm	41
2.3.1.1.4. Ebû İsmâîl İbrahim es-Seksekî	42
2.3.1.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	43
2.3.2. Selem Akdinin Caiz olması.....	46

2.3.2.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi	47
2.3.2.1.1. Ebü'l-Velîd Hişâm b. Abdilmelik.....	47
2.3.2.1.2. Şu'be b. Haccâc	49
2.3.2.1.3. Yahyâ b. Mûsâ	51
2.3.2.1.4. Vekî' b. Cerrâh	52
2.3.2.1.5. İbn Ebi'l-Mücâlid	53
2.3.2.1.6. Hafs b. Ömer.....	54
2.3.2.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	55
2.3.3. Yeşil Testiden Şıra İçmenin Yasaklanması.....	57
2.3.3.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi	57
2.3.3.1.1. Mûsâ b. İsmâil	58
2.3.3.1.2. Abdolvâhid b. Zeyâd	59
2.3.3.1.3. Süleymân b. Feyrûz eş-Şeybânî.....	60
2.3.3.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	61
2.3.4. Hz. Muhammed'in Oğlu İbrahim'in Vefatı	63
2.3.4.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi	63
2.3.4.1.1. İbn Nümeyr.....	63
2.3.4.1.2. Muhammed b. Bişr	65
2.3.4.1.3. İsmâil b. Ebî Hâlid.....	66
2.3.4.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	67
2.3.5. Abdullah b. Ebî Evfâ'nın Huneyn Savaşına Katılması	69

2.3.5.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi	69
2.3.5.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	70
2.4. Sadece <i>Sahîh-i Müslim</i> ’de Geçen Rivayetler	71
2.4.1. Rükûdan Kalkarken Yapılan Dua	71
2.4.1.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi	72
2.4.1.1.1. Ebû Muaviye.....	72
2.4.1.1.2. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe.....	73
2.4.1.1.3. A‘meş.....	74
2.4.1.1.4. Ubeyd b. Hasan.....	76
2.4.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	76
2.5. Hem <i>Sahîh-i Buharî</i> ’de hem de <i>Sahîh-i Müslim</i> ’de Geçen Rivayetleri ..	78
2.5.1. Zekât.....	78
2.5.1.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi	78
2.5.1.1.1. Amr b. Mürre	79
2.5.1.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	81
2.5.2. Oruç.....	82
2.5.2.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi	83
2.5.2.1.1. Alî b. Abdillâh el-Medînî	84
2.5.2.1.2. Süfyân b. Uyeyne.....	85
2.5.2.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	87
2.5.3. Umre.....	88

2.5.3.1. Hadisin Senet Yönünden Değerlendirilmesi	88
2.5.3.1.1. Müsedded b. Müserhed.....	89
2.5.3.1.2. Hâlid b. Abdillâh	90
2.5.3.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	91
2.5.4. Vasiyet.....	91
2.5.4.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi	92
2.5.4.1.1. Hallâd b. Yahyâ	92
2.5.4.1.2. Mâlik b. Miğvel	94
2.5.4.1.3. Talha b. Musarrîf	95
2.5.4.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	96
2.5.5. Cihatta Düşmanla Karşılaşmayı Arzulamamak	98
2.5.5.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi	99
2.5.5.1.1. İbn Cüreyc el-Kureşî.....	99
2.5.5.1.2. Muhammed b. Râfi‘	101
2.5.5.1.3. Abdurrezzâk b. Hemmâm.....	102
2.5.5.1.4. Mûsâ b. Ukbe	104
2.5.5.1.5. Ebü’n-Nadr Sâlim.....	105
2.5.5.2 Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	107
2.5.6. Hudeybiye Antlaşması	108
2.5.6.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi	108
2.5.6.1.1. Ubeydullah b. Muâz.....	109

2.5.6.1.2. Muâz b. Muâz	110
2.5.6.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	111
2.5.7. Evcil Eşğin Etinin Yasak Olması	112
2.5.7.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi	112
2.5.7.1.1. Alî b. Müshir.....	113
2.5.7.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	114
2.5.8. Çekirge Yenmesi	116
2.5.8.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi	116
2.5.8.1.1. Ebû Ya‘fûr	117
2.5.8.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	118
2.5.9. Recm.....	119
2.5.9.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi	120
2.5.9.1.1. İshâk b. Şahîn.....	120
2.5.9.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	121
2.5.10. Hz. Hatice’nin Cennetle Müjdelenmesi	123
2.5.10.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi	123
2.5.10.1.1. Yahyâ b. Saîd.....	124
2.5.10.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi.....	126
SONUÇ	128
KAYNAKÇA	130

KISALTMALAR

Bnt.	Bint
b.	Bin
Bkz.	Bakınız
b.y.	Basımevi yok
c.c.	Celle celâluhu
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Hız.	Hazreti
ö.	Ölümü
R.a.	Radiyallahu anh
S.a.v.	Sallallâhu Aeyhi ve Sellem
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik Eden
Ts.	Tarihsiz
vb.	Ve Benzeri
vd.	Ve Diğerleri
y.y.	Yayın Yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Sahâbe en yaygın tanımıyla, mümin olarak Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ulaşmış ve müslüman olarak vefat etmiş kimselerdir. Bununla birlikte, sahâbe tanımına dair farklı açıklamalar yapılmıştır.¹ İslam'ın en faziletli kuşağı olarak kabul edilen sahâbîler, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğrudan rehberliği ve eğitimi altında dinin temel kaynaklarını öğrenme ayricâlığına sahip olmuşlardır. İslam'ı öğrenme ve yaşama konusundaki samimi çabaları da dikkate alındığında, sahâbe hayatının ve onlardan aktarılan rivayetlerin anlaşılması büyük bir önem taşımaktadır.

Hadis ilmi ve diğer İslâmî ilimlerin gelişimi açısından sahâbe ve onların rivayetleri önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Hz. Muhammed'e (s.a.v.) yakın olup ondan doğrudan hadis rivayet eden sahâbîlerin hayatlarını araştırmak ve tanımak, hadis ilmi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bu çerçevede Hz. Muhammed'i (s.a.v.) bizzat tanımış, onun sünnetini örnek alarak sonraki nesillere aktarmış seçkin sahâbîlerden biri olan Abdullah b. Ebî Evfâ'nın hayatı ve rivayetlerinin incelenmesi de bu alana önemli katkılar sunacaktır. Her ne kadar sahâbe ve özellikle rivayette bulunan sahâbîler hakkında pek çok biyografik çalışma yapılmış olsa da Abdullah b. Ebî Evfâ hakkında bugüne kadar müstakil ve akademik nitelikte bir tez çalışmasının yapılmadığı tespit edilmiş, bu eksikliği gidermek ve hadis literatürüne katkı sağlamak amacıyla bu tez hazırlanmıştır. Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Abdullah'a nispet edilen yaklaşık yüz on yedi rivayet bulunmakla birlikte, bu sayının tez kapsamını oldukça genişleteceği göz önünde bulundurularak çalışma yalnızca Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde geçen rivayetlerle sınırlandırılmıştır. Bu doğrultuda, çalışmanın konusu "Abdullah b. Ebî Evfâ'nın Hayatı ve Sahîhayn'daki Rivayetleri" olarak belirlenmiştir.

II. Metot ve Kaynaklar

Bu çalışmada Abdullah b. Ebû Evfâ'nın hayatı ve rivayetleri, klasik hadis araştırma teknikleri bağlamında biyografik inceleme ve isnad-metin analizi

¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Alî Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/7.

yöntemleriyle ele alınmıştır. Abdullah b. Ebû Evfâ'nın rivayetleri öncelikle *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*, sonrasında rivayet merkezli hadis literatürü taranarak tespit edilmiştir. Tezde ele alınan rivayetlerin farklı kolları tespit edilerek metinler arasındaki çeşitlilik üzerinden bütüncül bir tahlile tabi tutulmuştur. Ayrıca rivayetlerin metin yönünden tahlili yapılmış, bu tahliller neticesinde hem fikhî hem de dilsel bazı çıkarımlara yer verilmiştir. Bu süreçte klasik kaynaklara ağırlıklı olarak başvurulmuş, bununla birlikte güncel literatür de dikkate alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Abdullah b. Ebî Evfâ'nın hayatı ve şahsiyeti ele alınacaktır. Bu bağlamda başvuru başlıca kaynaklar hadis kaynakları, tabakât kitapları ve sahâbe biyografilerini içeren eserler olmuştur. İbn Sa'd'ın (230/844) *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, Halife b. Hayyât'ın (240/854) *Tarîhu Halife b. Hayyât*, Müslim b. el-Haccâc'ın (261/875) *Kitâbü'l-künâ ve'l-esmâ*, İbnü'l-Kâni'nin (351/963) *Mu'cemü's-sahâbe*, İbn Hibbân'ın (354/965) *Kitâbü's-sikât*, İbn Hazm'ın (456/1046) *Cemheratü ensâbi'l-'arab*, İbn Abdilberr'in (463/1071) *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, İbn Asâkir'in (571/1175) *Tarihu medînet-i Dimaşk*, İbnu'l-Esîr'in (606/1209) *el-Kâmil fî't-târîh* ve Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe, Mizzî'nin (742/1341) *Tehzibu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, Zehebî'nin (748/1347), *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ* ve *el-İber fî haberi men ğaber* ve İbn Hacer'in (852/1448) *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe* adlı eserleri başvuru başlıca eserlerdir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Abdullah b. Ebî Evfâ'nın hadis ilmindeki yeri ele alınacaktır. *Sahîhayn*'da geçen rivayetleri ele alınırken, rivayetlerin sened analizinde ve râvîlerin tanıtımında genellikle Buhârî'de yer alan metinler esas alınacaktır. Ancak, hadislerin açıklanmasında her iki kaynağın şerhlerinden faydalanılacaktır. Hadislerin şerh ve yorumlarında *Sahîh-i Buhârî*'de geçen rivayetler için İbn Battâl'ın (ö. 449/1057) *Şerhu İbn Battâl alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Moğoltay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) *et-Telvîh Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh*, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-Bârî*, Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-Kârî*, Kirmânî'nin (ö. 786/1384) *el-Kevâkibü'd-Derârî* ve Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *İrşâdu's-Sârî* adlı eserleri; *Sahîh-i Müslim*'de geçen rivayetler için ise Mâzerî'nin (ö. 536/1141) *el-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *İkmâlu'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim*, İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* adlı eserleri esas

alınacaktır. Ayrıca, hadislerin fikhî yönlerinin değerlendirilmesinde Mübârekfûrî'nin (ö. 1935) *Tuhfetü'l-Ahvezî*, İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) *el-Üm*, İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) *el-Muğnî* ve Vehbe ez-Zuhaylî'nin *el-Fıkhü'l-İslâmî* ve *edilletühû* adlı eserlerinden istifade edilecektir. Bunların yanı sıra önemli bir başvuru kaynağı olarak *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nden tezin çeşitli bölümlerinde istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH B. EBÎ EVFÂ'NIN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

1.1. Hayatı

Bu bölümde, Abdullah b. Ebî Evfâ'nın hayatı ve şahsiyeti ele alınacaktır. Öncelikle onun ismi, nesebi ve künyesi hakkında bilgi verilecek; ardından doğumu, Müslüman oluşu, mensup olduğu kabilesi ve ailesi ele alınacaktır. Daha sonra, Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde ile sonraki dönemlerdeki hayatı değerlendirilecek ve vefatına dair bilgilere yer verilecektir. Son olarak onun şahsiyeti, ilmî yönü ve çeşitli dinî ilimlerle olan ilişkisi üzerinde durulacaktır.

1.1.1. İsmi, Nesebi ve Künyesi

Çalışmamızın konusu olan güzîde sahâbî Abdullah'ın (ö. 86/705) tam ismi, Ebû Muâviye Abdullah b. Ebî Evfâ el-Eslemî, el-Huzâî, el-Kûfî'dir. Kendisi Huzâa kabilesinin Eslemoğulları boyuna mensuptur. Kaynaklar onun nesebini şöyle vermektedir: Abdullah b. Ebî Evfâ b. Hâlid b. Hâris b. Ebî Useyd/ Esîd b. Rifâa b. Sa'lebe b. Havâzin² b. Eslem³ b. Efsâ⁴ b. Hârise⁵ b. Amr b. Âmir⁶ b. Hâris b.

² İbn Kâni', nisbesini buraya kadar zikretmektedir. Ebû'l-Huseyn Abdülbâkî b. Kâni' el-Bağdâdî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî (Medine: Mektebetü'l-Gurebâi'l-Eseriyye, 1418/1997), 21/84.

³ İbnü'l Esîr, nisbesini buraya kadar zikretmektedir. Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-esir eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fî Marifeti's-Sahâbe* (Şam: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 3/181.

⁴ İbn Sa'd ve Beğavî, nisbesini buraya kadar zikretmektedir. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata (Beyrut: Dâru'l Mektebetü'l-İlmiyye, 1990), 6/6/21; Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Cekenî (Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1421/2000), 4/129.

⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azazî (Riyad: Dâru'l Vatan, 1998), 3/1592.

⁶ İbn Abdilberr ve İbn Mencûye, nisbesini buraya kadar zikretmektedirler. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed b. İbrâhîm b. Mencûye, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1986), 1/343; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bücavî (Beyrut: Dâru'l-Cili, 1992), 3/870.

İmruülkays⁷ b. Sa‘lebe b. Mâzin b. el-Ezd b. el-Gavs b. Nebt b. Melkân b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe’e b. Yeşcub b. Yarub b. Kahtân.

Ulaşabildiğimiz kaynaklar, Abdullah’ın künyesi hakkında farklı görüşler ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Buhârî (ö. 256/870), *et-Târîhu’l-Kebîr* adlı eserinde onun künyesini “Ebû İbrahim” olarak kaydederken; Vekî‘ (ö. 306/918), Süleyman b. Zeyd el-Muhâribî’den naklettiği rivayete dayanarak künyesinin “Ebû Muâviye” olduğunu belirtmektedir.⁸ Bunun yanında bazı kaynaklar da Abdullah’ın künyesini “Ebû Muhammed” veya “Ebû Hâşim” şeklinde zikretmektedir.⁹

1.1.2. Doğumu ve Müslüman Oluşu

Kaynaklar, Abdullah b. Ebî Evfâ’nın doğum tarihi hakkında doğrudan bilgi vermemektedir. Ancak mevcut verilerden hareketle doğum tarihine dair tahminde bulunmak mümkündür. Abdullah’ın kabilesinin hicret esnasında Müslüman olması,¹⁰ ondan gelen bazı rivayetler ve vefat tarihi esas alındığında Abdullah’ın Bedir savaşı zamanında en az on altı veya on yedi yaşında olduğunu söylenebilir. Nitekim Abdullah, Bedir savaşıyla ilgili gelen rivayette Ebû Cehil’in (ö. 2/624) ölüm haberi üzerine Hz. Muhammed’in (s.a.v.) iki rekât namaz kıldığını ve bu namazın duhâ namazı olduğunu rivayet etmiş,¹¹ takva mescidinin inşaatında eşiyle birlikte çalıştığını dile getirmiştir.¹² Rivayetler incelendiğinde Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Bedir’e katılacaklar için yaş sınırını en az on altı olarak belirlediği ve bu yaşın altındakilere izin vermediği anlaşılmaktadır. Çünkü Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın (ö. 55/675) kardeşi Âmir’in (ö. 15/636) Bedir Savaşı’na katılmak istediğinde henüz on altı yaşında olmasına rağmen yaşça küçük görüldüğü için önce kabul edilmeyip daha sonra Hz.

⁷ İbn Manzûr, nisbesini buraya kadar zikretmektedir. Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed b. Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfî, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, thk. Rûhiye en-Nuhâs vd. (Dimaşk-Suriye: Dâru’l Fikr, 1984), 13/142.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, thk. Muhammed b. Salih ed-Dubasî (Riyad, en-Nâşir el-Mütemeyyiz li’t-Tibâati ne’n-Neşr), 6/28.

⁹ Ebû Muhammed Bahâüddîn el-Kâsım b. Alî b. el-Hasen ed-Dimaşkî İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, thk. Amr el-Amrevî (Lübnan: Dâru’l Fikr, 1995), 31/50.

¹⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’* (Kahire: Dâru’l Hadîs, 2006), 1/318.

¹¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009), “Namaz ve Sünnetlerin İkamesi”192 (no.1391).

¹² Eslem b. Sehl b. Eslem b. Habib el-Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, thk. Korkis Avad (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1985), 43.

Muhammed'in (s.a.v.) izniyle savaşa katıldığı nakledilmektedir. Bununla birlikte Ebû Üseyd Mâlik b. Rebî'a'nın (ö. 40/660-61) oğlu Münzir'den aktarılan bir rivayete göre, Ebû Üseyd Bedir'e katılanların en küçüğüydü.¹³ Bu verilerden yola çıkarak Abdullah'ın kesin olmamakla beraber 607 veya 608 yılında Eslem kabilesinin yerleşkesinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Abdullah'ın Müslüman olmadan önceki hayatına dair kaynaklarda bilgi mevcut değildir. Onun babası ile birlikte hicretin ilk yılında henüz on altı veya on yedi yaşlarında delikanlı bir genç iken İslâm dinini kabul ettiği anlaşılmaktadır.

1.1.3. Kabilesi

Arap kabileleri köken açısından Arab-ı Bâide ve Arab-ı Bâkiye olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Arab-ı Bâide, eski dönemlerde yaşamış ancak soyları zamanla tükenmiş olan kavimlerdir. Bu gruba; Âd, Semûd, Medyen, Amâlîka, Hadûra ve Cedîs gibi kavimler örnek verilebilir. Arab-ı Bâkiye ise nesli günümüze kadar devam eden Arap kavimlerdir. Bu grup da kendi içerisinde ikiye ayrılır: Arab-ı Âribe ve Arab-ı Müsta'ribe. Arab-ı Âribe, soyları Kahtân'a dayanan Arap kabilelerini ifade eder. Bu kabileler, genellikle Yemenlilerin atası olarak kabul edilmektedir. Kahtân'ın iki ana kolunu Cürhüm ve Ya'rub isimli topluluklar oluşturmaktadır. Özellikle Ya'rub kolu, Yemen'den Hicaz bölgesine doğru yayılmıştır. Mes'ûdî (ö. 345/956), bazı nesep âlimlerinin Kahtân'ın soyunun Hz. İsmâil'e dayandığına dair bir şecere oluşturduklarını ve Yemenli bazı âlimlerin de bu soy şeceresini doğruladıklarını aktarmaktadır.¹⁴ Buna karşılık İbn Hazm (ö. 456/1064), *Cemhere* adlı eserinde, tüm Arapların kökeninin Adnân, Kahtân ve Kudâa'ya dayandığını belirtmiş ve Adnân'ın soyunun Hz. İsmâil'e (a.s.) dayandığı konusunda herhangi bir şüphe bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Kahtân ve Kudâa'nın soyları konusunda farklı görüşlerin bulunduğunu ve özellikle Kahtân'ın Hz. İsmâil'in (a.s.) soyundan geldiği yönündeki rivayetin doğru olmadığını savunmuştur.¹⁵ Arab-ı Müsta'ribe ise, Arap kökenli olmayan ancak zamanla Arap dilini öğrenip Araplaşan toplulukları ifade eder. Bu

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târihu's-Sağîr*, thk. Mahmud İbrahim Zâyd (Lübnan: Dâru'l marife, 1986), 108.

¹⁴ Ebû'l-Hasen Ali b. el-Huseyn b. Ali el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, thk. Abdullah İbrâhîm es-Sâvî (Kahire: Dâru's-savî, ts.), 1/70-72.

¹⁵ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelüsî İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l Mektebetü'l-İlmiyye, 1403/1983), 1/7.

gruba mensup kabilelere Arab-ı Müsta'ribe denildiği gibi aynı zamanda onlar Adnânîler, İsmâîlîler, Meaddîler veya Nizârîler gibi adlar da anılmaktadır.¹⁶

Abdullah b. Ebî Evfâ'nın mensup olduğu Eslem kabilesinin, nesep bakımından en yakın olduğu kabile Huzâa kabilesidir. Eslem kabilesinin kökeni Kahtân'a dayanmaktadır. Bu da onların Yemen kökenli olduklarını göstermektedir. Eslem kabilesinin Yemen kökenli olması ve Yemenlilerin de Hz. İsmâîl'in (a.s.) soyuna nispet edilmesi sebebiyle, İmam Buhârî (ö. 256/870) Câmiu's-Sahîh adlı eserinde "Bâbu Nisbeti'l-Yemen ilâ İsmâîl (a.s.)" şeklinde bir başlık açmıştır. O, bu başlık altında Yemenlilerin Hz. İsmâîl'in (a.s.) soyundan geldiğini ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) övgüsüne mazhar olduklarını, sahâbî Seleme b. Ekva'dan (ö. 74/693) naklettiği bir rivayete dayandırmaktadır. Rivayete göre, bir gün Eslem kabilesinden bir grup ok atma müsabakası yaparken Hz. Muhammed yanlarına uğramış ve şöyle buyurmuştur: "Ey İsmâîl oğulları! Haydi, ok atınız! Çünkü sizin büyük babanız da mahir bir ok atıcı idi." Ardından da "Bu müsabakada ben İbnü'l-Ekva' ile beraberim" şeklinde sözlerine devam etmiştir.¹⁷ Bu rivayet, hem Eslem kabilesinin Hz. İsmâîl'in (a.s.) soyuyla ilişkilendirildiğini hem de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bu kabileye olan ilgisini göstermektedir. Eslem kabilesi Merruzzahrân, Asfân, Emc, Cümdân Dağı, Cuhfe ve el-Ebvâ gibi bölgelere yayılmışlardır. Bazıları ise Medine civarında uzun süre bedevî bir hayat tarzı sürdürmüşler. Hz. Muhammed (s.a.v.), bu kabileyle ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır: "Eslem bedevîleri bedevî değildir; fakat onlar bizim çölümüzde yaşayan kimselerdir, bizde onların şehirde yaşayanlarıyız. Bizi çağırırlarsa davetlerine icabet ederiz; biz onları çağırırsak onlar da bizim davetimize icabet ederler."¹⁸ Bu ifadeler, Eslem kabilesi ile Hz. Muhammed (s.a.v.) arasındaki samimi ilişkiyi ve kabile mensuplarının İslam toplumuyla olan güçlü bağlarını açıkça ortaya koymaktadır.

H. Muhammed'in (s.a.v.) Medine'ye hicreti sırasında, Eslem kabilesinin arazilerinden geçerken kabilenin lideri Büreyde b. Husayb (ö. 63/682-83 [?]) tarafından yolu kesilmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Büreyde b. Husayb'a İslâm

¹⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 3/272-276.

¹⁷ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Peyamberlerle İlgili Olaylar" 16 (no.3373).

¹⁸ Ebû Ya'îla Ahmed b. Alî el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'îla*, thk. Saîd b. Muhammed en-Nesârî (Kahire: Dâru'l hadis, 1404/1984), 6/657 (No. 4773).

dinini anlatmaya başlamasının ardından, o ve beraberindeki kişiler İslâm'la tanışarak iman etmişlerdir. Büreyde b. Husayb, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Medine'ye sancaksız girmesini uygun bulmadığından, kendi sarığını çıkararak bir mızrağın ucuna bağlamış ve bunu sancak olarak Hz. Muhammed'e (s.a.v.) vermiştir. O ve yanındakiler, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) arazilerinin sonuna kadar eşlik etmişlerdir. Bu olaydan, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Medine'ye Eslem kabilesinin gözetimi ve sağladığı güvenlik eşliğinde ulaştığı anlaşılmaktadır.¹⁹ Hicretin ilk döneminde Eslem kabilesinin büyük çoğunluğu İslâm'a girmiştir. Kabilenin büyük yekûnunun İslâm'la tanışması Uhud savaşından sonraya denk gelmektedir. Eslem kabilesinin Resûl-i Ekrem'e ve İslâm dinine olan sadakatlerinden dolayı Hz. Muhammed (s.a.v.) onlara iki emannâme vermiş²⁰ ve onlara şöyle dua etmiştir: “Eslem'e Allah selâmet versin, Gıfâr'a Allah mağfîret etsin. Bunu ben söylemedim bunu söyleyen Allah'tır.”²¹ Başka bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur: “Gıfâr kabilesi ki, Allah onları bağışlasın; Eslem kabilesi ki, Allah onlara selâmet versin. Usayye kabilesi ise Allah'a ve Resûlü'ne isyan etmiştir.”²² Eslem kabilesinden birçok komutan, şair ve muhaddis yetişmiştir. Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55), *Tabakâtü'r-Ruvât* ve *et-Târîh* adlı eserlerinde bu kabileye mensup bazı sahâbîlerin adlarını zikretmiş ve onların hadis rivayet ettiklerini kaydetmiştir.²³

1.1.4. Ailesi

Abdullah'ın babası Ebû Evfâ'nın adı Alkame'dir. Kelâbâzî (ö. 398/1008), Bahşel'in (ö. 252/905) Ebû Evfâ'nın adının Tu'ma olduğu yönündeki görüşünü aktarmaktadır. Ancak Bahşel'in *Târîhu Vâsıt* adlı eserinde bu yönde bir bilgiye rastlanmamakta; aksine, burada Ebû Evfâ'nın adının Alkame olduğu

¹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 1/318.

²⁰ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *el-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-İlmî, 1409/1989), 2/782; Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve Hilâfeti'r-Râside* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986), 271-272.

²¹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Misrî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1374/1955), “Fezâil” 185 (4/1953).

²² Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Menâkıb” 6 (No. 3513).

²³ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî, *Kitabü't-Tabakât*, thk. Suheyl Zekkâr (Suriye: Dâru'l Fikr, 1414/1993), 184-190.

belirtilmektedir.²⁴ Ebû Evfâ'nın isminin kaynaklarda geçtiği ilk olay, Bey'atürrıdvân anlaşmasıdır. Onun İslâm'ı kabul ettiği tarihin ise hicretin ilk yılı olması muhtemeldir. Kabilesinin hicretin ilk yılında İslâm'ı kabul etmesi ve oğlu Abdullah ile eşinin Kubâ Mescidi'nin inşasında kerpiç taşıdığını ifade etmesi, Ebû Evfâ'nın da oğlu ile birlikte Müslüman olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ebû Evfâ'nın imkânı olmasına rağmen Tebük Gazvesi'ne katılmadığı, daha sonra kendilerini mescitte sütunlara bağlayan yedi kişiden biri olduğu ve bu olay üzerine hakkında Tevbe Sûresi 103. âyetinin nazil olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.²⁵ Ebû Evfâ'nın doğum ve vefat tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır.

Kaynaklarda Abdullah b. Ebî Evfâ'nın bir kardeşi olduğundan bahsedilmektedir. Bu kardeşin adının Zeyd veya Yezîd olduğu yönünde görüş ayrılıkları bulunsa da yaygın kanaat onun adının Zeyd olduğu yönündedir. Zeyd, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ashabı olma şerefine nail olmuş ve Bedir Savaşı'na katılmıştır.²⁶ Kendisinden iki veya üç hadis rivayet edilmiştir. Muâhât hadisini rivayet edenin Zeyd olduğu belirtilmiştir. Medine veya Basra'da ikamet etmiştir. Ancak doğum ve vefat tarihleri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Abdullah b. Ebî Evfâ'nın annesi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) herhangi bir topluluk kendisine zekât verdiğinde onlar için dua ettiği rivayet edilmiştir. Bu bağlamda, Hz. Muhammed'in Ebû Evfâ'ya ve ailesine özel olarak dua ettiği de nakledilmiştir.

Abdullah'ın hanımı, takva sahibi ve kocasının kendisinden razı olduğu, faziletli hanım sahâbilerdendir. Nitekim Bezzâr'dan (ö. 292/905) gelen bir rivayette hanımı vefat ettiğinde Abdullah'ın cenazesinin güzel bir şekilde taşınmasını teşvik etmesi, hanımından razı olduğunu göstermektedir. Ayrıca eşinin Kubâ Mescidi'nin inşasında arkadaşlarıyla birlikte kerpiç taşıması, onun yardımsever ve takva sahibi bir eş

²⁴ Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî el-Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1986), 1/393.

²⁵ Şihâbüddîn Ahmed b. İsmail b. Osmân el-Gûrânî, *el-Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâdi Ehâdîsi'l-Buhârî*, thk. eş-Şeyh Ahmed İzzü İnâye (Beyrut-Lübnan: Dâru İhya et-Türasü'l-Arabiye, 1429/2008), 3/491.

²⁶ Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Alî Şîrî (Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabiyye, 1408/1988), 7/371.

olduğuna delalet etmektedir.²⁷ İsmi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Kaynaklarda, Abdullah b. Ebî Evfâ'nın bir erkek ve iki kız çocuğuna sahip olduğu aktarılmaktadır. Erkek çocuğunun adının İbrahim, Muâviye veya Muhammed olduğu yönünde ihtilaf vardır. Ayrıca, Abdullah b. Ebî Evfâ'nın oğlunun hayatına dair detaylı bir bilgi de kaynaklarda yer almamaktadır. Kız çocuklarının isimleri ise Ümmü Osman ve Cemile olarak zikredilmektedir. Ümmü Osman, babası hayattayken vefat etmiş olup cenaze namazının bizzat babası tarafından kıldırıldığı nakledilmektedir.²⁸ Ebû Evfâ'nın Cemile adındaki kızıyla ilgili olarak, onun Abdullah b. Übey b. Selûl'ün (ö. 9/631) kız kardeşı olduğu yönünde bir rivayet bulunmaktadır.²⁹ Ayrıca, şair ve hatip olan Sâbit b. Kays b. Şemâs (ö. 12/633) ile evli olup, kocasıyla yaşadığı anlaşmazlık nedeniyle ondan boşanmak isteyen kişinin Cemile mi yoksa Habîbe bint Sehl mi olduğu konusunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bahse konu olan boşanma olayı kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır: “Kadın, kocasının kendisini dövdüğünü ve kötü davrandığını babasına şikâyet eder. Ancak babası, buna rağmen kızına kocasına dönmesini tavsiye eder. Kocası kötü davranmaya devam edince kadın tekrar babasına durumu bildirir, fakat yine aynı cevabı alır. Bunun üzerine babasının bu konuda kendisine yardımcı olamayacağını anlayan kadın, meseleyi doğrudan Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iletir. Hz. Muhammed (s.a.v.), kocasını çağırarak neden böyle davrandığını sorar. Koca 'Ey Allah'ın Elçisi! O, yeryüzünde senden sonra en çok sevdiğim kişidir' şeklinde cevap verir. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.), kadına dönerek 'Bu söylediğine ne diyorsun?' diye sorar. Kadın 'Doğru söylüyor' der ve ardından 'Fakat onunla evli kalmaktan korkuyorum, bu nedenle boşanmak istiyorum' diye ekler. Kocasının üzerine 'Ona verdiğim bahçeyi geri versin, ben de onu boşayayım' teklifinde bulunur.” Bu olay, İslâm tarihinde bilinen ilk hul' (muhâlea)

²⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-İtkî el-Bezzâr, *el-Bahru 'z-Zehhâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh vd. (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988/2009), 8/291.

²⁸ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdul mevcûd, Alî Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 4/244.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968), 3/542.

hadisesi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bu hadisenin, Bakara sûresinin 229. âyetinin nüzûl sebebi olduğu da rivayet edilmektedir.³⁰

1.1.5. Hz. Muhammed (s.a.v.) Döneminde Abdullah b. Ebî Evfâ

Abdullah b. Ebî Evfâ, müslüman olduktan sonra daima Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yakınında bulunmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde gerçekleşen birçok savaşa katılmış, bu dönemin ardından meydana gelen fetih hareketlerinde de yer almıştır. Abdullah b. Ebî Evfâ, savaş meydanlarında cesaretiyle tanınan bir sahâbîdir. Bununla birlikte ilim sahibi ve zeki bir şahsiyet olarak da bilinmiş, İslâm'ı dünyanın dört bir yanına yaymak için büyük bir gayretle çalışmıştır. Abdullah'tan aktarılan bir rivayete göre, kendisi Hz. Muhammed (s.a.v.) ile birlikte yedi gazveye katıldığını ve bu savaşlar sırasında çekirge yediklerini zikretmiştir.³¹ İbn Asâkir (ö. 571/1176), Abdullah b. Ebî Evfâ'nın Mekke fethi, Huneyn, Tâif ve Tebük savaşlarına katıldığını ifade etmiştir.³² Abdullah, Hz. Muhammed'le (s.a.v.) birlikte on iki yolculuk yaptığını rivayet etmiştir.³³ Bezzâr'dan gelen bir rivayete göre Abdullah'ın İslâmî faaliyetlere dair ilk hizmeti, Takvâ Mescidi'nin inşasında çalışmasıdır.³⁴

Abdullah'ın katıldığı ilk savaş hakkında farklı görüşler olmakla beraber onun erken dönemde Müslüman olması, kardeşi Zeyd'in Bedir'e katılması ve kendisinden gelen rivayette Ebû Cehil'in (ö. 2/624) ölüm haberi karşısında Hz. Muhammed'in iki rekât namaz kıldığının aktarılması; onun katıldığı ilk savaşın Bedir savaşı olma ihtimalini ön plana çıkarmaktadır. Uhud savaşına katıldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Abdullah, Benî Nadîr ve Benî Kurayza ile yapılan savaşlara da katılmıştır. Kendisinden nakledilen bir rivayette olay şöyle anlatılmaktadır: “Biz, Benî Nadîr ve Benî Kurayza kuşatmasına çok iyi bir şekilde hazırlandık. Ancak orayı fethedemedik ve geri döndük. Hz. Muhammed (s.a.v.) başını

³⁰ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ el-Begâvî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdullâh vd. en-Nimr (Riyad: Dâru Taybe, 1417/1997), 1/270-71.

³¹ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, “Avlanma ve Hayvan Kesimi” 52 (3/1546).

³² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dîmeşk*, 31/46.

³³ İbn Ebî Hâtim Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî, *el-İlel*, thk. Sa'd b. Abdullâh el-Hamîd ve Hâlid b. Abdurrahman el-Cerîsî (b.y.: Metâbi'u'l-Hamîdî, 1427/2006), 2/373.

³⁴ Takva mescidinin hangi mescit olduğu konusunda üç farklı görüş vardır: Kubâ mescidi, Mescidi Nebvî ve Medine'de inşa edilen her mescit. Bkz. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bezâr, 1419/1998), 6/1881-82.

yıkamak için su istedi. Başını yıkarken Cebrâîl geldi ve şöyle dedi: ‘Siz silahlarınızı bıraktınız ama melekler henüz bırakmadı.’ Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) başını yıkamadan bir bez parçası isteyerek başına sardı. Sonra bize seslendi. Biz de hemen hazırlanarak, yorgunluğa aldırış etmeden hızlı bir şekilde Benî Nadîr ve Benî Kurayza yurduna doğru yürüdük. Allah o gün bize üç bin meleklerle yardım etti ve kolay bir fetih nasip etti. Böylece Allah’ın bize bahsettiği nimete ve fazilete ulaştık.”³⁵

Abdullah, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Hendek Savaşı sırasında müşriklere şöyle beddua ettiğini aktarmaktadır: “Ey Kitab’ı indiren, bulutları yürüten, dilediğinde hesabı çabuk gören, halis müminler aleyhinde toplanan grupları dağıtan, düşman saflarını darmadağın eden Allah’ım! Bu düşmanları da perişan edip hezimete uğrat; onlara karşı bize yardım eyle.”³⁶ Bu rivayetten, Abdullah’ın Hendek Savaşı’na katıldığı anlaşılmaktadır.

Abdullah yirmili yaşlarında delikanlı bir gençken Hudeybiye Antlaşması’ndan önce canını ve malını İslâm uğruna feda etmek üzere Hz. Muhammed’e (s.a.v.) büyük bir iman ve sadakatle biat eden, Allah’ın müjdesine nail olmuş yiğit ve kahraman bir sahâbîdir.³⁷ Abdullah, Hudeybiye Antlaşması’na katıldığını şu sözlerle aktarmaktadır: “Ağaç altında biat edenler (Ashâb-ı Rıdvân) 1300 kişiydi. Eslem kabilesinden katılanlar ise muhacirlerin sekizde biri kadardı.”³⁸

Abdullah’ın, Medine’den çıkarılan Yahudilerin ifsat yerleşkesi haline gelen ve son derece sağlam yedi kaleye sahip olup Müslümanlar için tehlike arz eden Hayber muhasarasına da katıldığı kendisinden gelen şu rivayetle bilinmektedir: Şeybânî (ö. 38/658-659), evcil eşek eti hakkında kendisine yöneltilen bir soruya cevaben şu olayı anlatmıştır: “Hayber muhasarasında Hz. Muhammed (s.a.v.) ile birlikteyken bize şiddetli bir açlık isabet etti. Şehrin dışındaki eşekleri yakalayıp kestik ve etlerini kazanlarda kaynatmaya başladık. Bu sırada Hz. Muhammed’in (s.a.v.) tellâlı, ‘Kazanları devirin ve eşeklerin etlerinden hiçbir şey yemeyin!’ diye seslendi.”

³⁵ Ebü Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (b.y: Dâru Hicr, 1422/2001), 6/26.

³⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cihad” 110 (No.2966); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cihad” 1743 (3/1362).

³⁷ Bkz. el-Feth 48/18

³⁸ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Megâzi” 37 (no. 4155).

Şeybânî, bu yasağın sebebini Abdullah’a sorduğunda, Abdullah ona şöyle cevap vermiştir: “Biz kendi aramızda bu meseleyi tartıştık. Bazı kişiler, Hz. Muhammed’in(s.a.v.) bu yasağı koymasının sebebini, savaş ganimetinden humusun (beşte birinin) ayrılmamış olmasına bağladı. Diğerleri ise evcil eşek etinin kesin olarak haram kılındığını, bu nedenle Hz. Muhammed’in (s.a.v.) buna karşı çıktığını ifade etti.”³⁹

Hudeybiye Antlaşması sırasında yapılmasına izin verilmeyen umre, Müslümanlar tarafından hicrî yedinci yılın Zilkâde ayında kaza umresi olarak eda edilmiştir. Bu esnada Abdullah’ın, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) muhafızlığını yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim kendisi bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Biz, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile birlikte kaza umresi yaptığımızda onunla birlikte tavaf ettik, tavaf namazını kıldık ve Safâ ile Merve arasında sa’y yaptık. Bu ibadetleri yerine getirirken, Mekke halkından gelebilecek her türlü tehlikeye karşı Hz. Muhammed’i (s.a.v.) koruyorduk. Bir arkadaşım bana Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Kâbe’nin içine girip girmediğini sordu, ben de ‘Hayır, girmedi’ şeklinde cevap verdim.”⁴⁰

Yeryüzünün en kutsal mekânı olan Mekke’den hicrete zorlanan Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Müslümanlar, Hendek Savaşı sırasında Mekke’nin fetih müjdesini almışlardı. Nihayet, sekiz yıl sonra bu mübarek şehrin özgürlüğüne kavuşacağı gün geldiğinde Mekke’nin fethinde yiğit ve kahraman sahâbîlerden biri de Abdullah olmuştur. Bunu, onun rivayet ettiği şu hadisten anlamaktayız: “Esed kabilesinden bir kadın, Abdullah’ın evine geldiğinde o iki rekât Duhâ namazı kılıyordu. Abdullah’ın hanımı, ona neden iki rekât kıldığını sordu. Abdullah ise şu cevabı verdi: “Hz. Muhammed’e (s.a.v.) Mekke’nin fethi ve Ebû Cehil’in (ö. 2/624) ölüm müjdesi verildiğinde, onun iki rekât Duhâ namazını kıldığını gördüm.”⁴¹

Müslümanlar, Mekke’nin fethinde kan dökmeden büyük bir zafer elde etmişlerdir. Bu büyük zaferin hemen ardından, on beş gün gibi kısa bir süre sonra Hevâzin ve Sakîf kabilelerine karşı çetin bir savaşa daha katılmışlardır. Kur’ân-ı

³⁹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Avcılık ve Hayvan Kesimi” 1937 (3/1538).

⁴⁰ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Hac” 11 (No. 1791).

⁴¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Hüsrevî el-Beyhakî, *Delâ’ilu’n-Nubuvve ve Ma’rifetu Ahvâli Sâhibi’s-Şerî’a*, thk. Abdulmu’tî Kal’acî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye; Dâru’r-Reyyân, 1408/1988), 3/89.

Kerîm’de de konu edilen bu savaş, Huneyn Savaşı’dır.⁴² Abdullah da bu savaşa katılarak yaralanmıştır. Bu bilgiye tâbiîn âlimlerinden İsmail b. Ebî Hâlit (ö. 145/763) vesilesiyle ulaşmaktayız. İsmail, Abdullah’ın bileğinde derin bir yara gördüğünü ve bu yaranın sebebini sorduğunda Abdullah’ın bu yaranın Huneyn Savaşı sırasında meydana geldiğini söylediğini nakletmiştir. Bunun üzerine İsmail, “Sen Huneyn Savaşı’na mı katıldın?” diye sorunca, Abdullah “Evet” şeklinde cevap vermiştir.⁴³

Bizans’ın hızla yayılan İslâmiyet’in önünü kesmek amacıyla darbe hazırlıkları yaptığına dair haberler üzerine, Hz. Muhammed (s.a.v.) 30.000 kişilik ordusuyla Medine ile Şam arasında bulunan Tebuk’e doğru yola çıkmıştır. Bu sefer, kıtlık ve aşırı sıcaklıkların yaşandığı zorlu bir dönemde gerçekleşmiştir. Abdullah’ın da bu savaşa katıldığını şu rivayetten öğrenmekteyiz: “Hz. Muhammed (s.a.v.) ile birlikte Şam’da bir gazveye katıldığımız sırada, Şam’daki Nebatîler⁴⁴ bize gelirler, biz de onlarla belirli fiyatla ve belirli vadeyle buğday ve zeytinyağında selem yapardık.”⁴⁵ Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Şam civarında katıldığı tek gazvenin Tebuk Savaşı olması, Abdullah’ın bu savaşa katıldığını göstermektedir.

10/632 yılının Zilkade ayında hac yapmaya karar veren Hz. Muhammed (s.a.v.), bu kararını halka duyurmuş ve Medine’de etrafında toplanan yüz bini aşkın sahâbeyle birlikte hac farızasını eda etmek üzere Mekke’ye doğru yola çıkmıştır. Abdullah’ın da bu kutsal yolculuğa katıldığı şu rivayetten anlaşılmaktadır: Süleyman b. Ebî Hâlid, Abdullah’ın Kûfe’de bulunduğu sırada kendisinden şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Hz. Muhammed (s.a.v.) vedâ haccında umre ile haccı birleştirerek kırân haccı yaptı. Çünkü bu yıldan sonra bir daha hac yapmayacağını bildiği için umre ve haccı birlikte eda etti.”⁴⁶

⁴² Bkz. Ayrıntılı bilgi için et-Tevbe 9/25-27.

⁴³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arna’ût, Âdil Murşid vd (Beyrut: Müessesetü’l-Risâle, 1421/2001), 31/475 (No. 19131).

⁴⁴ Nebatîlerin kimler olduğu noktasında farklı görüşler mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz: DİA “Nebâtîler” maddesi.

⁴⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, ts.), “Ticaret” 57 (No. 3466).

⁴⁶ Ebû’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, thk. Târik b. İvadullâh b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kahire: Dâru’l-Haremeyn, ts.), 4/61 (No. 3608).

1.1.6. Hz. Muhammed (s.a.v.) Döneminden Sonra Abdullah b. Ebî Evfâ

Abdullah, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatına kadar Medine'de onun dizinin dibinde bulunup rahle-i tedrisinden geçerek kendisini yetiştirmiştir. O gerek savaş meydanlarında gerekse edindiği bilgi ve birikimiyle İslâm'a hizmet etmiştir. Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatından sonra Medine'den ayrılarak doğduğu yer olan Eslem'de bir ev inşa edip burada İslâm dinine hizmet etmeye devam etmiştir.

Abdullah, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde gerçekleştirilen savaşlara katılmış ve ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür. Ridde olaylarının kısa sürede bastırılmasının ardından, Hz. Ebû Bekir Rumlara karşı savaş başlatmak istemiş ve bu konuda istişarede bulunmuştur. Bu istişare heyetinde başta Hulefâ-yi Râşidîn ve Aşere-i Mübeşşere olmak üzere, Bedir ashâbı ile Ensar ve Muhacirlerden birçok önemli sahâbe yer almıştır. Kaynaklarda, Abdullah'ın da bu heyette bulunduğu ifade edilmiştir.⁴⁷

Abdullah, Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde de İslâm'ın kendisine yüklediği sorumluluğu yerine getirerek var gücüyle hizmet etmeye devam etmiştir. Nitekim Abdullah, Dımaşk muhasarasında, Hz. Ömer'in Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a (ö. 18/639) gönderdiği mektubu ulaştırma şerefine nâil olmuştur.⁴⁸ Ayrıca, Hz. Ömer döneminde fethedilen Cürcan şehrinde de bulunduğu rivayet edilmiştir. Bu durum, Ebû İdâm Süleyman b. Zeyd'in "Cürcan'da bir bayram günü Abdullah'ı yaya, eşini ise bineğe binmiş halde yola çıkarken gördüm" şeklindeki rivayetinden anlaşılmaktadır. Abdullah, İslâm'ı yayma sorumluluğunu yerine getirmek amacıyla Cürcan'da bulunmuştur.⁴⁹ Aynı dönemde, Irak bölgesinde Müsennâ b. Hârise (ö. 15/636) komutasında savaşlara katılmış ve savaş meydanlarında kılıcıyla kahramanca mücadele etmiştir.

Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde de Abdullah, İslâm'a hizmet etmeyi sürdürmüştür. Bu dönemde Medine'de Hz. Osman'ı kuşatan isyancılara karşı, Kûfe'de

⁴⁷ Bkz. Ayrıntılı bilgi için İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 2/63-65.

⁴⁸ Cürcan'ın Hz. Ömer döneminde mi Hz. Ali döneminde fetih olduğu noktasında ihtilaf mevcuttur. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 31/31.

⁴⁹ Ebû'l-Kâsım Hamza b. Yûsuf el-Cürcânî, *Târîhu Cürcân*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân (Beyrut: Alemlü'l-kütüb, 1407/1987), 48.

bulunan bazı sahâbîler ve tâbiîn, halkı halifeyi savunmaya teşvik etmişlerdir. Bu teşvik faaliyetinde bulunanlar arasında Abdullah'ın da yer aldığı rivayet edilmektedir.⁵⁰

Abdullah, Hz. Ali (ö. 40/661) ile Muaviye (ö. 60/680) arasında meydana gelen iktidar mücadelesi ve savaşlara katılmamıştır. Bu konuda tarafsız kalınması gerektiğini savunmuş ve savaşan bazı sahâbîleri, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) "İki Müslümanın birbirinin kanını dökmesi haramdır." hadisini hatırlatarak uyarmıştır.⁵¹

Abdullah, aynı tarafsız tavrını Muaviye'nin oğlu Yezîd'in (ö. 64/683) döneminde de sürdürmüştür. Yezîd, onu kendi safına çekmek amacıyla Ebû'l-Eş'as es-San'ânî'yi görevlendirmiş; ancak Abdullah bu teklifi reddetmiştir. Ebû'l-Eş'as, olayı şöyle anlatmaktadır: "Yezîd b. Muaviye beni, Abdullah b. Ebî Evfâ'ya gönderdi. O sırada Abdullah, etrafında bazı ashâb-ı kirâm ile birlikte oturuyor ve onlara konuşuyordu. Yanına varıp: 'Yanıdakilere ne anlatıyorsun?' diye sordum. Şöyle cevap verdi: 'Hz. Muhammed (s.a.v.) bana, böyle bir durumla karşılaşırsam Uhud Dağı'na çekilmemi, kılıcımı kırmamı ve evime girip oturmamı tavsiye etti. Ben de kendisine: 'Evime girerlerse ne yapayım' diye sordum. O da: 'Odana gir' dedi. Eğer odama da girerlerse, diz çöküp şöyle dememi söyledi: 'Dilerim sen hem kendi günahlarını hem de benim günahlarımı yüklenerek cehenneme girenlerden olursun. Zalimlerin cezası da işte budur.' İşte ben de kılıcımı kırdım. Eğer evime girerlerse odama çekilirim, odama da girerlerse diz çöker ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bana emrettiği bu sözleri söylerim.'⁵²

Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) dönemi sırasında, başını Ebû Râşid Nâfi' b. Ezrak'ın (ö. 65/685) çektiği Hâricî fırkalardan Harûriye içinde toplanan ve daha sonra Ezârika olarak bilinen gruba karşı savaşmak üzere, Ömer b. Ubeydullah (ö. 129/746) komutasında bir ordu gönderilmiştir. Abdullah, bu savaşta düşmanla karşılaştığında Hz. Muhammed'in (s.a.v.) savaşta uyguladığı ilke ve yöntemleri hatırlatmak amacıyla Ömer'e bir mektup yazıp göndermiştir. Abdullah'ın görme yetisini kaybettiği

⁵⁰ Seyf b. Ömer el-Esedî et-Temîmî, *el-Fitnetü ve vak'atü'l-cemel*, thk. Ahmet Râtib Armûş (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1993), 62.

⁵¹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "İman" 22 (No. 31); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Fiten" 4 (4/2213).

⁵² Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-İtkî Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, 8/304 (No. 3377); Hanbel, *el-Müsned*, 29/501-02 (No. 17983).

dönemde, Sa'îd b. Cümhân'ın (ö. 136/754) kendisini ziyaret ettiği rivayet edilmektedir. Bu ziyaret sırasında ikili arasında, Hâricî fırkanın yanlış yolda olduğuna dair bir sohbet geçtiği de kaynaklarda aktarılmaktadır.⁵³

1.1.7. Vefatı

Hayatını gazvelerde, fetihlerde ve ilim yolunda geçirerek İslâm'ın farklı bölgelerinde hizmet eden Abdullah; Hz. Ali, Muaviye ve Yezîd dönemlerini kapsayan fitne devrine tanıklık etmiştir. Bu süreçte siyasî kargaşalardan ve iç savaşlardan uzak durarak tarafsız bir hayat sürmüştür. İlmî ve irşad faaliyetlerine Kûfe'de devam etmiştir. Hayatının son döneminde görme yetisini kaybetmiştir. Abdullah, Kûfe'de en uzun süre yaşayan sahâbî olarak tanındığı gibi, Allah'ın kendilerinden razı olduğunu bildirdiği Bey'atü'r-Rıdvân'a katılan sahâbîler arasında en son vefat eden sahâbî olarak da tarih kitaplarında yer almıştır. Vefat ettiğinde yaşının yüz veya daha fazla olduğu rivayet edilmiştir.⁵⁴

Abdullah'ın vefat tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Zehebî (ö. 748/1348), Vâkidî (ö. 207/823), Yahyâ b. Bükeyr (ö. 231/846), Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/864), Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854) ve el-İ'clî (ö. 261/875) onun hicrî 86 yılında vefat ettiğini bildirmişlerdir. Buhârî (ö. 256/870), Ebû Nu'aym'ın (ö. 430/1038) Abdullah'ın vefatını hicrî 87 yılı olarak kaydettiğini aktarmaktadır.⁵⁵ İbn Hibbân (ö.354/965) da Abdullah'ın vefat tarihinin hicrî 87 yılında olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶ Zührlî (ö. 258/872), Ebû Nuaym'dan naklen, vefatın hicrî 87 veya 88 yılında gerçekleşmiş olabileceğini belirtmiştir. Tirmizî, (ö. 279/892) Zührlî gibi bu tarihleri zikretmiştir.

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/157 (No. 19415).

⁵⁴ En son vefat eden sahabe Ebû Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî'dir. Hicrî 100 ile 110 arasında vefat ettiğine dair farklı rivayetler mevcuttur. Kaynaklarda şehirlere göre Son vefat eden sahâbîler zikredilmektedir. Örneğin Medine'de Mahmut b. er-Rebî (ö. 99/717), Mekke'de Abdullah b. Ömer (ö.73/693) veya Ebû Tufeyl Âmir b. Vâsile, Basra'da Enes b. Malik (ö.93/711-12), Kûfe'de Abdullah b. Ebî Evfâ (ö.87/706) veya Amr b. Hureys (85) Mısır'da Abdullah b. Haris (ö. 86/705), Dımaşk'ta Abdullah b. Büsr-i Mâzinî (ö.88/707), Horasan'da Bureyde b. Husayb (ö. 63/687), Semerkant'ta Fazl b. Abbas (ö. 63/683), Tâif'te Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) gibiler... Hicrî 110 senesinde sonra sahâbîler den hayata kalan olmamıştır.

⁵⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 6/28.

⁵⁶ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Sikât* (Hindistan: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 3/222.

1.2. Şahsiyeti

Abdullah b. Ebî Evfâ vefalı, samimi, ibadete düşkün, sabırlı, cesur, kahraman, fakih ve keskin zekâlı bir sahâbîdir. Allah'ın kelamı olan Kur'an-ı Kerîm'e ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnetine son derece bağlı bir kişiliğe sahiptir. Hayatı boyunca insanları Kur'an ve Sünnet'e davet etmiştir. Bu değerlere uymaları için onları teşvik eden bir şahsiyet olarak tanınmıştır. Onun fiziksel özelliklerine dair kaynaklarda verilen bilgilere göre, Abdullah b. Ebî Evfâ saçını ve sakalını kına ile boyar, saçlarını uzatır ve ikiye ayırarak örgü şeklinde örerd. Ayrıca, ipekten koyu renkli bir kıyafet (kokutalı aba) giydiği ve giysilerinin kırmızı, sarı ve yeşil gibi renklerde olduğu da rivayet edilmiştir.⁵⁷

Abdullah İslâm'a olan bağlılığı, samimiyeti, cömertliği ve Allah yolunda babasıyla mallarını infak etmesi sebebiyle Allah Resûlü'nün övgüsüne ve duasına nâil olma saadetini erişmiştir. Rivayete göre, bir gün babasıyla birlikte mallarının zekâtını vermek üzere Hz. Muhammed'in (s.a.v.) huzuruna çıkmıştır. Normalde Hz. Muhammed (s.a.v.), sahâbeden biri zekât getirdiğinde yalnızca o kişiye dua ederken, bu sefer Abdullah'ın ailesini de duaya dâhil ederek şöyle buyurmuştur: "Allah'ım, Evfâ ailesine rahmetini ve keremini bolca ver."⁵⁸

Abdullah, tüm sahâbîler gibi, musibetler karşısında Hz. Muhammed'den (s.a.v.) aldığı terbiye ve eğitimle nasıl bir tavır sergilemesi gerektiğini bilen, sabrı hem kendi hayatında uygulayan hem de ailesine ve çevresindekilere tavsiye eden son derece olgun ve metanetli bir kişiliğe sahiptir. Gözünün nuru, can ciğeri olan kızı vefat ettiğinde, eşinin yüksek sesle ağıt yaktığını gören Abdullah, onu hemen uyararak şöyle demiştir: "Kalben hüznülenebilirsin, ağlayabilirsin; ancak sesli bir şekilde ağlama!" O, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) oğlu İbrahim vefat ettiğinde sergilediği tavrı örnek almış ve kendi çocuğunu kaybettiğinde de aynı vakar ve sabrı göstermiştir.⁵⁹ Abdullah, birlikte bir ömür geçirdiği hayat arkadaşı vefat ettiğinde de kızının vefatında

⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 41/301; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/159; Ebû Zur'a Abdurrahmân b. Amr ed-Dimeşkî, *Târîhu Ebî Zur'a*, thk. Ni'metullah el-Kûcânî (Dimaşk: y.y., ts.), 638.

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/457 (No. 19111).

⁵⁹ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, "Cenaze" 24 (No. 1503).

sergilediği sabrın aynısını sergilemiştir. Savaşta düşmanlarla karşılaştığında veya zulüm yapıldığında o yine etrafındaki insanlara sabrı tavsiye etmiştir.

1.2.1. İlmî Kişiliği

Kur'ân ve Sünnet, sürekli olarak ilim ve aklın önemine işaret etmiş; düşünme, öğrenme ve tefekküre büyük vurgu yapmıştır. Bu sebeple, söz konusu değerler İslâm'da önemli bir yer edinmiştir. Nitekim birçok âyet⁶⁰ ve hadiste⁶¹ bu değerlerin önemi açıkça ifade edilmiştir. İslâm'ın ilk muhatapları olan sahâbîler de bu değerlere sahip çıkmış, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) aldıkları eğitim ve terbiyeyle İslâm'ın ilim mirasını benimseyip onu sonraki nesillere aktarmaya gayret göstermişlerdir. Sahâbîler arasında, ilmî yönleriyle öne çıkan bazı isimler bulunmaktadır. Bu sahâbelerden biri de Abdullah b. Ebî Evfâ'dır. O, İslâm dininin gelecek nesillere sahih bir şekilde öğretilip aktarılması için ilmiyle ve rivayetleriyle büyük gayret göstermiş, bu uğurda tüm gücüyle mücadele etmiştir.

Abdullah'ın yaşadığı şehir, onun ilmî yönünün gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Şöyle ki, Hz. Ömer döneminde Irak fethedildikten sonra kurulan Kûfe ve Basra şehirleri başlangıçta ordu karargâhı olarak kullanılmaktaydı. Ancak Hz. Ali'nin hilâfet merkezini Medine'den Kûfe'ye taşımasıyla birlikte bu şehirler, devletin idarî merkezleri hâline gelmiştir. Bu gelişme neticesinde birçok sahâbe Kûfe ve Basra'ya yerleşerek burada yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Özellikle Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Ali b. Ebî Tâlib, Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657), Habbâb b. Eret (ö. 37/657), Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656), Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656), Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Nu'mân b. Beşîr (ö. 64/684) gibi ilim ehli sahâbîler bu şehirlerde ikamet etmeye başlamışlardır.⁶² İlmî seviyesi yüksek bu sahâbîlerin Kûfe ve Basra'da bulunmaları, tâbiîn neslinden birçok muhaddis, fakih, müfessir ve dil âliminin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Böylece kısa süre içinde bu iki şehir, İslâm dünyasının önde gelen ilim merkezleri hâline gelmiştir.

⁶⁰ Tâhâ 20/114, el-Bakara 1/269, Âl-i İmran 3/18.

⁶¹ Bkz. Temel hadis kaynaklarında ilim konusu ile ilgili bab başlıklarına.

⁶² Talât koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 109-111.

1.2.2. Kur'ân-ı Kerîm bilgisi ve Tefsir Yönü

Abdullah, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vahiy ikliminde birçok sahâbe gibi kendisini yetiştiren bir sahâbî olmuştur. Hz. Muhammed'e (s.a.v.) nâzil olan âyetleri okumuş, ezberlemiş, anlamaya ve hayatına tatbik etmeye gayret etmiştir. Bazı sahâbîler Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okuyarak kurrâ (hafız ve kıraat âlimi) sıfatıyla tanınmışken, Bazı sahâbîler daha çok Kur'ân tefsiri alanındaki derinliğiyle öne çıkmıştır. Meşhur kurrâ sahâbîler arasında Abdullah b. Mes'ûd, Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652 [?]) ve Abdullah b. Abbas gibi isimler yer almaktadır. Sahâbenin önde gelen müfessirleri ise dört halife ile birlikte Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]), Übey b. Kâ'b (ö. 33/654 [?]), Abdullah b. Zübeyr ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi şahsiyetlerdir. Abdullah'ın doğrudan bir kurrâ olduğuna dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak tefsir alanında, bu sahada temayüz etmiş sahâbîler kadar olmasa da Kur'ân âyetlerini tefsir ettiğine ve nüzûl sebeplerine vakıf olduğuna dair bilgilere kaynaklarda yer verilmektedir. Bu çerçevede, onun tefsir ettiği bazı âyetlere ve nüzûl sebeplerine dair açıklamalarına aşağıda yer verilecektir. Abdullah'ın nüzûl sebebini açıkladığı âyetlerden biri şu şekildedir:

الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمَقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ

*“O ki bizi lutfuyla sonsuza kadar kalınacak yurda yerleştirdi. Orada artık biz ne bir yorgunluk duyarız ne de bize bir bıkkınlık gelir.”*⁶³

Abdullah, bu âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında şöyle rivayette bulunmuştur: “Bir adam, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ‘Cennet ehlinin cennette dinlenmesi nasıl olacak?’ diye sordu. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) ‘Sus, böyle konuşma!’ buyurdu ve ardından şöyle devam etti: ‘Orada yorgunluk var mı ki? Cennet ehlinin her işi rahatlıktır.’ O esnada da bu âyet indirilmiştir.”⁶⁴ Abdullah, Leyl sûresinin Hz. Ebû

⁶³ *Kur'ân Yolu* (Erişim 06 Haziran 2025), Fâtır 35/35

⁶⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm el-Kayravânî Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004), 2/793.

Bekir ve Sûfyân (ö. 31/651-52) hakkında indiğini rivayet etmiştir.⁶⁵ Abdullah'ın nüzûl sebebini açıkladığı bir diğer âyet de şudur:

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمدِّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنْزَلِينَ

“O zaman inananlara şöyle diyordun: ‘Rabbinizin, indirilen üç bin melek size yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?’”⁶⁶

Bu âyetin sebebi nüzûlü ile ilgili farklı yorumlar olmakla birlikte Abdullah, bu âyetin Hendek Savaşı'nda indiğini söylemiştir.⁶⁷ Onun nüzûl sebebini belirttiği âyetlerden biri de aşağıdaki âyettir:

يُؤْمِنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: ‘Boyun eğmenizi bana yapılmış bir iyilik saymayın. Eğer samimi iseniz (bilmelisiniz ki) sizi imana yönleltmekle asıl Allah size lütufta bulunmaktadır.’”⁶⁸

Abdullah, bu âyetin sebeb-i nüzûlünü şöyle rivayet etmektedir: “Araplardan bazıları ‘Ey Allah’ın resûlü! Biz seninle bazıları gibi savaşımadan Müslüman olduk’ dediler. Onların bu sözleri üzerine nazil oldu.” Abdullah tarafından nüzûl sebebini belirtildiği âyetlerden biri de şudur:

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا...

“Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara gelince...”⁶⁹

Abdullah bu âyetin iniş sebebini şöyle rivayet etmektedir: “Adamın biri malını pazara çıkarmıştı. Sonra Müslümanlardan birini kandırıp ona malını pahalıya satmak

⁶⁵ Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdîrrahman b. Temmâm el-Endülüsî İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâiretu'l-Kütübu'l-İlmiyye, 1422), 5/491.

⁶⁶ Âl-i İmrân 3/124

⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 6/26.

⁶⁸ Hucurât 49/17.

⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/77

için malına verilmeyen fiyatın verildiğine dair yemin etti. Bu olay üzerine bahse konu bu âyet indirilmiştir.”⁷⁰

Abdullah b. Ebî Evfâ bazı ayetlerin sebab-i nüzûlünü belirttiği gibi bazı âyetlerin de tefsirini yapmıştır. Onun açıklamalarda bulunduğu âyetlerden biri İsrâ sûresi 17. âyettir.

وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا

“Nûh’tan sonraki nesillerden nicelerini helâk ettik. Kullarının günahlarını bilip görmede rabbin yeterlidir.”⁷¹

Bu âyette geçen “karn” kavramı biri zaman dilimidir. Ancak söz konusu süre hakkında farklı görüşler bulunmakta olup zaman diliminin on, yirmi, otuz, kırk, elli, altmış, yetmiş, seksen, doksan, yüz ve yüz yirmi yıla kadar değişen farklı sürelerle ifade edildiği görülmektedir. San‘ânî (ö. 1182/1768), “karn” kelimesine dair yapılan süre tayinleri hakkında, on ila yüz yirmi yıl arasındaki -doksan yılı hariç tutarak- her on yılın bir “karn” olarak kabul edildiğini söyleyenlerin bulunduğunu ifade etmiştir.⁷² Abdullah, “karn” kelimesin yüz yirmi yıl olduğunu belirtmiştir.⁷³ Abdullah’ın açıklamada bulunduğu bir diğer âyet Tevbe sûresi 3. âyettir.

وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ

“Yine Allah ve resulünden bu büyük hac günü insanlara duyurudur.”⁷⁴

Abdullah’a âyette geçen “büyük hac gününün” ne olduğu sorulduğunda; bunun kanın akıtıldığı, saçın kesildiği ve yasağın kalktığı gün olduğunu ifade etmiştir. Diğer

⁷⁰ Buhârî, “Büyü”, 27 (No.2088).

⁷¹ İsrâ, 17/17

⁷² Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl San‘ânî, *Sübülü’s-Selâm* (b.y.: Dâru’l-Hadis, 1419/1998-1420/2000), 2/580.

⁷³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur‘ân*, thk. Abdu’s-Selâm Muhammed Alî Şâhîn (Beyrut; Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415/1994), 3/254.

⁷⁴ et-Tevbe, 9/3

bir deyişle, Kurban Bayramı gününün kastedildiğini belirtmiştir.⁷⁵ Onun tefsir ettiği âyetler arasında Rahman suresi 64-66 âyetleri de yer almaktadır.

مُدْهَامَتَانِ ... فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ

“O iki cennet yeşil renktedir ... İçlerinde kaynayan iki pınar vardır.”⁷⁶

Abdullah bu âyetleri tefsir ederken, ilk âyette geçen مُدْهَامَتَانِ kelimesinin yeşil ve gür bitki örtüsüne sahip cennetler, ikinci âyetteki نَضَّاخَتَانِ kelimesinin ise hayırla akan iki pınar anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁷⁷ Abdullah'ın bu dört âyette ifade ettiği yorumları birçok müfessir⁷⁸ ve muhaddis âlimler kaynaklarında zikretmiştir.

1.2.3. Fıkıh Bilgisi

İslâm'ın farklı coğrafyalara yayılmasıyla birlikte birçok sahâbe bu bölgelere yerleşmiş ve bulundukları şehirlerde inşa ettikleri mescitlerde halkı Kur'an, Sünnet ve İslâm dininin temel esasları konusunda eğitmişlerdir. Sahâbenin bu faaliyetleri sayesinde bulundukları şehirler birer ilim merkezi hâline dönüşmüştür. Bu ilim merkezlerinden biri de Kûfe şehridir. Kûfe'ye yerleşen sahâbîler burada birçok medrese kurmuş, bu medreselerde Kur'an ve hadis eğitiminin yanı sıra fıkıh eğitimi de vermişlerdir. Nitekim fıkıh eğitimi, Kur'an ve hadisin doğru anlaşılmasını da kapsamaktadır.

Arapça bilgileri, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile beraberlikleri ve onun sünnetini yakından tanımaları sayesinde sahâbe neslinden birçok müctehid fakih yetişmiştir. Bu bağlamda, kaynaklarda hüküm ve fetva verdiği nakledilen sahâbe sayısının yaklaşık

⁷⁵ Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî Mücâhid, *Tefsiru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdusselam Ebü'l-Nîl (Mısır: Dâru'l-Fikrû'l-İslâmî, 1989), 364; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî San'ânî, *Tefsiru Abdurrezzâk*, thk. Mahmud Muhammed Abduh (Beyrut: Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 2/135.

⁷⁶ er-Rahmân 55/64-66

⁷⁷ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Tefsiru'l Kur'ani'l-Azim*, thk. Samî b. Muhammed es-Selâme (B.y.: Dâru Tayyibe, 1999), 7/507.

⁷⁸ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Basrî el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdîrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/236; Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsiru'l-Kur'an*, thk. Yâsir b. İbrâhîm-Ğanîm b. Abbâs (Riyâd: Dâru'l Vatan, 1418/1997), 2/287; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el-Kurtubî, *Câmi' li-Âhkâmî'l-Kur'an*, thk. Amed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1384/1964), 8/69; İbn Kesîr, *Tefsiru'l Kur'ani'l-Azim*, 7/507.

yüz otuz olduğu ifade edilmektedir. Bu sahâbîler, ilmî birikimleri ve verdikleri fetva sayıları dikkate alınarak farklı unvanlarla anılmışlardır. Buna göre; fetva ve hükümleri birkaç cilt kitap hacmine ulaşacak kadar çok olanlara el-Müksirûn, fetvaları bir risâle boyutunda olanlara el-Mütevassıt, fetva ve hükümleri yalnızca birkaç meseleyle sınırlı olanlara ise el-Mukillûn denmiştir. El-Müksirûn sahâbe sayısının yedi, el-Mütevassıt olanların ise on üç kişi olduğu rivayet edilmektedir. Geriye kalan sahâbe ise el-Mukillûn grubunda yer almaktadır. Abdullah b. Ebî Evfâ ise kendisinden sadece birkaç meseleye dair hüküm ve fetva nakledildiği için el-Mukillûn grubuna dâhil edilmektedir.⁷⁹

Abdullah b. Ebî Evfâ'nın Kûfe'ye yerleşmesinden sonra halkın fikhî meselelerde kendisine sorular yöneltmesi, onun fıkıh bilgisine sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Abdullah'ın rivayet ettiği hadisleri ve fikhî görüşlerini, bazı müctehid imamlar ve fakihler kaynaklarında delil olarak kullanmıştır.⁸⁰ Abdullah'ın tüm fikhî görüşlerini burada aktarmak konunun sınırlarını aşacağından, örnek teşkil etmesi açısından yalnızca bir iki içtihadına yer verilecektir.

Bu Cübeyr (Habîb) b. Mihrân, mehrin kalan kısmı üzerinden muhâlea (hul') yoluyla boşanmış bir kadının durumunu örnek vererek "Böyle bir durumda karı-koca yeniden bir araya gelebilir mi?" diye Abdullah'a sormuştur. O ise muhâlea esnasında açıkça talâk (boşama) zikredilmemişse, yeni bir mehir ile evliliğin yeniden mümkün olduğunu ifade etmiştir. Cübeyr, aynı soruyu Mâhân'a da yönelttiğini ve onun da "Mehri su dahi olsa, dönüş mümkündür" şeklinde cevap verdiğini belirtmiştir.⁸¹

Bir diğer örnek Muhammed b. Ebî Mucâlid tarafından şu şekilde nakledilmektedir: "Abdullah b. Şeddâd (ö. 82/701) ve Ebû Bürde (ö. 104/722), beni

⁷⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkûn an Rabbi'l-Âlemîn*, thk. Muhammed Abdusselâm İbrahim (Riyad-Beyrut: Dâru ata'atü'l ilm-Dâru İbnu Hazm, 1411/1991), 1/19-22.

⁸⁰ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî İmam Mâlik, *el-Mudevvene* (b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/577; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs İmam Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990), 6/193; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Halil Muhyiddîn el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 10/25; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî İbn Kudâme Makdisî, *el-Muğnî*, thk. Tâhâ ez-Zeynî vd. (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1388/1968-1389/1969), 2/99.

⁸¹ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdillâh b. el-Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebü'r-Rüşd, 1988), 4/123.

Abdullah b. Ebî Evfâ'ya gönderdiler ve ona 'Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde sahâbenin buğdayda selem akdi yapıp yapmadığını sor' dediler. Ben de gidip bu soruyu Abdullah'a ilettim. Abdullah şöyle cevap verdi: 'Biz, Şam halkının ziraatçısıyla belirli bir ölçüye göre ve belirli bir vade ile buğday, arpa ve kuru üzümde selem yoluyla alışveriş yapardık.' Bunun üzerine kendisine 'Selem akdi, satılacak malın aslına malik olan yani o mala sahip ve tasarruf yetkisine sahip kimseye mi özgüdür?' diye sordum. Abdullah b. Ebî Evfâ şöyle cevap verdi: 'Biz Şamlı ziraatçılara, bu malların aslına sahip olup olmadıklarını hiç sormazdık.' Ebû Mucâlid, daha sonra Abdullah b. Şeddâd ve Ebû Bürde'nin kendisini Abdurrahman b. Ebzâ'ya (ö. 70/689 civarı) da gönderdiklerini belirtmiştir. Onun da verdiği cevap şu şekilde olmuştur: "Allah Resulü'nün sahâbileri, Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında selem akdi yaparlardı. Bu akit esnasında Şamlı ziraatçılara 'Bize vereceğiniz zahireye dair ürününüz var mı, yok mu?' diye sormazdık."⁸²

1.2.3. Kûfe Ekolü Üzerinde Etkisi

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatının ardından sahâbiler, idarî görevler üstlenmek ve İslam'ı tebliğ etmek amacıyla yeni fethedilen bölgelere dağıldılar. Gittikleri bu bölgelerde birçok insan, özellikle ilim sahibi kişiler sahâbilerin etrafında toplanarak onlardan İslâmî bilgileri ve onların yaşam tarzını öğrendiler.

Birçok sahâbenin Kûfe'ye yerleşmesiyle birlikte bu şehir, zamanla bir ilim, kültür ve sanat merkezi hâline dönüşmüştür. Kûfe'de tefsir, hadis, dil, tarih, fıkıh ve kıraat gibi temel İslâmî ilimlerde birçok âlim yetişmiştir. Özellikle bu âlimlerin yetişmesinde ve Kûfe ekolünün oluşmasında Abdullah b. Mes'ûd ve öğrencilerinin katkıları çok büyüktür.⁸³ Bunun yanında, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra Medine'den ayrılarak Kûfe'ye yerleşen ve orada vefat eden son sahâbî olan Abdullah b. Ebî Evfâ, Kûfe halkı tarafından fetva vermesi için başvurulmuş ve ilim meclisleri kuran bir âlimdir. Bu durum, onun bölge üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. Her ne kadar İbn Mes'ud kadar meşhur olmamışsa da ilim dünyasına katkıları büyüktür. Onun rivayetleri, fıkıh bilgisi ve yetiştirdiği talebeler Kûfe ekolünün

⁸² Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Selem" 3 (No. 2244-45).

⁸³ Ali Yüksek, "İslam Hukuku Tarihinde Kûfenin Yeri", *Turkish Studies* 9/5 (2014), 2165-2178.

oluşmasına zemin hazırlamıştır. Abdullah, bu çalışmalarıyla tarihte kalıcı izler bırakmıştır. Rivayetleri, fetvaları ve tefsir yorumlarının birçok temel kaynakta yer alması ve özellikle Kûfeli âlimler tarafından delil olarak kullanılması, onun hadis ve fıkıh alanlarındaki ilmî otoritesini ortaya koymaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH B. EBÎ EVFÂ'NIN *SAHÎHAYN*'DEKİ RİVAYETLERİ

Bu bölümde, hadis rivayetinde önemli bir yere sahip olan Abdullah b. Ebî Evfâ'nın, Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's sahih* adlı eserlerinde yer alan rivayetleri sened ve metin muhtevası açısından değerlendirilecektir. İlk olarak “*Sahîhayn*” terimi hakkında kısa bir açıklamaya yer verilecek, ardından bu iki eser üzerindeki icma ve bu sürecin gelişimi ele alınacaktır. Daha sonra Abdullah b. Ebî Evfâ'nın yalnızca *Sahîh-i Buhârî*'deki rivayetleri, ardından yalnızca *Sahîh-i Müslim*'deki rivayetleri ve sonrasında her iki eserde müştereken yer alan rivayetleri ele alınacaktır.

Hadis ilminde, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* ve Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî'nin *el-Câmiu's-sahîh* adlı değerli eserleri için “*Sahîhayn*” tabiri kullanılmaktadır. “*Sahîhayn*” kelimesi, “*sahîh*” kelimesinin tesniye (ikili) formu olup “iki sahih” anlamına gelmektedir. “*Sahîh*” kelimesi ise; her türlü kusur, hastalık ve şüpheden uzak olma anlamındaki “*sahha yesihhu*” fiilinden türemiş bir isimdir.⁸⁴ Istılâhî manada *sahîh*; adalet ve zabt vasıflarına sahip râvilerin, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) kesintisiz bir sened zinciriyle, şâzlık ve gizli kusurlardan (illet) uzak bir biçimde rivayet ettikleri hadistir.⁸⁵ *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra Müslümanlar arasında en muteber ve en güvenilir kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu eserlerde yer alan hadisler için genellikle “*el-hadîsu fi's-Sahîhayn*” (iki sahihteki hadis) veya “*ittefeka aleyhi's- Şeyhân*” (iki şeyhin ittifak ettiği hadis) ifadeleri kullanılmaktadır. Burada “*şeyhân*” (iki şeyh) tabiriyle kastedilen kişiler, İmam Buhârî ve İmam Müslim'dir. Bu eserlerin “*sahîh*” olarak adlandırılma sebebi, sadece sahih kabul edilen hadisleri içermeleridir.⁸⁶

⁸⁴ Ebû Abdırrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 3/14; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 2/507.

⁸⁵ H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Usulu* (Ankara: Bilay Yayınları, 2018), 292.

⁸⁶ “*Sahîhayn*” kavramı ile alakalı geniş bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “*Sahîhayn*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/527-530.

Sahîhayn olarak bilinen *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* adlı eserlerin en güvenilir iki hadis kitabı olduğu kanaati, İslâm ümmetinin büyük bir kısmı tarafından benimsenmiştir. Hatta bu eserlerdeki hadislerin tamamının sahih olduğunu ve bu hususta âlimler arasında icmâ bulunduğunu ifade edenlerin sayısı azımsanmayacak düzeydedir. Bununla birlikte, bu görüşü kabul etmeyip eleştirenler de olmuştur. Zira bir hadisin sıhhatinin belirlenmesi büyük ölçüde râvî değerlendirmeleri, sened analizleri ve metin tenkidi gibi unsurlara dayandığı için hadisin sıhhatine dair ortaya konan hükümler genellikle belli düzeyde ictihadî nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla herhangi bir hadis kitabında yer alan tüm rivayetlerin, ümmetin tamamı tarafından kesin olarak sahih kabul edildiğini söylemek isabetli değildir. Nitekim *Sahîhayn*'da yer alan bazı hadislerin de tarih boyunca çeşitli âlimler tarafından tenkit edildiği bilinmektedir.

Ahmed b. Hanbel, İbn Hazm, Zehebî, İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Irakî (ö. 806/1403) İbn Humân (ö. 861/1457), Şuayb el-Arnaût (ö. 1438/2016) Mehmed Saîd Hatiboğlu ve M. Hayri Kırbaçoğlu gibi isimler *Sahîhayn*'daki bazı hadislerle yaptıkları tenkitle, *Sahîhayn*'da geçen her hadisin sıhhati üzerine icmanın oluşmadığına yönelik ifadelerde bulunmuştur.⁸⁷ İbn Salâh (ö. 643/1245), Nevevî (ö. 676/1277), İbn Hacer el-Askalânî ve Suyûtî gibi usûl âlimleri ise Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri üzerine icma olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸ İbn Hacer ayrıca, *Sahîh-i Buhârî*'ye yöneltilen eleştirilere karşı çeşitli savunmalarda bulunmuştur.⁸⁹ Son dönem âlimlerinden Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), *Sahîhayn*'da yer alan tüm muttasıl merfû hadislerin sahih olduğu hususunda ümmetin icma ettiğini belirtmiş ve bu görüşü kabul etmeyenleri bid'atçı olarak tanımlamıştır.⁹⁰ Enbiya Yıldırım ise bu icmanın

⁸⁷ İhsan Buğrahan, *Sahîhayn Üzerinde İcmâ Meselesinin Tahlili* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 84-133.

⁸⁸ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, thk. Nûreddîn İtr (Dimaşk; Beyrut: Dâru'l-Fikr; Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1406/1986), 24; Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1392/1972), 1/14; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takribu'n-Nevâvî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (b.y.: Dâru Taybe, ts.), 1/144.

⁸⁹ Mehmet Bilen bu konuda İbn Hacer'in savunularının büyük bir bölümünün tatmin edici olmadığını ifade etmektedir. Bkz. Mehmet Bilen, *İbn Hacer'in Buhari savunusu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013).

⁹⁰ Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliga*, thk. Seyid Sabık (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Cîl, 2005), 1/232.

oluşmasındaki başlıca etkenin, Sahîhayn müelliflerinin hadisleri ayıklarken gösterdikleri son derece titiz ve dikkatli yaklaşım olduğunu ifade etmiştir.⁹¹

Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer alan hadislerin sıhhatine ilişkin icma, hicrî 3. yüzyılda henüz oluşmamıştır. Aksine hem çağdaşları hem de sonraki âlimler tarafından eleştirilmiştir. Ancak hicrî 4. yüzyılın sonlarına doğru eser, dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştır. Hicrî 5. yüzyılda ise, önceki yüzyıla kıyasla daha yaygın bir kabul görmüştür. Hicrî 6. Yüzyıla gelindiğinde eser için bir dönüm noktası yaşanmış, icmaya giden yol açılmış ve "icma" lafzı ilk kez telaffuz edilmiştir. Bu dönemde icma lafzını ilk kullanan âlimler arasında Kâdî İyâz veya İbn Salâh öne çıkmaktadır. Hicrî 7. yüzyıl Buhârî'nin eserinin zirveye ulaştığı dönemdir.⁹²

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri arasında hangisinin daha üstün olduğu konusunda farklı kanaatler mevcuttur. Bazı âlimler, Buhârî'nin *Sahîh*'ini daha üstün kabul ederken; bazıları ise Müslim'in *Sahîh*'inin tercih etmiştir.⁹³ İman Nevevî, birçok âlime göre *Sahîh-i Buhârî*'de geçen rivayetlerin, *Sahîh-i Müslim*'de yer alanlara kıyasla daha sahih ve faydalı olduğunu belirtmiştir.⁹⁴

2.1. Sahâbe Döneminde Hadis

Sahabe dönemi, vahyin başlangıcından hicrî 110. yıla kadar süren dönemi kapsamaktadır.⁹⁵ Hz. Muhammed (s.a.v.) hayattayken ve sahâbe döneminin ilk yıllarında, hadis rivayetinde bulunan kişilere şüpheyile yaklaşılmamıştır. Ancak zamanla hadis rivayetlerinin çoğalması, bazı hataların yapılması ve hadislerin tüm sahâbîler tarafından aynı şekilde anlaşılmaması görüş ayrılıklarına yol açmıştır.⁹⁶ Ayrıca, Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Hz. Ali, Hz. Âişe (r.anhâ) (ö. 58/678) ve Muaviye arasında meydana gelen olumsuz olaylar, Müslümanlar arasındaki ayrılıklar ve hadis uydurma gibi sebepler hadis rivayetinde daha ihtiyatlı olunmasını gerektirmiştir. Bu nedenle rivayetler ayrıntılı bir şekilde incelenmek zorunda kalmıştır.

⁹¹ Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 142.

⁹² Kamil Çakın, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci," *İslâmî Araştırmalar* 10/1 (1997), 100-109.

⁹³ Kemal Özcan, "Buhârî ve Müslim'in Sahihleri Hakkında Farklı Görüşler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/40 (2014), 215-244.

⁹⁴ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luğât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/73-74.

⁹⁵ Mehmet Efendioğlu, "Râvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Haziran 2025).

⁹⁶ Mustafa Karataş, *Hadis Rivayet Tarihi* (İstanbul: Ensar, 2004), 107.

Sahâbe, bu gibi durumlara karşı rivayetlerin sahilliğini tespit etmede râviyi araştırmak, şahit istemek, yemin ettirmek ve hadisleri Kur'an'a, sünnete ve akla arz etmek gibi birtakım kriterlere başvurmuştur. Böylece henüz ilk asırda cerh ve ta'dil ilmi ortaya çıkmıştır.⁹⁷

Asr-ı saâdet, sahâbe ve tâbiîn dönemleri incelendiğinde özellikle hicrî birinci yüzyılda hadislerin daha çok sözlü olarak aktarıldığı ve ezber yöntemiyle muhafaza edildiği görülmektedir. Ancak bu durum, o dönemde hadislerin hiçbir suretle yazılmadığı anlamına gelmemektedir. Zira henüz Hz. Muhammed (s.a.v.) hayattayken birçok sahâbe, hadisleri yazıya geçirmiştir. Bu bağlamda yapılan tespitler, elli iki sahâbînin ve elli üç büyük tâbiîn'in hadis yazdığı veya yazdırdığını göstermektedir. Bu dönemin ilk yazılı belgeleri kabul edilen sahîfelerin en önemli yazarları arasında şu isimler yer almaktadır: Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85), Sa'd b. Ubâde (ö. 14/635 [?]), Muâz b. Cebel (ö. 17/638), Amr b. Hazm el-Ensârî (ö. 53/673 [?]), Semüre b. Cündeb (ö. 60/680), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12).⁹⁸ Ancak, o dönemde yazılmış olan hadis nüshaları, hafızayı güçlendirmek ve daha kolay ezberlenmek amacıyla yazılmıştır. Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 43/664), Hz. Muhammed'den (s.a.v.) işittiği her şeyi ezberlemek için yazıldığını belirtmiştir.⁹⁹

Hadisin ilk tedvin edildiği dönemde, adaletiyle ve sünnete olan düşkünlüğüyle tanınan Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz'in (ö. 101/720) emriyle hadislerin yazılmasına başlanmıştır. Muhammed b. Şihâb ez-Zührî (ö. 50/124), hadis tedvininde büyük hizmetler sunmuş ve tedvin ilmini ilk başlatan kişi olmuştur. İmam Mâlik'in ifadesiyle, "Evvelu men devvene'l-hadis (hadisi ilk tedvin eden) İbn Şihâb'dır." İmam Mâlik'in bu ifadesine teyit niteliğinde bir başka rivayet ise kendisinden gelen şu ifade olmuştur: "Hadis ilmini benden önce tedvin eden hiç kimse olmamıştır."¹⁰⁰

⁹⁷ M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/27-64; Geniş bilgi için bkz. Mehmet Emin Çiftçi, "Sahabenin Hadis Rivayeti ve Sahih Hadis Algısı", *Akademik Platform* 03/01 (Mart 2019), 42-53.

⁹⁸ Muhammed Mustafa el-A'zami, *Dirâsât fi'l-Hadisi'n-Nebevî ve târihi tedvînihi* (el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1992), 1/92-96.

⁹⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahman et-Temîmî Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Huseyn Selim Esed ed-Dârânî (Sudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000), "Menâkıb" 43 (No. 501).

¹⁰⁰ Muhammed b. Ca'fer Kettân, *er-Risâletü'l-Müstetrafe*, thk. Muhammed Müntasır b. Muhammed ez-Zemzemî (Dâru'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 2000), 4.

2.2. Bir Hadis Râvisi Olarak Abdullah b. Ebî Evfâ

Abdullah b. Ebî Evfâ'nın Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde hadis yazdığı, kendi el yazısıyla topladığı hadislerin daha sonra insanlar tarafından okunduğu ve bu hadislerin nüshalarının bulunduğu nakledilmektedir. Ayrıca, onun mektup yoluyla ders verdiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.¹⁰¹ Abdullah'ın Ömer b. Ubeydullah'a yolladığı mektup, onun yazılı rivayetine dair örnek bir rivayettir. Bu rivayetin mükâtebe mi yoksa vicâde mi olduğu noktasında ihtilaf vardır. Abdullah'ın, Ömer b. Ubeydullah'a yolladığı bu rivayet azatlı kölesi olan Sâlim tarafından aktarılmaktadır. Mükâtebe yönteminde rivayet hakkı yalnızca kendisine mektup yazılan şahsa tanınıyorsa, bu durumda bahsedilen rivayet terim anlamında vicâde yöntemine atfedilebilir. Ancak böyle bir koşul söz konusu değilse, Sâlim'in Ömer b. Ubeydullah'a ait hadisleri aktarması mükâtebe olarak kabul edilmelidir. Zira Sâlim, Ömer'in kâtibi olduğu için gelen mektubu kendisi okumuş olabileceği gibi, Ömer'e de okumuş olabilir. Sonuç olarak, ona gönderilen bu mektup mükâtebe yöntemi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Ayrıca, Sâlim'in hocasını zikretmeden rivayette bulunması da bu mektubun mükâtebe yöntemiyle aktarıldığı görüşünü desteklemektedir. İsmâil b. Ebû Hâlid, Abdullah b. Ebî Evfâ'dan gelen hadisin dua bölümünün mükâtebe yöntemi dışında başka bir yöntemle de nakledildiğini ifade etmiştir.¹⁰²

Abdullah b. Ebî Evfâ'nın Ömer b. Ubeydullah'a mektup olarak yolladığı rivayetin, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Kitâbü't-Tettebbu'* adlı eserinde bulunması söz konusu rivayetin tenkit edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim bu eser, *Sahîhayn*'da yer alan ve Darekutnî tarafından illetli görülen hadisleri ihtiva etmektedir.¹⁰³ Ancak Dârekutnî'nin rivayet hakkında kullandığı şu ifade dikkat çekicidir: “Bu, icâzet ve mükâtebenin câiz olduğuna dair sahih bir delildir.”¹⁰⁴ Çünkü Sâlim, Abdullah b. Ebî Evfâ'dan bu hadisi doğrudan işitmemiştir. Aksine mektup

¹⁰¹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Cihad” 110 (No. 2965); Subhî b. İbrâhîm Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-hadîs ve mustalahuh* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l İlmi, 1984), 1/25.

¹⁰² Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Daavât” 58 (No. 2933); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Cihad” 1742 (3/1362).

¹⁰³ İsmail Lutfi Çakan, “Dârekutnî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Haziran 2025).

¹⁰⁴ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-Tettebbu'*, thk. Ebû Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î (Beyrut: Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, 1405/1985), 305.

aracılığıyla tahammül etmiştir. Dârekutnî'nin bu rivayeti eserine dâhil etme amacı; hadisin vicâde değil, mükâtebe yoluyla alındığını göstermek olabilir. Nitekim ilk bakışta Sâlim'in bu rivayeti vicâde yöntemiyle aldığı izlenimi oluşsa da yukarıdaki açıklamalar dikkate alındığında mükâtebe yöntemiyle alındığının daha tercihe şayan olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Dârekutnî'nin bu hadise yer vermesindeki asıl amacın, rivayetin vicâde yöntemiyle ilişkilendirilmemesi gerektiğini vurgulamak olduğu söylenebilir.¹⁰⁵

Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) tâbiîn mi yoksa tebeu't-tâbiîn neslinden mi olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Tabakât ve menâkıb yazarlarının çoğu, Ebû Hanîfe'yi tebeu't-tâbiîn arasında zikretmiştir. Ancak bazı araştırmacılar, onun sahâbîlerle görüşüğünü ve onlardan hadis rivayet ettiğini öne sürerek tâbiîn neslinden sayılması gerektiğini savunmuştur. Bu görüşü benimseyenler, Ebû Hanîfe'nin görüştüğü ileri sürülen yaklaşık on beş sahâbînin ismini zikretmekte ve çoğundan rivayette bulunduğunu belirtmektedir. Bu sahâbîler arasında, Abdullah b. Ebû Evfâ da yer almakta olup, Ebû Hanîfe'nin onunla henüz altı veya yedi yaşlarındayken görüştüğü ve ondan hadis rivayet ettiği nakledilmiştir.¹⁰⁶

Abdullah'ın rivayet ettiği hadisler; temizlik, namaz, oruç, zekât, hac, cihat, ticaret ve menkıbeler gibi pek çok farklı konuyu kapsamaktadır. Bu rivayetlerin büyük bir kısmı doğrudan Hz. Muhammed'den (s.a.v.) aktarılmıştır. Ayrıca İbn Abbas, Muâz b. Cebel (ö. 18/639), Ali b. Ebî Tâlib ve Ömer b. el-Hattâb'dan hadis rivayetinde bulunmuştur. Ancak bu sahâbîlerden naklettiği hadis sayısı oldukça sınırlıdır. Hz. Muhammed'den (s.a.v.) rivayet ettiği hadislerden günümüze ulaşanların sayısı doksan beş kadardır. Bu rivayetlerden on altısı *Sahîh-i Buhârî*'de, on biri ise *Sahîh-i Müslim*'de yer almaktadır. Bunların on tanesi her iki eserde ortak olarak yer alırken, beş hadis yalnızca *Sahîh-i Buhârî*'de, bir hadis ise sadece *Sahîh-i Müslim*'de yer

¹⁰⁵ Ali b. Muhammed b. Abdulmelik el-Kitâmî Ebu'l-Hasan İbnu'l-Kattân, *Beyânu'l-Vehm ve'l-Îhâm fi Kitâbi'l-Ahkâm*, thk. el-Huseyn Âyet Saîd (Riyad: Dâru Tayyibe, 1418/1997), 2/539-41.

¹⁰⁶ Ali b. Muhammed Ebû'l Hasan Nureddin el-Herevî Molla Kârî, *Şerhu Müsned Ebî Hanife*, thk. Halil Muhyeddin el-Mis (Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1985), 1/581-92.

almıştır. Ulaşabildiğimiz kaynaklara göre, Abdullah'a nispet edilen toplam yüz on yedi hadis tespit edilmiştir.¹⁰⁷

Kütüb-i Sitte'de ve diğer hadis kaynaklarında yer alan Abdullah b. Ebî Evfâ'ya ait rivayetlerin sayıları aşağıda belirtildiği gibidir: Buhârî'nin *el- Câmiu's-Sahîh* adlı eserinde, Abdullah'a ait rivayetler tekrarlar ve farklı sendelerle birlikte kırk üç yerde geçmektedir. Müslim'in *el- Câmiu's-Sahîh*'inde yirmi bir, Nesâî'nin *Sünen*'inde on sekiz, Tirmizî'nin *Sünen*'inde on sekiz, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde on üç, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde on yedi, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yetmiş iki, Dârimî'nin *Müsned*'inde beş, İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde beş, İbn Hibban'ın *Sahîh*'inde yirmi beş, Dârekutnî'nin *Sünen*'inde üç, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde on dört, Humeydî'nin *Müsned*'inde on, Abd b. Humeyd'in *el-Müntehab*'ında on iki, Bezzâr'ın *Müsned*'inde elli dört, Abdurrezzâk'ın *el-Musannef*'inde on yedi, Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde on sekiz, Beyhakî'nin *Sünenü'l-Kübrâ*'sında kırk yedi; *Sünenü's-Suğrâ*'sında on; *Şuabu'l-İmân*'ında on beş, İbnü'l-Carûd'un *el-Müntekâ*'sında beş, Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde elli; Taberânî'nin *Mu'cem*'lerinde ise otuz dört yerde Abdullah b. Ebî Evfâ'ya ait rivayetlere rastlanmaktadır. Bu sayılan kaynakların yanı sıra, burada ismi zikredilmeyen diğer hadis eserlerinde de Abdullah'a ait rivayetler yer almaktadır.

Hadis veri tabanları, *Mektebetü's-Şâmile*, *Câmi'u'l-Hâdimu'l-Harameyn* gibi dijital kaynaklar ve çeşitli klasik eserlerden istifade edilerek, Abdullah'ın b. Ebû Evfâ'nın rivayette bulunduğu kişiler ile kendisinden rivayette bulunan râviler tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre Abdullah, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile birlikte sahâbîlerden Abdullah b. Abbas, Muâz b. Cebel, Ali b. Ebî Tâlib ve Ömer b. el-Hattâb'tan hadis rivayet etmiştir. Abdullah b. Ebî Evfâ'dan hadis rivayet eden râviler ise şunlardır: Abdullah veya Muhammed b. Ebî'l-Mücalid (ö. 111/730), Abdurrahman b. Hâris el-Murâdî, Abdullah b. Saîd, Abdülmelik b. Umeyr (Amr) b. Süveyd el-Kûfî (ö. 133/751), Adî b. Sâbit el-Ensârî (ö. 116/734), Amr b. Mürre el-Murâdî (ö. 118/736), Ayyâş b. Amr el-A'mirî, Bilâl b. Münzir el-Hanefî, Bişr b. Urve, Cübeyr (Habîb) b. Mihrân et-Temîmî, Ebû Abdullah İsmail b. Ebû Hâlid el-Becelî (ö.

¹⁰⁷ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, thk. Ebu'l-Munzir Hâlid b. İbrâhîm el-Mısırî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999), 3/461.

146/763), Ebû Abdurrahman Zübeyd b. Hâris el- Yâmî (ö. 122/740), Ebû Attâ b. Mansûr es-Sülemî el-Kûfî (ö. 132/750), Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit, Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (ö. 104/722), Ebû Nadr Sâlim b. Ebû Ümeyye el-Kureşî (ö. 129/747), Ebû Hasan Ubeyd b. Hasan el-Müzenî (ö. 121/739), Ebû İshâk İbrahim b. Müslim el-Hicrî (ö. 141/759), Ebû Zeyîd Atâ b. es-Sâib es-Sekafî (ö. 136/753), Ebû İdâm Süleyman b. Zeyd el-Muhâribî (ö. 140/758), Ebû İsâ Avvâm b. Havşeb (ö. 148/766), Ebû İsmail İbrahim b. Abdurrahman es-Seksekî (ö. 111/730), Ebû İshâk Süleyman b. Süleyman eş-Şeybânî (ö. 128/746), Ebü'l-Verkâ Fâid b. Abdurrahman el-Medenî (ö. 150/767), Ebü'l-Mâlik Sa'd b. Târik el-Eşce'î (ö. 141//759), Ebü'l-Eş'as Şerâhîl b. Şurahbîl, Ebü'l-Âlâniye Muhammed b. E'yen el-Mereî, Ebû Abdullah Hakem b. Uteybe el-Kindî (ö. 113/732), Ebû Ya'fûr Vekdân el-Abdî (ö. 121/739), Ebû Muhammed Talha b. Musarrif el-Yâmî (ö. 110/729), Ebü'l-Yemân Dâvûd b. Süleyman, Hâmid b. Ebî'l-Evâm Ebü'l-Velîd Abdülmelik b. Cüreyc el-Kureşî (ö. 150/767), Kâsım b. Abdilvahid el-Vezzân, Kâsım b. Avf eş-Şeybânî (ö. 120/738), Mecze'e b. Zâhir el-Eslemî (ö. 121/739), Muhammed b. Abdurrahman b. Sa'd b. Zürrâre (ö. 124/742), Müdrîk b. Umâre, Nüfey' b. Hâris, Ömer b. Ebû Ya'lâ b. Mürre, Sâbit Ebü'l-Haccâc, Saîd b. Müslim b. Bânek, Ebû Sa'd Saîd b. Mezrubân (ö. 140/757), Saîd b. Cümhân (ö. 136/754), Seleme b. Küheyl el-Hadramî (ö. 121/739), Süfyân b. Muhtâr el-A'meş (ö. 148/765), Şa'sâ bt. Abdullah el-Esediyye, Riyâh b. Hâris el-Kûfî (ö. 81/701), Tarafe el-Hadramî, Târik b. Abdurrahman el-Becelî, Velîd b. Ser'î el-Kûfî (ö. 111/730), Ya'lâ b. Nu'mân el-Kûfî, Yahyâ b. Ukayl el-Huzâî (ö. 120/738), Ziyâd b. Feyyâd (ö. 129/747).

2.2.1. Abdullah b. Ebî Evfâ'nın Rivayetlerinin Yer Aldığı Kaynaklarda Sayı ve Konu Dağılımı

Tablo 1: Rivayetlerin (tekrarlarıyla beraber) yer aldığı kaynaklar ve sayısı

Hadis kaynağı	Rivayet sayısı
Buhârî, <i>el- Câmiu's-Sahîh</i>	43
Müslim, <i>el- Câmiu's-Sahîh</i>	21
Nesâî, <i>es-Sünen</i>	18
Ebû Dâvûd, <i>es-Sünen</i>	18
Tirmizî, <i>es-Sünen</i>	13
İbn Mâce, <i>es-Sünen</i>	17
Dârimî, <i>el-Mesnet</i>	72
Ahmed b. Hanbel, <i>el- Müsned</i>	5
İbn Huzeyme, <i>es-Sahîh</i>	5
İbn Hibban, <i>es-Sahîh</i>	25
Dârekutnî, <i>es-Sünen</i>	3
Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, <i>el- Müsned</i>	14
Humeydî, <i>el- Müsned</i>	10
Abd b. Humeyd, <i>el-Müntehab</i>	12
Bezzâr, <i>el-Müsned</i>	54
Abdurrezzâk, <i>el-Musannef</i>	17
Hâkim, <i>el-Müstedrek</i>	18
Beyhakî, <i>Sünenü'l-Kübrâ</i>	47
Beyhakî, <i>Sünenü's-Suğrâ</i>	10
Beyhakî, <i>Şuabu'l-İmân</i>	15
İbnü'l-Carûd, <i>el-Müntekâ</i>	5
Ebû Şeybe, <i>el-Musannef</i>	50
Taberânî, <i>Mu'cemler</i>	34

Bu sayılan kaynakların yanı sıra, burada ismi zikredilmeyen diğer hadis eserlerinde de Abdullah'a ait rivayetler yer almaktadır.

Tablo 2: Kütüb-i Tis'a'daki Rivâyetlerin (Tekrarsız) Konu ve Kaynak Dağılımı

Konu	Buhârî	Müslim	Nesâî	Ebû Dâvûd	Tirmizî	İbn Mâce	Dârimî	Ahmed b. Hanbel
Abdest						1		
Teyemmüm						1		
Namaz		1	2	3	2	4	2	2
Cenaze						1		1
Oruç	1	1	1	1	1			1
Hac Umre	1	1	1	1	1	1	1	1
Zekât	1	1	1	1	1	1		1
Ticaret	2		1	1	2	1		1
Vasiyet	1	1	1		1	1	1	1
Zina ve içki					1			1
Yetim								1
Cihad	3	2	1	2	1	1		3
Yiyecekler	3	2	3	2	3	1	1	4
Nezaket					1			1
Adalet					1	1		
Fırkalar						1		2
Nikah						1		1
Sahâbenin fazileti	1	1	1					2
Şemâil								1
Recm	1	1						1
Hz. Muhammed'din oğlu İbrahim'in vefatı	1					1		1
Kocanın eşi üzerinde hakkı					1			1
Toplam	15	11	12	10	14	17	5	27

2.3. Sadece *Sahîh-i Buhârî*'de Geçen Rivayetler

Bu bölümde, sahâbî Abdullah b. Ebî Evfâ'nın yalnızca Sahîh-i Buhârî'de yer alan rivayetleri sened ve metin muhtevası açısından incelenecektir. Buhârî'de geçen rivayetlerde sened veya metin farklılıkları mevcutsa bu farklılıklara ayrıca değinilecektir. İnceleme kapsamında, bir rivayet esas alınarak bu rivayetin senedi ve metni detaylı şekilde değerlendirilecektir. Çalışmada öncelikle hadisin Arapça metni verilecek, ardından Türkçe tercümesi sunulacaktır. Daha sonra hadisin senedinde yer alan râvîlerin biyografileri ele alınacak ve cerh-ta'dîl açısından değerlendirmeleri yapılacaktır. Son olarak, hadisin metni muteber hadis şerhleri doğrultusunda yorumlanacak; eğer hadisin fikhî bir yönü varsa ilgili fıkıh kaynakları ışığında değerlendirilecektir.

2.3.1. Alışverişte Yemin Edilmemesi

حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ: أَخْبَرَنَا الْعَوَّامُ قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ أَبُو إِسْمَاعِيلَ السَّكْسَكِيُّ: سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ: «أَقَامَ رَجُلٌ سِلْعَتَهُ، فَحَلَفَ بِاللَّهِ لَقَدْ أَعْطَى بِهَا مَا لَمْ يُعْطِهَا، فَتَرَلْتُ: {إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا} وَقَالَ ابْنُ أَبِي أَوْفَى: النَّاجِشُ أَكِلُ رَبًّا خَائِنٌ

Bize İshâk, ona Yezîd b. Hârûn ve ona da el-Avvâm'ın naklettiğine göre İbrahim es-Seksekî, Abdullah b. Ebi Evfâ'dan şunları işittiğini aktarmaktadır: “Bir adam malını satmak üzere pazara çıkartmış, sonra da malına ödemediği bir bedeli ödedim diye yemin ederek Müslüman bir adamı ikna etmeye çalışmıştı. Bunun üzerine ‘Şüphesiz, Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur.’¹⁰⁸ ayeti indi.” Abdullah b. Ebî Evfâ sözlerine şöyle devam etmiştir: “Müşteriyi kızıştıran, faiz yemiş haindir.”¹⁰⁹

2.3.1.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

Hadisin senedinde, Buhârî ile birlikte altı râvînin ismi zikredilmiştir. Senedin başında ve sonunda “haddesenî” (bana rivayet etti) şeklinde tekil edâ sîgası kullanılırken, senedin ortasında iki kez çoğul anlam taşıyan “ahberenâ” (bize haber verdi) edâ sîgasına yer verilmiştir. Hadis mevkûf olarak, yani sahâbe sözü şeklinde

¹⁰⁸ Âl-i İmrân 3/77.

¹⁰⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Şehâdât” 27 (No. 2675).

nakledilmiştir. Sened zincirinden anlaşıldığına göre, rivayet zincirinde yer alan râvîlerin tamamı Kûfeli'dir. Bu rivayet, *Sahîh-i Buhârî*'de üç farklı bâb başlığı altında hem sened hem de edâ sîgalarında bazı farklılıklarla birlikte yer almıştır. Ayrıca söz konusu hadis, yalnızca *Sahîh-i Buhârî*'de değil Hâkim en-Neysâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*,¹¹⁰ Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ*,¹¹¹ Bezzâr'ın *el-Müsned*¹¹² ve Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-Evsat*¹¹³ adlı eserlerinde de rivayet edilmiştir. Aşağıda hadisin senedinde yer alan râvîlerin biyografileriyle birlikte cerh ve ta'dîl yönünden durumlarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2.3.1.1.1. İshâk b. Mansûr

Ebû Ya'kûb İshâk b. Mansûr b. Behrâm el-Kevsec, Hicrî 170 yılından sonra Merv şehrinde doğmuştur. İlim tahsil etmek amacıyla Irak, Şam ve Hicaz gibi ilim merkezlerine seyahat etmiştir Uyeyne b. Süfyân, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Vekî' b. Cerrâh, Hakem b. Nâfi', Nadr b. Şümeyl gibi önde gelen muhaddislerden hadis rivayet etmiştir. Daha sonra Bağdat'a giderek burada öğrendiği hadisleri talebelerine aktarmıştır. Başta Buhârî ve Müslim olmak üzere, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel gibi önde gelen hadis imamları kendisinden hadis rivayet etmişlerdir.

İshâk b. Mansûr el-Kevsec hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Müslim, onun güvenilir ve sağlam hadis imamlarından biri olduğunu belirtmiştir. Nesâî, İshâk'ın sika (güvenilir) ve sebt (sağlam rivayet eden) vasıflarına sahip olduğunu ifade etmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ise onun hakkında "sadûk" (doğru sözlü ve güvenilir) değerlendirilmesinde bulunmuştur. Hatîb el-Bağdâdî, İshâk'ın fakih bir kimse olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel ile İshâk b. Râhûye'ye yöneltilen fikhî soru ve cevapları derlediği "*Mesâ'ilü Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye*" adlı eserinde İshâk'ın fakih yönüne de dikkat çekmiştir. İshâk, Ahmed b. Hanbel'in bazı görüş ve fetvalarını tedvin etmiş ve bu eseri

¹¹⁰ Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en-Nisâbü'rî el-Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 2/10 (No. 2151).

¹¹¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Hüsrevcirdî Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-kubû'l-İlmiyye, 1424/2003), 5/539 (No. 10797).

¹¹² Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, 8/281 (No. 3348).

¹¹³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 8/29 (No. 7867).

Horasan halkına sunmuştur. Bu gelişmeden haberdar olan İbn Hanbel, eserin üzerine düşülen ta'liklerin (açıklamaların) kendisine ait olmadığını ifade etmiş ve bu yönde şahitler göstermiştir. Bunu duyan İshâk, yazmış olduğu tüm ta'likleri bir çuvala doldurarak sırtında taşıyıp Bağdat'a gitmiş, ta'likleri bizzat İbn Hanbel'e sunmuştur. İbn Hanbel, ta'likleri ikinci kez inceleyip onaylamış ve İshâk'ın bu hassasiyetinden dolayı memnuniyetini dile getirmiştir.¹¹⁴ İshâk, hayatının son dönemini Nisâbûr'da geçirmiş ve burada ikamet etmiştir. 251/865 yılında, Cemâziyelevvel ayının yirmisinde, bir perşembe günü vefat etmiştir. Cenaze namazını Muhammed b. Tâhir kıldırılmıştır. İshâk, İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) ile Muhammed b. Râfî'nin (ö. 774/1372) kabirleri arasına defnedilmiştir.¹¹⁵ Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, İshâk b. Mansûr'un muhaddisler tarafından "sika", "sebt" ve "sadûk" gibi yüksek güven dereceleriyle nitelendirildiği; aynı zamanda fakih kimliğiyle de ön plana çıktığı söylenebilir.

2.3.1.1.2. Yezîd b. Hârûn

Yezîd b. Hârûn, 118/736 yılında Vâsıt şehrinde doğmuştur. Bazı kaynaklarda doğum tarihi 117/735 olarak zikredilmektedir. Aslen Buharalı olan Yezîd'in dedesi Zâzî (Zâzân), sahâbîlerden Ferkad b. Utbe'nin eşi Ümmü Âsım'ın azatlı kölesidir. Yezîd, Bağdat'a geldiğinde ilim meclislerine büyük kalabalıklar toplamış, ders halkalarıyla geniş bir dinleyici kitlesine ulaşmıştır. Yahyâ b. Ebî Tâlib (ö. 275/899), onun Bağdat'taki bir mecliste yetmiş bin kişiye hitap ettiğini nakletmektedir. Yezîd'in ilmî itibarı, şöhreti ve güvenilirliği bölgedeki birçok hadis âliminin dikkatini çekmiş ve onun ilminden istifade etmelerine vesile olmuştur. Bu yoğun ilgiyi gören dönemin halifesi, "İşte gerçek güç ve otorite budur" sözleriyle Yezîd'in etkisini takdir etmiştir. Halife Me'mûn, Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü benimsediği dönemde, Yezîd'in halk üzerindeki etkisini dikkate alarak bu düşüncesini onun sağlığında açıkça dile getirmekten çekinmiştir. Bu durum, Yezîd'in yalnızca ilmî değil, aynı zamanda siyasi bir otoriteye de sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim Kur'an'ın mahlûk olup

¹¹⁴ Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 3/240-42.

¹¹⁵ Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi' li-Ulûmi'l-İmâm Ahmed- er-Ricâl*, thk. Hâlid er-Ribât - Seyyid İzzet İyd (Mısır: Dâru'l-Felâh, 14030/2009), 2/54.

olmadığı konusundaki tartışmalarda, Yezîd'in duruşu sayesinde o dönemde kimse zarar görmemiştir. O, "Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddia eden kimse kâfir olur. Bu görüşü ortaya atan Cehm b. Safvân'a (ö. 128/745-46) Allah lânet etsin" diyerek, bu düşüncede olanları sert bir dille uyarmıştır.¹¹⁶ Yezîd, ibadete düşkünlüğüyle de tanınan bir şahsiyettir. Rivayetlere göre, kırk yıl boyunca yatsı namazının abdestiyle seher vaktine kadar namaz kılmaya devam etmiştir. Bu durum, onun zühd ve takvâ yönünden ne derece güçlü bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.¹¹⁷

Yezîd b. Hârûn; Mâlik b. Enes, Hammâd b. Seleme, Mis'ar b. Kidâm, Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Muhammed b. İshâk b. Yesâr ve İsmâ'îl b. Ebî Hâlid gibi önemli muhaddislerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Müsedded b. Müserhed, İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medînî, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Osmân b. Ebî Şeybe ve Muhammed b. Eslem gibi birçok muhaddis hadis rivayetinde bulunmuştur. Toplamda yüz on dört kişi Yezîd'den hadis rivayet etmiştir. Ondan en son rivayette bulunan kişi ise Ahmed b. Abdurrahman es-Sekâtî'dir. Rivayetleri *Kütüb-i Tis'a* başta olmak üzere pek çok hadis kaynağında yer almaktadır. Yezîd b. Hârûn'a nispet edilen iki eser bilinmektedir: Bunlardan biri "*Tefsîru'l-Kur'an*",¹¹⁸ diğeri ise "*Kitâbü'l-ferâ'iz*" adlı çalışmalardır.¹¹⁹

Yezîd b. Hârûn hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri muhtelif yorumlarda bulunmuştur. Hâtib el-Bağdâdî, Yezîd'in yaşlanmasıyla birlikte hafızasının zayıfladığını ve gözlerini kaybettiğini, bu nedenle kendisine sorulan bazı hadisleri hatırlayamadığını belirtmiştir. Ayrıca, bu dönemde rivayetlerini cariyesine kontrol ettirmesi sebebiyle eleştirilmiştir. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Yezîd'in "ashâb-ı hadîs"ten (hadis ehlerinden) sayılamayacağını, çünkü rivayet ettiği râvîleri birbirinden ayırt edemediğini ve bunu önemsemediğini ifade etmiştir. Buna rağmen, Zehebî, "Tüm bu olumsuzluklara rağmen Yezîd, tartışmasız bir hüccettir" diyerek onun ilmî güvenilirliğini teyit etmiştir. Ali b. Medînî (ö. 234/848-49) ve Ebû Bekir b. Ebî Şeybe

¹¹⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 16/493.

¹¹⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 9/358.

¹¹⁸ Fuat Sezgin *gas (Ar.)*, 1/67

¹¹⁹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-Mufehres ev Tecridu Esânîdi'l-Kütübi'l-Meşhûra ve'l-Eczâ'i'l-Mensûra*, thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdinî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), 71.

(ö. 235/849), hadis alanında Yezîd kadar güçlü hâfızaya sahip başka birini görmediklerini söylemişlerdir. Ahmed b. Hanbel ise onu, “Parlak bir zekâyâ, keskin bir anlayışa, güçlü kavrayışa ve sağlam dirayete sahip bir hâfız” olarak tanıtmıştır. Ebû Hâtîm de Yezîd’in sika bir imam olduğunu ifade etmiştir. Yezîd b. Hârûn, 206/821 yılında, Rebî’ü’l-âhir ayında, doksan yaşında iken Vâsıt şehrinde vefat etmiştir.¹²⁰ Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, Yezîd b. Hârûn’un hadis ilmi sahasında güçlü bir hâfızaya sahip güvenilir bir râvî olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Yaşlılık döneminde hafızasının zayıflaması ve görme yetisini kaybetmesi nedeniyle bazı eleştiriler olsa da bu durum onun genel ilmî itibarını zedelememiştir.

2.3.1.1.3. Ebû Îsâ el-Avvâm

Tâbiîn neslinden olan Ebû Îsâ el-Avvâm b. Havşeb b. Yezîd b. Ruveyr eş-Şeybânî, eski Irak topraklarına dahil olan Vâsıt şehrinde doğmuştur. Hâkim en-Neysâbûrî, Avvâm’ın babası Havşeb’in muhaddis olduğunu belirtip çocukları Avvâm, Yûsuf ve Tullâb’ın sika kabul edildiklerini ve rivayetleri üzerine icmâ bulunduğunu kaydetmektedir. Ayrıca Avvâm’ın dedesi Yezîd, Hz. Ali’nin vesilesiyle hidayete ermiştir. Yezîd b. Hârûn, Avvâm’ın emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ani’l-münker (iyiliği emredip kötülükten sakındırma) düsturuna uygun bir mizaca sahip olduğunu belirtmiştir. Avvâm başta Abdullah b. Ebî Evfâ olmak üzere Saîd b. Cübeyr, Heysem b. Adî, Ebû İsmâ‘îl es-Seksekî, İbrâhîm b. Yezîd en-Neha‘î, Esher b. Râşid, İbrâhîm b. Yezîd et-Teymî, Ebû Süfyân ve Câbir gibi birçok tâbiî ve sahâbîden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden hadis rivayet edenler arasında; Yezîd b. Hârûn, oğlu Seleme b. Avvâm, yeğenleri Şihâb ve Abdullah b. Haraş, Hüseyim b. Beşîr, Sehl b. Yûsuf ve Muhammed b. Ubeyd gibi isimler bulunmaktadır. Avvâm’ın rivayetleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer bazı hadis kaynaklarında yer almaktadır.

Ebû Îsâ el-Avvâm b. Havşeb hakkında cerh ve ta’dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Yahyâ b. Main ve Ebû Zûr‘a er-Râzî, onun sika (güvenilir) bir râvî olduğunu ifade etmişlerdir. İbn Ebî Hâtîm, onun hakkında “sâlihu’l-hadîs” ifadesini kullanmıştır. İbn Hacer el-Askalânî (ö.

¹²⁰ Ebû’l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir Tayfûr el-Mervezî el-Horasânî İbn Ebû Tayfûr, *Kitâbu Bağdâd*, thk. es-Seyyid İzzet el-Attâr el-Huseynî (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1423/2002), 187.

852/1449) ise, Avvâm'ı sika, sebt ve fazîlet sahibi bir râvî olarak tanımlamıştır. Avvâm b. Havşeb, Hicrî 148 yılında vefat etmiştir.¹²¹ Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, Ebû Îsâ el-Avvâm b. Havşeb'in muhaddisler tarafından güvenilirliği kabul edilen bir râvî olduğu kanaatine varılmaktadır.

2.3.1.1.4. Ebû İsmâîl İbrahim es-Seksekî

Ebû İsmâîl İbrâhim b. Abdurrahman b. İsmâîl es-Seksekî, Suhayr b. Cehm'in mevlâsıdır. Kaynaklarda doğum ve vefat tarihine dair herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Ebû İsmâîl İbrahim es-Seksekî, Ebû Vâil Şakîk b. Seleme ve Ebû Bürde Âmir b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî (ö. 104/722) gibi tanınmış râvîlerden hadis rivayetinde bulunmuştur. Kendisinden de Avvâm b. Havşeb, Ebû Seleme Mis'ar b. Kidâm b. Zuheyr el-Hilâlî el-Âmirî (ö. 155/772), Ebû Hâlid Yezîd b. Abdurrahman el-Vâsîtî, Ebû Ertât Haccâc b. Ertât b. Sevr en-Nehaî (ö. 145/762) ve Abdurrahman b. Abdullah el-Mes'ûdî gibi birçok râvî hadis rivayetinde bulunmuştur. Rivayetleri, *Sahîh-i Müslim* hariç *Kütüb-i Sitte*'de ve diğer bazı hadis kaynaklarında yer almaktadır.

İbrahim es-Seksekî hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, onun zayıf râvîlerden olduğunu belirtmiştir. Nesâî, hadisleri yazdığını ve hafızasının güçlü olmadığını ifade etmiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî, Dârekutnî'ye, Müslim'in neden İbrâhim es-Seksekî'nin rivayetlerini terk ettiğini sormuş, Dârekutnî ise Yahyâ b. Saîd'in onu zayıf gördüğü için rivayetlerini terk ettiğini söylediğini nakletmiştir. İbn Hacer el-Askalânî, onun "sadûk" (doğru sözlü) olduğunu, yani Resûlullah'a (s.a.v.) yalan isnat etmemekle birlikte hafızasının zayıf olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Buhârî gibi sahih hadis toplayan bir muhaddisin râvîleri arasında yer almasının ise bu bağlamda bir eksiklik sayılabileceğini dile getirmiştir.¹²² Öte yandan Yahyâ b. Maîn ve İbn Hibbân, onu "sika" (güvenilir) olarak değerlendirmiştir. İbn Adî el-Cürcânî (ö. 365/976), onun rivayet ettiği hadisler arasında metin tenkidi yapılacak hiçbir hadis görmediğini ifade etmiştir. Şu'be ise, hadisleri güzel aktaramadığı gerekçesiyle onu zayıf kabul etmiştir. Nesâî, onun

¹²¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 6/354-55.

¹²² Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîc Ehâdîsi'r-Râfi' el-Kebîr* (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1989), 1/580.

hadisleri yazdığını belirtmiştir. İbrâhim es-Seksekî hakkında aktarılan bu veriler, onun doğruluk yönünün genel kabul gördüğünü, ancak hafıza açısından tartışmalı bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, rivayet ettiği hadislerin eleştirel bir süzgeçten geçirilerek değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Buhârî, İbrâhim es-Seksekî'den sadece iki rivayette bulunmuştur. Zayıf kabul edilen İbrâhim'in rivayetlerini eserine almasının nedeni, bu rivayetlerin destekleyici başka rivayetlerle (mütâbaat) teyit edilmiş olmasıdır. Nitekim Buhârî, bu bağlamda İbn Mes'ud'dan da benzer bir rivayete yer vermiştir.¹²³ Ayrıca farklı kaynaklarda, benzer anlamı taşıyan rivayetlerin başka râvîler aracılığıyla da nakledildiği görülmektedir. Bu durum, Buhârî'nin İbrâhim'in rivayetlerini mütâbaat amacıyla eserine aldığı kanaati ön plana çıkarmaktadır. Vefat tarihi kesin olmamakla birlikte, İbrâhim es-Seksekî'nin Hicrî 111 ile 120 yılları arasında vefat ettiği rivayet edilmektedir.¹²⁴

2.3.1.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Söz konusu rivayet, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inde ve diğer bazı hadis kaynaklarında, metin farklılıklarıyla birlikte yer almaktadır. Hadiste geçen âyetin nüzûl sebebiyle ilgili olarak birçok müfessir iki farklı rivayet nakletmiştir. İlk rivayet, hem *Kütüb-i Sitte* hem de diğer hadis kaynaklarında yer almaktadır. İbn Mes'ud'dan gelen bu rivayette, Eş'as b. Kays ile bir Yahudi arasında yaşanan arazi anlaşmazlığı sebebiyle âyetin nazil olduğu bildirilmiştir. İkinci rivayet ise Abdullah b. Ebî Evfâ'dan nakledilen mezkûr hadistir. Buradaki âyetin yalnızca bir sebepten dolayı mı yoksa her iki sebeple mi nazil olduğu sorusu akla gelmektedir. “İbn Hacer, âyetin her iki sebeple nazil olduğunu, bu rivayetler arasında herhangi bir çelişkinin bulunmadığını ve usûl ilmindeki “özel sebebe değil, lafzın umumuna itibar edilir” kaidesine dayanarak her iki rivayetin de âyetin nüzûl sebebi olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. İkrime (ö. 105/723) ise bu âyetin, Yahudilerden Ka'b b. Eşref (ö. 3/624) ve onun gibi gerçeği gizleyen diğer Yahudiler hakkında indirildiğini ifade etmiştir. İbn Mes'ud'dan

¹²³ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Ali İmran süresi” 3 (No. 4549-50).

¹²⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 2/132.

gelen sahih rivayet ve âyetin devamında yer alan âyetlerin Yahudilerden bahsetmesi, bu görüşü daha öne çıkarmaktadır.¹²⁵

Hadiste geçen أعطى fiili, rivayetin diğer versiyonlarında hem malûm (etken) hem de meçhul (edilgen) formda kullanılmıştır. ما لم يُعْطَ ifadesi de aynı şekilde hem malûm (etken) hem de meçhul (edilgen) olarak gelmiştir. Fiil malûm şeklide kullanıldığında anlamı şöyle olmaktadır: “Pazarda satış yapanların belirlediği fiyattan daha yüksek bir ücret ödediğini yemin ederek iddia etmesidir.” Meçhul şeklinde kullanıldığında ise anlamı şu şekildedir: “Pazarda verilen fiyatından daha fazla ücret verildiğini iddia etmesidir.” İki durumda da kişi yalancıdır.¹²⁶

Kirmânî, النَّاجِشُ أَكْلُ رَبِّي (Nâcîş, faiz yiyen kimse gibidir) ifadesiyle ilgili olarak bu benzetmenin müşteri kızıtırnan kişinin (nâcîşin), faiz yiyen kişi gibi haram bir fiili işlediğine işaret ettiğini belirtmiştir.¹²⁷ Bedreddin el-Aynî ise, haram olduğunu bildiği halde bu fiili yapan kişinin büyük bir günah işlediğini dile getirmiştir.¹²⁸ Yani Abdullah b. Ebî Evfâ, müşteri kızıştırmanın (neceş yapmanın) faiz yemek kadar haram olduğunu vurgulamıştır.

İslâm’da, aldatma amacı taşımayan açık artırma yoluyla yapılan satışlarda bir sakınca yoktur. Ancak neceş, aldatma içerdiği için bu tür satışlar yasaklanmıştır. Tüm âlimler, bu tür kızıştırma eylemini gerçekleştiren kişinin günahkâr olduğu konusunda ittifak etmiştir. Hanefî mezhebine göre, müşteri kızıştırma (neceş) yoluyla yapılan satış, dinen günah olmakla birlikte hükmen tahrîmen mekruhtur. Ancak malın gerçek değerini aşmadığı sürece bu tür bir satışta akdin geçerliliği açısından bir sakınca görülmemiştir. Zira alma niyeti olmadan fiyat artırmak, kimi zaman malın gerçek değerine ulaşmasına katkı sağlayabilir. Şâfiî mezhebine göre, müşteri kızıştırma

¹²⁵ Mahmûd b. Abdullâh el-Huseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîr el-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, thk. Alî Abdubârî Atiyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 2/196; Halid b. Süleyman el-Müzeynî, *el-Muharrer fî Asbâbi Nüzulu'l-Kur'an min Hilâli'l-Kütübu't-Tisâ Dirâsâtu'l-Esbab Rivâyetan ve Dirâyetan* (Suudi Arabistan: Dâru İbn Cevzî, 2006), 1/306.

¹²⁶ Ebû Abdillâh Bedrûddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer el-Mahzûmî el-İskenderî Demâmîni, *Mesâbihu'l-câmi*, thk. Nureddin Tâlib (Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 1430/2009), 5/24.

¹²⁷ Muhammed b. Yusuf b. Alî b. Saîd Şemsuddîn Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Alî b. Dahîlullâh b. Uceyyân el-Avfî (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabiyye, 1981), 10/27.

¹²⁸ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedrûddîn Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 11-/263.

haramdır; buna rağmen satış geçerlidir. Mâlikî mezhebi ve Hanbelî mezhebinin meşhur görüşüne göre ise akit geçerli olmakla birlikte, alıcı için cayma hakkı vardır. Çünkü müşteri, malı normal değerinin üzerinde bir fiyata almak suretiyle aldatılmış sayılır. Öte yandan Zâhirî mezhebi, bu yolla yapılan satışın geçersiz olduğu görüşündedir.¹²⁹

Bu rivayet, ticaret ahlâkının İslâm dininde üzerinde önemle durulması gereken dinî bir vecibe olduğunu ortaya koymaktadır. Hadis özellikle hileli satışlar, yeminle yapılan satışlar ve faizli işlemler gibi ticarî ahlâk kurallarının ihlallerine dikkat çekmektedir. Bu tür davranışlar yalnızca dünya hayatında değil, ahiret hayatında da ciddi sonuçlar doğurabileceğinden ötürü; hadis, önemli bir uyarı niteliği taşımaktadır. Hadis ve Kur'an âyetleri, ticaretin yalnızca ekonomik bir faaliyet olmadığını, aynı zamanda ahlakî bir boyutunun da bulunduğunu vurgulamaktadır. Ticaret, sadece kazanç elde etmeye yönelik bir faaliyet değil; dürüstlük, adalet ve karşılıklı güven esaslarına dayanan bir sorumluluktur. Zira bu tür ticarî davranışlar sadece bireyi değil, toplumu da derinden etkiler. Bu nedenle ticaretle uğraşan bir kimsenin hem dünya hem de ahiret açısından sorumluluk taşıdığını unutmaması gerekir.

Hadisin metin kısmında geçtiği için ele alınması gereken bir diğer husus, fikhî bir konu olan yemin meselesidir. Yemin, sözlükte üç anlama gelmektedir: kuvvet, sağ el ve kasem etmek. Sağ el, sol ele göre daha kuvvetli olduğu için bu kelime zamanla “yemin” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Cahiliye döneminde insanlar karşılıklı olarak yemin ettiklerinde sağ ellerini tuttukları için ant içmeye “yemin” denmiştir. Fukahânın ıstılahında ise yemin; kişinin bir işi yapıp yapmaması veya bir olayın doğru olup olmaması hususunda kararlılığını ve iradesini güçlendiren bir akittir.¹³⁰ Yemin dinî açıdan meşrudur, çünkü Kur'an âyetlerinde¹³¹ ve hadislerde¹³² hem Allah'ın hem de Hz. Muhammed'in(s.a.v.) yemin ettiği görülmektedir. Hanefî, Hanbelî ve

¹²⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-Kebîr fî Fikhi Mezhebi'l-İmâmi's-Sâfi ve huve Şerhu Muhtasari'l-Muznî*, thk. eş-Şeyh Ali Muhammed Me'ûd - eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419-1999), 5/342; Makdisî, *el-Muğnî*, 4/161; Alâ'uddîn Ebûbekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Senâiu fî tertibi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 5/233; Vehbe Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî* (Dimaşk: Dâru'l Fikir, 2010), 4/278.

¹³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 8/126.

¹³¹ Şems 91/1-3, Tîn 95/1-4

¹³² Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Eyman” 27 (No. 2679).; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, “Eyman” 20 (No. 3285).

Mâlikî mezheplerine göre, gereksiz yere çokça yemin etmemek şartıyla yemin etmek mubahtır. Şâfiî mezhebinde ise, ihtiyaç olmadan yemin etmek mekruh kabul edilir. İmam Şâfiî, “*Yemin edip duran alçağa uyma!*”¹³³ ayetine dayanarak, “Hiçbir zaman Allah adına doğru veya yalan yere yemin etmedim” demiştir.¹³⁴ Yemin etmek, duruma göre vacip, mubah, mendup, mekruh veya haram olabilir.

Yeminler üç grupta incelenmektedir: yemin-i lağv, yemin-i mün‘akide ve yemin-i ğamûs. Yemin-i lağv, kişinin doğru olduğunu zannederek yanlışlıkla yaptığı yemindir. Bu tür yemin için kefarete gerekmez. Yemin-i mün‘akide, geleceğe yönelik bir işi yapmaya veya yapmamaya dair yemin türüdür. Eğer bu yemin yerine getirilmezse kefarete gerekir. Yemin-i ğamûs ise geçmişte veya hâlihazırda gerçekleşmiş bir olay hakkında bile bile yalan yere yapılan yemindir. Cumhur (âlimlerin çoğunluğu) bu tür yemini büyük günahlar arasında saymakta ve tövbe ile istiğfar edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ancak bu yemin için kefarete gerekmez. İmam Şâfiî, yemin-i ğamûs için kefarete gerektiğini savunmakla birlikte, bu kefaretin kul hakkını ortadan kaldırmayacağını ifade etmektedir.¹³⁵

2.3.2. Selem Akdinin Caiz olması

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ ابْنِ أَبِي الْمَجَالِدِ. وَحَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْمَجَالِدِ حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدٌ، أَوْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْمَجَالِدِ قَالَ اخْتَلَفَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَدَّادِ بْنِ الْهَادِ وَأَبُو بُرْدَةَ فِي السَّلَفِ، فَبَعَثُونِي إِلَى ابْنِ أَبِي أَوْفَى - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ إِنَّا كُنَّا نُسَلِّفُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَبَى بَكْرٍ وَعُمَرُ، فِي الْحِنْطَةِ، وَالشَّعِيرِ، وَالزَّرْبِيبِ، وَالتَّمْرِ. وَسَأَلْتُ ابْنَ أَبِي بَرٍّ فَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ

Bize Ebü'l-Velîd, ona Şu‘be, ona İbn Ebi’l-Mücâlid; ayrıca yine bize Yahyâ, ona Vekî‘, ona Şu‘be, ona Muhammed İbn Ebi’l-Mücâlid; ayrıca yine bize Hafs b. Ömer, ona Şu‘be, ona Muhammed veya Abdullah b. Ebî’l-Mücâlid şöyle demiştir: Abdullah b. Şeddâd b. el-Hâd ile Ebû Bürde, selem yoluyla yapılan alışverişin caiz olup olmadığı konusunda ihtilafa düştüler. Bu meselenin çözümü için beni Abdullah b. Ebî Evfâ’ya gönderdiler. Ben de kendisine bu konuda soru sordum. O “Biz Hz.

¹³³ Kalem 68/10.

¹³⁴ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 3/378-79.em, 68/10.

¹³⁵ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 3/379-384; Yunus Apaydın vd., *İlmihal* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 2/2/25-28; Mehmet Keskin, *Şafîî Fıkhı* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 1/1/341-44.

Muhammed (s.a.v.) zamanında, ardından Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde buğday, arpa, kuru üzüm ve hurma karşılığında selem akdiyle alışveriş yapardık” dedi. Aynı meseleyi Abdurrahman b. Ebzâ’ya da sordum, o da Abdullah b. Ebî Evfâ gibi cevap verdi.¹³⁶

2.3.2.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

Bu hadisin senedinde Buhârî ile birlikte yedi râvi bulunmaktadır. Burada Buhârî, aynı metni iki hadis rakamı vererek üç farklı senedle zikretmiştir. Hadisin isnad zincirinde, ilk ve orta halkalarda “haddesenâ” (bize rivayet etti) şeklinde çoğul edâ sîgası, son halkada ise “ahberenî” (bana haber verdi) şeklinde tekil edâ sîgası kullanılmıştır. Hadis sahâbe sözü olduğundan dolayı mevkuftur. Ayrıca senedin zincirinden de anlaşıldığına göre zincirde yer alan râviler Basra ve Kûfelidir. Buhârî, bu hadisi *Sahîh*’inde, “Kitâbü’s-Selem” bölümünde üç farklı bâb başlığı altında, sened ve edâ sîgalarında bazı farklılıklarla birlikte rivayet etmiştir. Hadis, *Sahîh-i Buhârî* dışında Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Nesâî (ö. 303/915), İbn Mâce (ö. 273/887) ve Beyhakî’nin *Sünen*’lerinde;¹³⁷ Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin (ö. 204/819) *Müsned*’lerinde;¹³⁸ ayrıca Abdürrezzâk es-San‘ânî (ö. 211/826-827) ve İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’lerinde¹³⁹ ve İbn Hibbân’ın *Sahih*’inde¹⁴⁰ rivayet edilmiştir. Aşağıda, hadisin senedinde yer alan râvilerin biyografilerine ve cerh ve ta’dîl yönünden durumlarına ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir.

2.3.2.1.1. Ebû’l-Velîd Hişâm b. Abdilmelik

Ebû’l-Velîd Hişâm b. Abdilmelik et-Tayâlisî, hicrî 133 yılında Basra’da doğmuştur. Döneminin önde gelen muhaddislerinden biri olup kendisine imam, hâfız,

¹³⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Selem” 2 (No. 2243).

¹³⁷ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, “İcare” 21 (No. 3464); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî en-Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Hasen Abdulmun‘îm (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), “Büyü” 64 (No. 6164); İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “ticaret” 59 (No. 2282); Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 6/51 (No.11154).

¹³⁸ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd el-Basrî Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 2/159 (No. 853); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/467 (No. 19122).

¹³⁹ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San‘ânî Abdürrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-Azamî (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1982), 8/8 (No. 14077); Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 4/481 (No. 22318).

¹⁴⁰ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Sahîh*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1408/1988), 11/295 (No. 4926).

şeyhülislâm, nâkıd ve “emîrû’l-mü’minîn fi’l-hadîs” gibi unvanlar verilmiştir. Özellikle, hadis ilminde son derece yüksek bir konum ifade eden emîrû’l-mü’minîn fi’l-hadîs unvanına sahip olması, onun güçlü bir hâfızaya ve derin bir ilmî birikime sahip olduğunu göstermektedir. Ahmed b. Hanbel, Ebü’l-Velîd hakkında, kendi döneminde ondan daha iyi bir muhaddis olmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, onun Ebû Avâne’den naklettiği bazı rivayetlerde tashîf (benzer harflerin, noktaların veya harekelerin yanlış nakledilme hatası) yaptığına dikkat çekmiştir. Buna karşılık Şu’be’den aktardığı rivayetlerin daha güvenilir olduğunu belirtmiştir. İbn Vâre (ö. 270/884) ise Ebü’l-Velîd’in, Şu’be b. Haccâc’ın yanında hadis eğitimi alırken ilk zamanlarda rivayetleri yazarak kaydettiğini, ancak Şu’be’nin uyarısı üzerine yazmayı bırakıp ezberlemeye yöneldiğini nakletmiştir. Bu nedenle Ahmed b. Hanbel, onun Şu’be’den yazarak rivayet ettiği hadislerin daha kıymetli olduğunu vurgulamıştır. Ebü’l-Velîd hadis rivayetinde İkrime b. Ammâr, Ebû Avâne, Şu’be b. Haccâc, Zâide b. Kudâme, Abdurrahman b. Ebü’z-Zinâd, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Seleme, Sa’d b. Leys, Süleyman b. Muğîre ve Mübârek b. Fedâle gibi dönemin önde gelen muhaddislerinden hadis rivayetinde bulunmuştur. Ayrıca Ebü’l-Velîd’in yetmiş yakın kadın râvîden hadis rivayet ettiği nakledilmiştir.¹⁴¹ Hişam b. Ubeydullah, Muhammed b. Müsenna, Muhammed b. Hayân el-Mazinî, İshâk b. Râhûye, Abd b. Humeyd, Ebü’z-Zür’a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Vâre, Darimî, Buhârî, Ebû Dâvûd gibi isimler Ebü’l-Velîd’den hadis rivayetinde bulunmuştur. Hadisleri hem *Kütüb-i Sitte* hem de diğer hadis kaynaklarında yer almıştır. Buhârî kendisinden yüz yedi hadis rivayet etmiştir.¹⁴²

Ebü’l-Velîd, hakkında cerh ve ta’dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 322/933-934), Ebü’l-Velîd’in, ilmiyle amel eden fakih bir muhaddis olduğunu belirtmiş, ancak onun ömrünün sonlarına doğru hafızasının zayıfladığına ve bu nedenle Hammâd b. Seleme’den (ö. 167/784) rivayet ettiği hadislerin güvenilir olmadığına dikkat çekmiştir. Ebü’l-Velîd’ten usule dair gelen rivayetlere güvenileceğini fakat bunun dışındaki konularda gelen rivayetlere

¹⁴¹ Ebü’l-Hasan Ahmed b. Abdullâh el-Kûfî el-İclî, *es-Sikât*, thk. Abdulalîm Abdulazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü’l-Dâr, 1405/1985), 458.

¹⁴² Abdülkâdir Şenel, “Ebü’l-Velîd Et-Tayâlisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Haziran 2025).

güvenilmeyeceğini ifade edenlerin görüşü de buna dayanmaktadır. İclî (ö. 261/875) ise Ebü'l-Velîd'i sika (güvenilir) ve güvenilir bir râvî olarak değerlendirmiştir. İbn Vâre (ö. 270/884), Ebû Nuaym'ın şu sözünü nakletmiştir: “Ebü'l-Velîd olmasaydı, sana Basra'ya gitmeni tavsiye etmezdim. Çünkü oraya gittiğinde, orada Ebü'l-Velîd dışında gafillerden başka bir şey bulamazsın.” Bu söz, Ebü'l-Velîd'in Basra'daki ilmî seviyesini vurgulamaktadır. Ebü'l-Velîd, hadis tahammül yollarından olan arz ve semâ yöntemlerinden, metnin daha dikkatli okunmasını sağladığı gerekçesiyle arz yöntemini tercih etmiştir. Böylece hadis hocaya arz edildiği için, hadisin daha sağlam bir şekilde öğrenileceğini savunmuştur.¹⁴³

Ebü'l-Velîd, 227/842 yılında Safer, Rebiülevvel veya Rebiülâhir aylarında Basra'da vefat etmiştir.¹⁴⁴ Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, Ebü'l-Velîd, hem hadis hem de fıkıh alanlarında temayüz etmiş, ilmiyle amel eden güvenilir bir muhaddis ve fakih olarak ön plana çıktığı söylenilebilir. Ancak hayatının sonlarına doğru hafızasında görülen zayıflık sebebiyle bazı rivayetlerinde dikkatli olunması gerekmektedir.

2.3.2.1.2. Şu'be b. Haccâc

Tebe-i tabîinden olan Şu'be b. el- Haccâc b. el-Verd el-Atekî el-Ezdî Vâsıt'ta doğmuş, daha sonra Basra'ya yerleşmiştir. Ezd kabilesinin mevlâsıdır. Uzun süre Tırmîmâh et-Tâi'den ders alarak şiir ile meşgul olmuştur. Asmaî, onu şu ifadelerle övmüştür: “Şiir konusunda Şu'be'den daha bilgelisini görmedim.” Şu'be, Hasan-ı Basrî'den fıkıh dersi almış, Hakem b. Uteybe'nin yönlendirmesiyle de hadis ilmine yönelmiştir. Kûfe, Mekke, Medine, Bağdat ve Medâin gibi şehirlere yolculuk yapmıştır. Şu'be dört yüz kadar tabîinden rivayette bulunarak döneminin büyük hadis âlimleri arasında yer almıştır. Buharî, Ali b. Medînî'den Şu'be'nin yaklaşık iki bin hadisi olduğunu rivayet etmiştir. Şu'be'nin *Kütüb-i Sitte*'de yüzlerce rivayetinin bulunmasının yanı sıra Basra'da düzenli hadis tasnifine ve ricâl tenkidine dair bilgi toplama faaliyetinde bulunmuş olması, onun hadis ilmindeki öneminin ve

¹⁴³ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimler Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 27.

¹⁴⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezhîbü Tehzîbi'l Kemâl fî Esmâi r-Ricâl*, thk. Gânim Abbas Gânim - Mecdî Seyid Emin (Kahire: el-Fârûku'l-Hadisiyye li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2004), 9/292-93.

büyükülüğünün bir göstergesidir. Hadis ilmindeki yetkinliğinden ötürü “emîrû’l-mü’minîn fi’l-hadîs” unvanıyla anılmıştır. Şu‘be; cömert, ihtiyaç sahiplerine yardım eden, mala kıymet vermeyen ve münzevi bir hayatı tercih eden biridir. Ayrıca onun idarecilerden gelen yardımları kabul etmediği bilinmektedir.

Şu‘be; Enes b. Sirin, İsmail b. Recâ, Seleme b. Küheyl, Hasan-ı Basrî, Amr b. Dînâr, Câmi‘ b. Şeddad, Hakem b. Utaybe, Zubeyr b. Haris el-Yâmî, Amr b. Mürre, Adî b. Sabit, Talha b. Musarîf, Ubeyd b. Hasan ve Saîd b. Ebû Bürde gibi isimlerden ve daha birçok kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur. Şu‘be’den Eyyûb es-Sahtiyânî, A‘meş, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, Sa‘d b. İbrâhim, Süfyân b. Saîd es-Sevri, Yahyâ b. Saîd el-Kattan, Abdurrahman b. Mehdî, Müslim b. İbrahim, Bekiyye b. el-Velîd, Abdullah b. Mübârek, Vekî‘ b. Cerrâh, Vehb b. Cerîr, Affan b. Müslim, Ebû Dâvûd et-Tayalisi, Ebû Velîd et-Tayalisi, Ömer Hafs b. Ömer el-Havdi ve Hârûn ve Süleyman b. Harb gibi birçok isim hadis rivayetinde bulunmuştur. Hadisleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kaynaklarında yer almıştır.

Şu‘be hakkında cerh ve ta‘dîl âlimleri tarafından pek çok değerlendirme yapılmıştır. İbn Hacer, İbn Hibbân, Ebû Zur‘a er-Razî, Ahmed b. Hanbel, İclî, İbn Şâhîn (ö. 385/996) İbn Sa‘d gibi birçok âlim onun sika olduğunu ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel, Şu‘be zamanında onun gibi birisinin olmadığını ve hadislerinin de çok güzel olduğunu söylemiştir. İmam Şafii, Şu‘be olmasaydı Irak’ta hadisin bilinmeyeceğini söylemiştir. Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Eyyûb es-Sahtiyânî’nin (ö. 131/749) kendilerine “Vâsıt’tan bir adam gelecek adı Şu‘be, hadislerin yıldızıdır, ondan hadis dinleyin” dediğini aktarmıştır. Ebû Bahr el-Bekravî (ö. 195/811) Şu‘be kadar Allah’a ibadet edenini görmediğini ve derisinin kemiğine yapışıp aralarında et kalmadığını söylemiştir. Hadis ilmi ile alakadar olan Goldziher (ö. 1921), G. H. A. Juynboll (ö. 2010) ve Schacht (ö. 1970) gibi bazı müsteşrikler onun hakkında çeşitli değerlendirmeler yapmışlardır.¹⁴⁵

Kaynaklarda *el-Garâib fi’l-hadîs*, *Kitâbü Şu‘be*, *Musannefu Şu‘be*, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-Azîm* gibi eserler Şu‘be’ye nispet edilmiştir. Fakat bu eserler günümüze

¹⁴⁵ Müsteşriklerin değerlendirmeleri için bkz. İbrahim Hatiboğlu, “Şu‘be b.Haccâc”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/224-226.

ulaşmamıştır. Klasik dönemde Ahmed b. Hanbel, Müslim b. Haccâc, Nesâî gibi pek çok hadis âlimi Şu‘be ve rivayetleri hakkında eserler yazmıştır. Abdülmelik Bekir Abdullah Kâdî, *Şu‘be b. el-Haccâc Hayâtühû ve Hadîsühû* başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.¹⁴⁶ Şu‘be 160/776 yılında receb ayında vefat etmiştir.¹⁴⁷ Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, Şu‘be’nin hadis âlimlerinin ittifakıyla “sika” kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bazı müsteşrikler eleştiride bulunmuşlar da İslam âlimlerinin ortak kanaatine göre Şu‘be, hadis ilminin güvenilir ve muteber öncülerinden biridir.

2.3.2.1.3. Yahyâ b. Mûsâ

Kaynaklarda adı Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Mûsâ b. Abdi’r-Rabbihi (Abdullah) b. Sâlim el-Hudaî, el-Belhî, es-Sahtiyânî olarak geçmektedir. Aslen Kûfeli olup “el-Hudaî” nisbesi, Kûfe’de bulunan Hudâ’ b. Numeyre b. Sa’d el-Aşîre adlı kabileye mensubiyetinden kaynaklanmaktadır. “el-Belhî” nisbesi ise Horasan’ın Belh şehrine nisbet edilmesindendir. Yahyâ’nın “Hatte” (حَتَّة) lakabıyla anılmasının sebebi, bu kelimeyi sıkça kullanması ya da babasının ona bu lakabı vermesidir.¹⁴⁸ Yahyâ’nın hayatı ve ailesi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Yahyâ’nın rivayetleri, *Kütüb-i Sitte*’den Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî gibi muhaddislerin eserlerinde ve diğer hadis kaynaklarında yer almıştır. Buhârî, ondan yirmi beş hadis rivayet etmiştir. Yahyâ; İbrahim b. Uyeyne, İbrahim b. Mûsâ er-Râzî, Ömer b. Hârûn el-Belhî, Saîd b. Süleymân el-Vâsitî, Süleymân b. Harb, Süfyân b. Uyeyne, Muâviye ed-Darrâr, Vekî’ b. Cerrâh, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve daha birçok râviden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden ise başta Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî olmak üzere İshâk b. İbrâhîm el-Kâdî el-Bestî, İsmâîl b. el-Fadl el-Belhî, Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, İmrân b. Mûsâ el-Firyâbî, Mûsâ b. Hârûn el-Hammâl gibi muhaddisler hadis rivayet etmişlerdir.

Yahyâ hakkında cerh ve ta’dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Nesâî, İbn Hibbân, İbn Hacer, Dârekutnî, Kâsım b. Mesleme ve Ebû Zur’a Yahyâ’nın sika (güvenilir) bir râvî olduğunu belirtmişlerdir. Ebû’l-Abbâs Muhammed

¹⁴⁶ Hatiboğlu, “Şu‘be b.Haccâc”, 39/224-226.

¹⁴⁷ Mizî, *Tehzîbü’l Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, 12/479-95; Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n-nübelâ*, 6/603; Hatiboğlu, “Şu‘be b.Haccâc”, 39/224-226.

¹⁴⁸ Muhammed el-Hader b. Seyyid Abdullah b. Ahmed Cenkî, *Kevseru’l-Meanî’d-Darerî fî keşfi Habâyâ Sahihi Buhârî* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1995), 6/109-11.

b. İshâk es-Sekâfî (ö. 313/925), Yahyâ'nın sika ve me'mûn (güvenilir, emin) biri olduğunu ifade etmiş, başka bir yerde ise onun güvenilir insanlardan sayıldığını belirtmiştir. Mûsâ b. Hârûn (ö. 243/858), Yahyâ'nın Müslümanların en iyi şahsiyetlerinden biri olduğunu söylemiştir. Yahyâ'nın vefat tarihi hakkında farklı rivayetler bulunsa da kabul gören bilgiye göre hicrî 239 yılında, Ramazan ayının on ikinci gününde vefat etmiştir.¹⁴⁹ Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, Yahyâ'nın güvenilir ve muteber bir râvî olarak ön plana çıktığı görülmektedir.

2.3.2.1.4. Vekî' b. Cerrâh

Vekî' in tam adı, kaynaklarda Ebû Süfyân Vekî' b. Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî şeklinde geçmektedir. Yaklaşık 128-129/746-747 yılında doğmuştur. Bazı rivayetlerde aslen Nîşâburlu veya Semerkand'ın Soğd şehrinden olduğu ileri sürülmüşse de bu bilgilerin doğru olmadığı düşünülmektedir. Vekî'in, Arap kökenli Benî Ruâs kabilesine mensup olduğu kabul edilmektedir.¹⁵⁰ Vekî', henüz erken yaşlarda hadis ilminin önde gelen simalarından rivayet almaya başlamış, 145/762 yılında ise A'meş'ten hadis öğrenmiştir. İlim tahsili amacıyla Kûfe, Mekke, Medine, Bağdat, Mısır, Dîmaşk ve Musul gibi birçok önemli şehri ziyaret etmiştir. Kûfe'de, hadis ve fıkıh alanında yoğun tartışmaların yaşandığı bir dönemde, hadisçi kimliğiyle ön plana çıkmasına rağmen re'y (akıl ve içtihada dayalı görüş) karşıtı bir tutum sergilememiştir. Süfyân es-Sevrî'nin ardından ehl-i hadîs ve ehl-i re'y arasında denge kurmaya çalışmıştır. Zaman zaman Ebû Hanîfe'nin görüşleriyle fetva verdiği bilinmektedir. Ayrıca Vekî'in ilmi, nâfile ibadetlere tercih ettiği rivayet edilmektedir. Vekî'; İsmâil b. Ebû Hâlid, Hişâm b. Urve, Süleyman el- A'meş, Abdullah b. Avn, İbn Cüreyc, Eymen b. Nâbil, Süfyân es-Sevrî, Îsâ b. Temhân, Zeyd el-Leysî, İbn Ebî Leylâ ve Şu'be gibi önemli hadis râvilerinden rivayette bulunmuştur. Vekî'd en başta oğulları Süfyân, Melîh ve Ubeyd olmak üzere, hocası Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Yahyâ b. Âdem, Fütaybe b. Sâid, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, Ebû Bekir ve Osman b. Ebû Şeybe, Ahmed b. Câfer el-

¹⁴⁹ Mizzi, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 32/9; Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî Moğultay, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Muhammed Osman (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), 6/652-34.

¹⁵⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 15/647.

Vekî‘ ve Yakûb el-Durakî gibi tanınmış âlimler hadis rivayet etmişlerdir. Vekî‘e nisbet edilen eserler arasında *Kitâbü’z-Zühed*, *Cüz’ fî’l- hadîs: Nûshatü Vekî‘ ani’l- A‘meş*, *Kitâbü’t-Tefsîr*, *Kitâbü’s-Sünen* ve *Fezâ’ilü’s-Sahâbe* bulunmaktadır. Vekî‘in rivayetleri *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere pek çok hadis kaynağında yer almıştır.

Vekî‘ hakkında cerh ve ta’dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Vekî‘ birçok hadis âlimi tarafından sika, hafız, me‘mum, hüccet ve faziletli gibi vasıflarla övülmüştür. İbnü’l Medinî, onun Sevrî’nin en güvenilir talebesi olduğunu söylemiştir. Vekî‘ b. Cerrâh, 197 (812) yılında hacc dönüşü memleketine giderken aşure gününde Kûfe ile Mekke arasındaki Feyd denilen yerde vefat etmiş ve orada defn edilmiştir. Vekî‘nin 196 (811) yılında vefat ettiği de nakledilmiştir.¹⁵¹ Vekî‘ hakkındaki genel kanaat, onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.3.2.1.5. İbn Ebi’l-Mücâlid

Tâbiîn nesline mensup olan Muhammed b. Ebi’l-Mücâlid, aynı zamanda sahâbî Abdullah b. Ebî Evfâ’nın azatlısıdır. Kaynaklarda doğum tarihiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Vefat tarihinin 111-120/729-738 yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵² İbn Ebi’l-Mücâlid’in isminin Muhammed mi yoksa Abdullah mı olduğu konusunda ihtilaf vardır. Ayrıca, Mücâhid b. Cebr’in (ö. 103/721) damadı olduğu da nakledilmiştir. İbn Ebi’l-Mücâlid; Abdullah b. Ebî Evfâ, Abdurrahman b. Ebzî, Abdullah b. Şeddâd el-Hâdî, Mücâhid b. Cebr, Miksem gibi isimlerden hadis rivayet etmiştir. Ondan ise Ebû İshâk eş-Şeybânî, Eş‘as b. Ebî Şa‘asâ, Esâs b. Sevvâr, Hasan b. Amâre el-Becelî ve Şu‘be b. Haccâc gibi râviler hadis nakletmiştir. Rivayetleri *Sünenü’t-Tirmizî* ve *Sahîh-i Müslim* hariç *Kütüb-ü Sitte*’de ve diğer hadis kaynaklarında yer almıştır. Buhârî, Ali b. Medînî kanalıyla kendisinden on kadar hadis rivayetinde bulunmuştur.

Yahyâ b. Maîn, İbn Hibbân, Zehebî, İbn Hacer, İbn Halfûn (ö. 636/1239) ve Ebû Zur‘a er-Râzî (ö. 264/878) gibi hadis otoriteleri, Muhammed b. Ebi’l-Mücâlid’in

¹⁵¹Ebü’l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramadân (Beyrut: Dâru’l Ma‘rife, 1417/1997), 278; Zehebî, *Siyeru A‘lâmü’n-nübelâ’*, 9/140-68; Mehmet Emin Özavşar, “Vekî‘ b. Cerrâh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/8-9.

¹⁵²Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tarîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-alâm*, thk. Beşşar Avvâd Ma‘rûf (Riyad: Dâru el-Ğarbi’l İslamî, 2003), 3/310.

sika (güvenilir) bir râvi olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵³ İbn Ebi'l-Mücâlid hakkında genel kanaat, onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.3.2.1.6. Hafs b. Ömer

Kaynaklarda Hafs b. Ömer b. Hâris b. Şahbere el-Havdî'nin hayatına dair bilgiler sınırlıdır. Doğum tarihiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Nisbesi kaynaklarda el-Havdî, el-Ezdî, el-Kûfî, el-Basrî ve en-Nemerî şeklinde geçmektedir. Kendisi, Benî Adî kabilesinin azatlı kölesidir. Hafs b. Ömer hadis ilminde imâm (önde gelen âlim), hâfız, mücevvid (cömert) ve doğruluğuyla tanınmış bir râvidir. Hişâm ed-Destuvâî, Vâsıl b. Abdurrahman, Şu'be b. Haccâc, Hemmâm b. Yahyâ, Yezîd et-Tüsterî, Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî, İbrâhîm b. Sa'd ez-Zühri, Ezver b. İyâd, Mübârek b. Fedâle, Hamd b. Zeyd, Dahhâk b. Yesâr ve Münzir b. Sa'lebe gibi önemli isimlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden ise Buhârî, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Dâvûd el-Mekkî, Amr b. Alî el-Fellâs, Ya'kûb b. Süfyân, Ya'kûb b. Şeybe, Yûsuf b. Mûsâ el-Kattân, Osman b. Hurezzâd el-Antâkî, Fadl b. Sehl el-A'rac ve Muâz b. Müsennâ gibi birçok muhaddis rivayetinde bulunmuştur.

Hafs b. Ömer hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından bazı değerlendirmeler yapılmıştır. İbn Medînî, Hafs b. Ömer ile Abdullah b. Recâ'nın (ö. 105/723-724 [?]) adaleti hususunda Basra halkının ittifak ettiğini söylemiştir. Muhammed b. Abdürrahim ise, Hafs b. Ömer'in Abdullah b. Recâ'dan daha sika (güvenilir) olduğunu ifade etmiştir. Ebû Hâtim, Hafs b. Ömer'i mutkin (sağlam) ve sadûk olarak nitelendirirken, onun fasih bir Arapçaya sahip olduğunu da belirtmiştir. Ayrıca, Ebû Hâtim'e hadis rivayetinde kimin daha sevimli olduğu sorulduğunda, Hafs b. Ömer el-Havdî'nin daha sevimli olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'in, Darekutnî, Zehebî, İbn Asâkir ve İbn Kâni' (ö. 351/962) gibi önemli âlimler, Hafs b. Ömer'in sika olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte İbn Hacer, onun sika olduğunu kabul ettikten sonra, hadis rivayet ederken ücret aldığı için kusurlu olduğunu belirtmiştir. Hafs b. Ömer, 225/840 yılında, Cemaziyülâhir ayında vefat etmiştir.¹⁵⁴

¹⁵³ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 16/27-29.

¹⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 7/726-29; Moğultay, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 2/387-88.

Hafs b. Ömer el-Havdî, hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.3.2.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Hadis, Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i ve diğer hadis kaynaklarında metin açısından bazı farklılıklarla yer almaktadır. Buhârî, bu hadise yer verirken Ebü'l Mucâlid'in isminin Abdullah mı Muhammed mi olduğuyla ilgili tereddüdü ifade eden و (veya) bağlacını kullanmıştır. Hadisin başka tarikinde, kesin bir ifade ile isminin Muhammed olduğu ifade edilmiştir. Ebû Dâvûd ise, Ebü'l Mucâlid'in isminin Abdullah olduğunu söylemiştir. Hadiste ismi zikredilen Abdullah b. Şeddad, Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde doğmuş olan tabî'n büyüklerinden biridir. Abdullah, 83/701 yılında Dicle Nehri'nde boğularak vefat etmiştir. Ebû Bürde'nin (ö. 104/722) asıl adı Âmir olup Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) oğludur. Kûfe'nin fakihlerinden olan Âmir aynı zamanda orada kadılık yapmıştır. İbn Ebzâ ise sahâbenin küçüklerinden olup ismi Abdurrahman'dır.¹⁵⁵

Hadis metninde geçen “فبعثوني” (beni gönderdiler) fiili, iki kişiyi kastetmesine rağmen tesniye (ikil) yerine çoğul kalıpta kullanılmıştır. Bu durum, bazıları tarafından tesniye yerine çoğul kullanımın caiz görülmesiyle açıklanabileceği gibi, Abdullah b. Ebî Evfâ'nın da gönderenler arasında kabul edilmesi ihtimaline de dayandırılabilir.¹⁵⁶ Bu rivayet, selef (selem) akdinin İslâm'ın ilk yıllarında yaygın olarak uygulandığını ve hem Hz. Muhammed (s.a.v.) hem de halifeler döneminde caiz sayıldığını ortaya koymaktadır. Sef akdinin caiz olup olmadığına dair farklı görüşler bulunsada bu rivayet, selef akdinin İslam toplumunda kabul edilen bir yöntem olduğunu ve ekonomiyi düzenlemede önemli bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir.

Hadiste, fikhî bir konu olan selem (selef) akdinden bahsedilmektedir. Sef kelimesinin sözlükteki anlamları arasında borç vermek, yeri düzlemek ve geçmek gibi

¹⁵⁵ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 80/86; Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Mısri İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavdih li Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh* (Dımaşk: Dâru'n-Navadir, 1429/2008), 14/627.

¹⁵⁶ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1905), 4/118.

anlamlar bulunmaktadır.¹⁵⁷ “Selef” hadis kaynaklarında ve erken dönem fıkıh metinlerinde genellikle selem akdi anlamında yaygın olarak kullanılmıştır. Selem kelimesi sözlükte teslim etmek, teslim olmak, himaye etmek, önceden vermek, peşin bedelle vadeli mahsul almak gibi anlamlara gelmektedir.¹⁵⁸ Fıkıh terminolojisinde selem; özellikleri belirlenen bir malın vadeli olarak, peşin bir ödeme karşılığında yapılan satışını ifade eder. Yani, var olmayan bir şeyin özellikleri belirlenmiş ancak henüz teslim edilmemiş bir satış türüdür. Selem akdinde satış yapılan mala “müslemün fihi”, peşin ödenen paraya “re’sü’l-mâl”, satıcıya “müslemün ileyh”, müşteriye ise “müslim” veya “rabbü’s-selem” denir. Selem satışının meşruiyeti kitap, sünnet ve icma ile sabittir.¹⁵⁹

İslâm hukukunda yaygın görüşe göre bir malın belirli özelliklere sahip olan ve zimmet borcu doğurmaya elverişli her türlü mal, selem akdinin konusu olabilir. Bu durumda, mislî mallar selem akdi için daha uygun olsa da önemli olan husus, malın özellikleriyle tanımlanabiliyor olması ve zimmette yer alacak şekilde olmasıdır. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri her ne kadar hayvanların mislî olmadığını kabul etseler de yaş, cinsiyet ve benzeri niteliklerinin açıkça belirtilmesi şartıyla selem akdine konu olabileceklerini kabul etmektedirler.¹⁶⁰ Hanefî Mezhebi ise hayvanlarda, selem akdiyle satışın caiz olmadığını belirtmektedir. Selem akdinin rükünü icap ve kabuldür. Mâlikî Mezhebi ve Hanefî Mezhebi, sadece icabı rükün olarak kabul etmektedir. Hanbelî mezhebi ise selem, selef ve bey kelimelerinin telaffuz edilmesini rükün olarak kabul etmektedir.¹⁶¹

Hadisin diğer versiyonlarında selem akdi yapılabilecek malların buğday arpa, kuru üzüm, hurma ve zeytinyağı olduğunu belirtmektedir. Diğer mallarda yapılacak selem akdi ise bu mallara kıyas edilmiştir. Hem söz konusu hadisin hem de diğer yollarının metninde ve açıklamalarında selem akdinin gerçekleşmesi için gerekli olan

¹⁵⁷ Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn*, 7/258; Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü’l-Muhît* (Lübnan: Müessesetü’r- Risâle, 2005), 820.

¹⁵⁸ Bilal Aybakan, “Selem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/402-405.

¹⁵⁹ Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî* (Dimaşk: Daru’l Fikir, 2010), 4/358.

¹⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/133; Makdisî, *el-Muğnî*, 4/209; Ebü’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1425/2004), 3/218; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb Şirbînî, *Muğnî’l-Muhtâc ilâ Ma’rifeti Meânî Elfâzi’l-Minhâc* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415/1994), 3/17.

¹⁶¹ Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, 4/373-74.

koşullar açıklanmıştır. Malın miktarı, ölçüsü ve teslimat zamanının belirli olması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, selem akdinin yapıldığı zaman malın aslının gerçekten mevcut olup olmadığına bakılmadığı belirtilmiştir. Burada malın aslından maksat malın kaynağının var olmasıdır. Örneğin buğday ve arpanın aslı ziraat, meyvelerin aslı ise ağaçtır. Selem sözleşmesi yapıldığı anda mal mevcut olsa da teslim tarihi geldiğinde mal ortada yoksa selem akdi geçerli değildir. Selem akdinin yapıldığı anda mal mevcut olup teslimat vaktinde de mal hâlen mevcutsa, akdin geçerliliği konusunda âlimler arasında görüş birliği vardır. Elem akdinin yapıldığı anda mal mevcut değilse fakat teslim vaktinde mevcut hâle gelmişse veya akdin yapıldığı sırada mevcut olan mal, teslim süresi içerisinde zayi olmuşsa bu iki durumda da Hanefî mezhebine göre selem akdi geçerli değildir. Ancak İmam Mâlik, İmam Şafiî ve İmam Ahmed gibi âlimlere göre iki durumda da selem akdi geçerlidir. Çünkü onlara göre teslimatın yapılacağı zamanlar belirlenebilmektedir. Bedreddin el- Aynî, teslimatın sağlanamadığı bir durumda satıcının zarar edebileceğini ve bundan dolayı selem akdinin geçersiz olduğunu savunmaktadır.¹⁶² Selem akdiyle ilgili rivayetler yalnızca Abdullah b. Ebî Evfâ'dan değil, İbn Ömer ve İbn Abbas gibi sahâbîlerden de nakledilmiştir.

2.3.3. Yeşil Testiden Şıra İçmenin Yasaklanması

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ: حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْجَرِّ الْأَخْضَرِ، قُلْتُ: أَتَشْرَبُ فِي الْأَبْيَضِ؟ قَالَ: لَا

Bize Mûsâ b. İsmâîl, ona Abdülvâhid, ve ona da Şeybânî'nin rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ebî Evfâ şöyle demiştir: “Hz. Muhammed (s.a.v.) yeşil testiden içmeyi yasakladı.” Şeybânî, Abdullah’a, “Peki, beyaz testiden içebilir miyiz?” diye sordu. Abdullah, “Hayır, ondan da içemezsin.” diye cevap verdi.¹⁶³

2.3.3.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

Hadisin senedinde Buhârî ile birlikte beş râvi ismi geçmektedir. Hadisin isnad zincir halkasının ilk üç halkasında “haddesenâ” (bize rivayet etti) şeklinde çoğul edâ

¹⁶² Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 12/65.

¹⁶³ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "el-İçecekler" 88 (No. 5596).

sîgasını kullanılırken son halkasında ise “semî‘tu” (işittim) edâ sîgası kullanılmıştır. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) sözü olduğundan dolayı bu hadis merfû bir hadistir. Ayrıca, hadisin sened zincirinden anlaşıldığına göre, zincirde yer alan râvîlerin tamamı Kûfelidir. Buhârî, bu rivayeti “Hz. Muhammed’in Çeşitli Kaplarda İçmeyi Yasakladıktan Sonra Ruhsat Vermesi” başlığı altında Câmiu’s-Sahîh’de zikretmiştir. Hadis Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahîh*’nin dışında Nesâî ve Beyhakî’nin *Sünen*’lerinde;¹⁶⁴ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Humeydî, Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr’ın *Müsned*’lerinde;¹⁶⁵ Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’lerinde¹⁶⁶ ve İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde¹⁶⁷ rivayet edilmiştir. Aşağıda, hadisin senedinde yer alan râvîlerin biyografilerine ve cerh ve ta’dîl yönünden durumlarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2.3.3.1.1. Mûsâ b. İsmâîl

Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâîl et-Tebûzekî el-Basrî, kaynaklarda doğum tarihiyle ilgili kesin bir bilgi olmamakla birlikte, muhtemelen 136/753-54 yılında doğmuştur. Nisbesi olan “et-Tebûzekî” ile ilgili kaynaklarda üç farklı rivayet bulunmaktadır. Bu nisbenin, Râmhürmüz’e bağlı Tebûzek köyünden gelenleri misafir ettiği veya Basra’daki Tebûzek mahallesinden bir ev satın aldığı için kendisine verildiği aktarılmaktadır. Ayrıca tavuk sakatatı ve gübresi ticaretiyle meşgul olduğu için bu nisbenin verildiği de rivayet edilmektedir. Ancak Mûsâ b. İsmâîl’in bu nisbe ile anılmaktan hoşlanmadığı belirtilmektedir. Bir diğer nisbesi ise “el-Minkârî” dir. Bu nisbe, Benî Minkar kabilesinin mevlâsı olmasından dolayı kendisine verilmiştir. Mûsâ b. İsmâîl’in bu nisbe ile anılmaktan memnuniyet duyduğu bilinmektedir. Mûsâ b. İsmâîl hadis ilminde imam, hafız, hüccet ve şeyhü’l-İslâm gibi vasıflarına anılan bir şahsiyettir. Mûsâ b. İsmâîl, küçük tabîînlerden olan Ebân b. Yezîd el-Atâr, Seleme b. Hammâd, Abdullah b. Mübârek, Kâsım b. Fadle, Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî,

¹⁶⁴ Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 1421/2001, “el-İçecekler” 32 (No.5111); Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 8/537 (No. 17475).

¹⁶⁵ Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, 2/158 (No. 852); Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zubeyr el-Kureşî el-Esedî el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Hasen Selîm Esed ed-Dârânî (Dımaşk: Dâru’s-Sekâ’, 1996), 1/567 (No. 732); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/482 (No. 19142); Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehhâr*, 8/265 (No. 3326).

¹⁶⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 9/200 (No. 16928); Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 5/73 (No. 23810).

¹⁶⁷ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 12/224 (No. 5402).

Cüveyriye b. Esmâ, Mehdî b. Meymûn, Cerîr b. Hâzım, Mübârek b. Fedâle gibi şahıslardan hadis rivayetinde bulunmuştur. Mûsâ b. İsmâîl'den ise Yahyâ b. Maîn, Buhârî, Tirmizî, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtım, İbn Vâre, Ahmed b. Davûd el-Mekkî, torunu Ebû Bekir b. Ebî Âsım, İbn Şeybe, İbnü'l- Cüneyd el-Huttelî, Ebû Heyseme gibi kişiler hadis rivayet etmiştir. Hadisleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kaynaklarında yer almıştır. Yahyâ b. Maîn'in, ondan otuz beş bin kadar hadis rivayet ettiğini zikretmesi, Mûsâ b. İsmâîl'in hadis rivayetindeki ilmî birikimini göstermektedir.¹⁶⁸

Mûsâ b. İsmâîl hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından yapılan değerlendirmelere göre Yahyâ b. Maîn, İbn Sa'd, Buhârî, Ebû Hâtım er-Râzî, İbn Hibbân ve Zehebî gibi muhaddisler Mûsâ b. İsmâîl et-Tebûzekî'nin hadis rivayeti açısından güvenilir (sika) bir râvî olduğunu belirtmişlerdir. Tebûzekî, 223/838 yılında, Receb ayının on üçüncü günü Basra'da vefat etmiştir.¹⁶⁹ Mûsâ b. İsmâîl hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvî olduğu yönündedir.

2.3.3.1.2. Abdülvâhid b. Zeyâd

Abdülvâhid b. Zeyâd el-Abdî el-Basrî'nin hayatına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Künyesi Ebû Bişr veya Ebû Ubeyde olarak zikredilmiştir. Abdülvâhid, Habîb b. Ebî Amre, Küleyb b. Vâil, Asım el-Ahvelî, Amâre b. Kâ'ka', A'meş, Muhtar b. Fûfûl, İsmail b. Semi' el-Hanefî, İbn Halîfe, Amr b. Meymûm, Ebû İsmâîl b. Sâlim el-Esedî, Ebû Bürde, Süleyman b. Ebî İshâk eş-Şeybânî, Âlâ b. Museyyib, Yunus b. Ubeyd, Muammer b. Râşid, Yezîd b. Keysân, Mansûr b. Hayân, Leys b. Ebî Selîm gibi şahıslardan hadis rivayet etmiştir. Abdülvâhid'den İbrahim b. Haccâc, Hamid b. Ömer el-Bekrâvî, Bişr b. Muâz, Seyâr b. Hâtım, Amr b. Âsım el-Kilâbî, Muhammed b. Ebân el-Vâsîtî, Ebû Seleme Musâ b. İsmâîl, Kütaybe b. Saîd, Kays b. Hafs, Leys b. Hamâd es- Safâr, Müslim b. İbrahim, Muhammed b. Abdullah er-Rakkâş gibi kişiler hadis rivayetinde bulunmuştur. Hadisleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kaynaklarında yer almıştır.

¹⁶⁸ Abdullah Karahan, "Tebûzekî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2025).

¹⁶⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 21/21-26.

Abdolvâhid hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: İbn Kattân el-Fâsî (ö. 628/1231), Ya'kûb el-Fesevî (ö. 277/890), Dârekutnî, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ebû Hâtim, Ebû Zûr'a ve Ahmed b. Sâlih el-Cîlî gibi isimler Abdolvâhid b. Zeyâd'ın sika (güvenilir) bir râvî olduğunu belirtmişlerdir. Nesâî ise ondan hadis almakta bir sakınca olmadığını söylemiştir. İbn Abdülber, Abdolvâhid b. Zeyâd'ın güvenilirliği konusunda hadis âlimleri arasında herhangi bir ihtilaf bulunmadığını bildirmiştir. Salih b. Ahmed b. Hanbel (ö. 266/880), Ali b. Medîni'nin Abdolvâhid b. Zeyâd'ı Basra ve Kûfe'de hadis araştırması yaparken görmediğini nakletmiştir. Ayrıca Abdolvâhid'le cuma namazından sonra A'meş'in hadisini müzakere ettiğini fakat hadis ile ilgili hiçbir şey bilmediğini ifade etmiştir. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Abdolvâhid'in A'meş'in mürsel olarak rivayet ettiği tüm hadisleri mevsûl senedlerle rivayet ettiğini söylemiştir. İbn Hacer ise, onun yalnızca A'meş'ten yaptığı rivayetlerde eleştirildiğini belirtmiştir. Kaynaklarda vefat tarihiyle ilgili üç farklı tarih zikredilmektedir. Tirmizî, Abdolvâhid'in Hicrî 176 yılında vefat ettiğini, Ahmed b. Hanbel 177, Buhârî ise 179 yılında vefat ettiğini bildirmiştir.¹⁷⁰ Abdolvâhid b. Zeyâd, yalnızca A'meş'ten aktardığı rivayetlerde eleştirilmiş olmakla birlikte, hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvî olduğu yönündedir.

2.3.3.1.3. Süleymân b. Feyrûz eş-Şeybânî

Ebû İshâk Süleymân b. Feyrûz, tâbiînin büyüklerinden kabul edilmektedir. Babasının adı kaynaklarda Feyrûz, Hâkân ve Amr olarak farklı şekillerde zikredilmiştir. Süleyman; İbn Ömer, Câbir ve Abdullah b. Ebî Evfâ gibi sahâbîlerin yaşadığı dönemde doğmuştur. Benî Şeybân b. Sa'lebe'nin mevlâsıdır. Süleyman; Zir b. Hubeyş (ö.82/701) Yusûr b. Amr, Abdurrahman b. Yezîd en-Nehaî, Ebû Bürde, İkrime (ö. 105/723), Abdullah b. Şeddâd (ö. 82/701), Eş'as b. Ebî Şa'sa, Bükeyr b. Ahnes, Cemî' b. Umeyr, Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Abdullah b. Ebî Evfâ, Ebû'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân (ö. 130/748) Adî b. Sabit gibi kişilerden hadis rivayetinde bulunmuştur. Süleymân'dan İbrahim b. Tahmân (ö. 163/780) oğlu İshâk, Cerîr b. Abdülhamîd, Şu'be b. Haccâc, Hasan b. Ayyâş, Avvâm b. Havşeb, Süfyân es-Sevrî

¹⁷⁰ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl* (Haydarabad-Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1371/1952), 6/21; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 7/477-78.

(ö.161/778), Süfyân b. Uyeyne (ö.198/814), İsmâîl b. Recâ, Abdülvâhid b. Recâ, Hüseyim b. Beşîr, İmrân b. Katân ve Abdullah b. İdrîs gibi kişiler hadis rivayet etmiştir. Hadisleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kaynaklarında yer almıştır.

Süleymân b. Feyrûz hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Yahyâ b. Maîn, Nesâî, Ebû Hâtîm ve Ahmed b. Hanbel onun sika (güvenilir) bir râvî olduğunu belirtmişlerdir. İclî, onun güvenilir biri olduğunu ve aynı zamanda Şa'bî'nin (ö. 104/722) önde gelen arkadaşlarından biri olduğunu ifade etmiştir. Zehebî ise onu “ilmin kaynağı” olarak nitelendirmiştir. Vefat tarihi konusunda kaynaklarda farklı tarihler yer almaktadır. Vâkîdî ve Yahyâ b. Bükeyr onun Hicrî 129 yılında, Amr b. Alî ve Tirmizî 138 yılında, Buhârî ise 141-142 yıllarında vefat ettiğini bildirmiştir.¹⁷¹ Süleymân b. Feyrûz hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvî olduğu yönündedir.

2.3.3.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Hadis, Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'inde ve diğer hadis kaynaklarında metin açısından bazı farklılıklarla yer almaktadır. Buhârî, bu rivayeti eserinde sadece tek bir lafızla nakletmiştir. Hadis, çamurdan yapılan renkli çömleklerden nebîz (şıra) içmenin yasaklanmasıyla ilgilidir. “Nebîz” kelimesi sözlükte “atmak” anlamına gelmekle birlikte; ıstılahta hurma, kuru üzüm, bal, buğday veya arpa gibi maddelerin suya atılıp bekletilmesiyle elde edilen içeceği ifade etmektedirler. Bu içecek, sarhoş edici özellik taşıyan veya taşımanın genel olarak nebîz adıyla anılır.¹⁷² Nebîz, Türkçede genellikle şıra olarak ifade edilmekle birlikte, aynı zamanda içki anlamında da kullanılır. Bu nedenle nebîz, suya atılan her türlü malzeme ile yapılan içecek anlamına gelir. Hadiste geçen “yeşil veya beyaz testiden içmenin yasaklanması” hükmü aslında kaplarla ilgili değil, içindeki nebîzle ilgilidir. Çünkü renkli testilerde saklanan nebîz, diğer kaplara göre daha kısa sürede içkiye dönüşme eğilimindedir. Hadiste özellikle yeşil testiden bahsedilmesinin nedeni, o dönemde şiranın yaygın olarak bu tür kaplarda muhafaza

¹⁷¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/135; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 11/444-48.

¹⁷² Ebû's-Saâdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Ġarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979), 5/7; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/511.

edilmesiyle ilgilidir.¹⁷³ Aslında kaplar, bir şeyin haram veya helal olmasına doğrudan etki etmez.

Haz. Muhammed'den (s.a.v.) aktarılan rivayetlerde, hangi kaplarda şıra saklanıp saklanmayacağına dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu durum, mezhepler arasında ihtilaflara yol açmıştır. Âlimler, sarhoş edici özelliği olmayan nebîzin deri kaplarda saklanması caiz olduğunu ifade etmektedirler. Diğer kaplarla ilgili ise farklı görüşler mevcuttur. Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri nebîzin -ister duba (kabak), hantem (toprakta yapılan renkli kaplar), müzeffet (ziftli kaplar) veya nakir (hurma kütüğünden yapılan kaplar) olsun- her türlü kapta saklanmasının caiz olduğunu ifade etmektedirler. Hanefîler, bu görüşlerini iki hadise dayandırır. Bunlardan ilkinde göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ben sizi deri kaplardan meşrubat içmekten nehy etmişim. Artık her kapta içebilirsiniz, yeter ki sarhoş edici içki içmeyin.” İkinci hadiste ise “Sizi kaplardan men etmişim, ancak bir kap hiçbir şeyi helal kılmaz veya haram etmez, her sarhoş edici içki ise haramdır.” buyrulmuştur.¹⁷⁴ Hanefî âlimleri, bu iki hadisin diğer rivayetleri nesh ettiğini belirtmişlerdir. Mâlikî mezhebine göre nebîzin dubba ve müzeffet kaplarında saklanması mekruh olup diğer kaplarda saklanması mekruh değildir. Ayrıca, sarhoş etme ihtimali bulunmadıkça nebîzin uzun süre bu kaplarda saklanmasının mekruh olmadığını belirtmişlerdir. Nebîzin bu iki kapta bekletilmesinin mekruh olma sebebini, bu kapların hızla nebîzi fermente etme özelliğine sahip olmasına bağlamakta ve diğer kaplarda böyle bir özelliğin olmadığını ifade etmektedirler.¹⁷⁵ Abdullah b. Ebî Evfâ'nın bu rivayeti, nebîzin söz konusu kaplarda içilmesinin yasak olduğuna dair görüş bildiren âlimler tarafından delil olarak kullanılmıştır.

¹⁷³ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hatâb el-Bustî el-Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadis*, thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahmân Âli Suûd (Mekke: Câmiatu Ümmü'l-Kurâ, 1409/1988), 3/20100.

¹⁷⁴ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “el-İçecekler” 1999 (3/1585).

¹⁷⁵ Ebû'l-Hasen Âlî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 6/55-57; Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 21/180; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 3/534-35.

2.3.4. Hz. Muhammed'in Oğlu İbrahim'in Vefatı

حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشْرٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قُلْتُ لِابْنِ أَبِي أَوْفَى: رَأَيْتَ إِبْرَاهِيمَ ابْنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَاتَ صَغِيرًا، وَلَوْ قُضِيَ أَنْ يَكُونَ بَعْدَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيٌّ عَاشَ ابْنُهُ، وَلَكِنْ لَا نَبِيٌّ بَعْدَهُ

Bize İbn Nümejr, ona Muhammed b. Bişr, ona da İsmâîl b. Ebî Hâlid şöyle demiştir: Bir gün Abdullah b. Ebi Evfâ'ya, “Sen, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) oğlu İbrahim’i gördün mü?” diye sordum. O da “Oğlu küçükken vefat etti. Eğer Hz. Muhammed’den (s.a.v.) sonra bir peygamber gelecek olsaydı, İbrahim yaşardı. Fakat Hz. Muhammed’den (s.a.v.) sonra hiçbir peygamber gelmeyecektir.” diye cevap verdi.¹⁷⁶

2.3.4.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

Hadisin senedinde, Buhârî ile birlikte beş râvinin ismi geçmektedir. Hadis senedinin başında ve sonunda tekil anlamda “haddesenî” (bana rivayet etti), ortasında ise iki kez çoğul anlamda “ahberenâ” (bize haber verdi) şeklindeki eda sîgaları kullanılmıştır. Bu hadis, sahâbîye ait bir söz olduğundan dolayı mevkuf bir hadistir. Ayrıca, hadisin sened zincirinden anlaşıldığı üzere, senedde yer alan râvîlerin tamamı Kûfeli’dir. Buhârî, bu hadisi *el-Câmiu’s-Sahîh*’inde “Edeb” kitabı, “Peygamberlerin İsimleri” başlığı altında rivayet etmiştir. Hadis *Sahîh-i Buhârî* dışında İbn Mâce’nin *Sünen*’inde,¹⁷⁷ Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde¹⁷⁸ ve Taberânî’nin *el-Mu’cemu’l-Evsat*’ında¹⁷⁹ farklı senedlerle ve farklı edâ sîgalarıyla rivayet edilmiştir. Aşağıda, hadiste geçen râvîlerin biyografileri ile cerh ve ta’dîl yönünden değerlendirmeleri sunulacaktır.

2.3.4.1.1. İbn Nümejr

Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. Abdillâh b. Nümejr el-Hemdânî el-Kûfî, takrîben hicrî 160 yılında Kûfe’de doğmuştur. Aslen Yemenli olan ailesi, sonradan Kûfe’ye yerleşen Hemdân kabilesinin Hârif boyuna mensuptur. İlk ilim eğitimini,

¹⁷⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Edeb” 109 (No. 6194).

¹⁷⁷ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 2/474 (No. 1509).

¹⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/454 (No. 19109).

¹⁷⁹ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 6/368 (No. 6638).

meşhur hadis hâfızı olan babası Abdullah b. Nümejr'den almıştır. Babası, *Kütüb-i Sitte*'de 578 rivayeti bulunan meşhur bir hadis âlimidir. Muhammed b. Abdillâh, babasının izinden giderek çevresindeki diğer âlimlerden de hadis rivayet etmiştir. O, sünnet bilgisi ve zühdü bir arada toplamış bir âlimdir. Kışın koyun yününden yapılmış elbiseler giyer, yazın ise hafif ve ince giysiler giyerdi. Hayatını fakirlik içinde, zahit bir şekilde geçirmiştir. İbn Nümejr; Muhammed b. Bişr, Süfyân b. Uyeyne, İsmâil b. Uleyye, Vekî' b. Cerrâh, Muhammed b. Fudayl, Mervân b. Muâviye, Abdullah b. İdris, Hâlid b. Muhâller, Esbât b. Muhammed el- Kureyşî, Ubeydullah b. Musâ, Zekeriyâ b. Âdî, babası Abdullah b. Numejr, Ebû Muaviye ed-Darîr ve Vekî' b. Cerrâh gibi kişilerden rivayette bulunmuştur. İbn Nümejr'den Buhârî, Müslim, Ebû Davûd, İbn Mâce, Ebû Ya'la el-Mevsilî, Ahmed b. Melâ'ib b. Hayân el-Bağdadî, Mahled el-Endülüsi, Hasan b. Ahmed b. Habîb el-Kermanî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Suvar el-Hâşimî, Ebû Zür'â Ubeydullah b. Abdülkerim, Ali b. el-Hüseyn b. el-Cüneyd, Ebû Hâtim Muhammed b. İdris er-Râzî, Muhammed b. Abdullah b. Süleyman el-Hadramî, Muhammed b. Vadah el-Kurtubî, Muhammed b. Yahyâ ed-Duhlî, Yakub b. Süfyân ve Yakub b. Şeybe gibi kişiler rivayette bulunmuştur. Hadisleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kaynaklarında yer almıştır. *Sahîh-i Buhârî*'de yirmi iki, *Sahîh-i Müslim*'de beş yüz yetmiş üç rivayeti bulunmaktadır.¹⁸⁰

İbn Nümejr hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Abdullah b. Nümejr'e hayranlık duymuş ve onu "muhteşem bir genç" olarak nitelendirmiştir. İbnü'l-Cüneyd (ö. 270/884 [?]), Kûfe'de onun gibi birini görmediğini belirtmiştir. Ahmed b. Sinan el-Kattân (ö. 259/872-73) da Kûfeli gençler arasında Muhammed b. Abdullah b. Nümejr'den daha iyisini görmediğini ifade etmiştir. Cüherî, onun güvenilir ve hadis rivayeti olan bir âlim olduğunu belirtmiştir. Ebû Hâtim, onun güvenilir (sika) ve hadisleriyle delil getirilebilecek bir ravî olduğunu söylemiştir. Ebû Dâvûd ise, Muhammed'in babasından daha güvenilir olduğunu rivayet etmiştir. Nesâî de onu "güvenilir ve emin bir kişi" olarak tanımlamıştır. İmam Buhârî, onun hicrî 234 yılında

¹⁸⁰ Ali Toksarı, "İbn Nümejr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Haziran 2025).

Kûfe’de vefat ettiğini nakletmiştir.¹⁸¹ İbn Nümeyr hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.3.4.1.2. Muhammed b. Bişr

Hadis âlimi Ebû Abdullah Muhammed b. Bişr b. Ferâfise b. Muhtâr b. Rudeyh el-Abdî, Hişâm b. Abdülmelik döneminde Kûfe’de doğmuştur. Ahmed b. Mu’adel el-Fakih (ö. 415/1024), onun amcazadesi olduğunu ve ikisinin soyunun Muhtâr’da birleştiğini ifade etmiştir. Muhammed b. Bişr; Hişâm b. Urve, A’meş, Ebû Hayyân et-Teymî, İsmâil b. Ebî Hâlid, Zekeriyâ b. Ebî Zâide, Ubeydullah b. Ömer, Selâm b. Ebî Âmare, Haccâc b. Dînar, Hânî b. Hânî el-Cühenî, Haccâc es-Savâf ve İshâk b. Süleyman ed-Dârimî gibi şahıslardan hadis rivayetinde bulunmuştur. Ondan Ca’fer b. Avn, İbn Medînî, İshâk b. Râheveyh, İbn Ebî Şeybe, İbn Numeyr, Ebû Küreyb, Ahmed b. el-Furât, Muhammed b. Asım ve Abbas ed-Devrî gibi şahıslar rivayet etmiştir. Hadisleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kaynaklarında yer almıştır.

Muhammed b. Bişr hakkında cerh ve ta’dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: İclî, Ya’kûb b. Süfyân el-Fesevî, Yahyâ b. Maîn ve İbn Hacer, onun güvenilir (sika) bir râvi olduğunu belirtmişlerdir. Küdeymî’nin aktardığına göre Ebû Nuaym, Mis’ar’ın cenazesine katılmış ve orada Mis’ar’ın hadisleriyle ilgili sorularla karşılaşacağını düşünerek ağır yürümüştür. Bu sırada Muhammed b. Bişr, Mis’ar’dan aldığı bir hadisle yanına gelerek kendisiyle müzakere etmiş ve ona yetmiş kadar hadis nakletmiştir. Naklettiği bu hadisler arasında sadece bir tanesi hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade etmiştir. İbn Ebî Arûbe (ö. 156/782), Muhammed b. Bişr’in Kûfe’deki en güçlü hadis hâfızı olduğunu söylemiştir. Muhammed b. Bişr, hicrî 203 yılında vefat etmiştir.¹⁸² Muhammed b. Bişr hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

¹⁸¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Amed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1998), 2/21-22; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, 25/466-70.

¹⁸² Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb* (Hindistan: Dâiratü’l-Me’ârifî’n-Nizamâniyye, 1326/1908), 9/73; ez-Zehebî, *A’lâmü’n-nübelâ*, 8/3940.

2.3.4.1.3. İsmâîl b. Ebî Hâlid

Ebû Abdullah İsmâîl b. Ebî Hâlid el-Becelî el-Ahmasî el-Mîzân, tâbiîn neslinden olup Kûfe’de doğmuştur. Kaynaklarda doğum tarihiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Babasının adı bazı kaynaklarda Hürmüz, Sa’d veya Kesîr olarak geçmektedir. Eş’as, Hâlid ve Saîd adlarında üç kardeşi vardır. Sahâbeden Seleme b. el-Ekva’, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ebî Evfâ, Amr b. Hureys, Ebû Cuhayfe ve Ebû Kâhil Kays b. Âiz gibi isimlerle karşılaşmış; bunlardan Abdullah b. Ebî Evfâ, Amr b. Hureys, Ebû Cuhayfe ve Ebû Kâhil Kays b. Âiz’den hadis rivayet etmiştir. Aynı zamanda birçok önemli tâbiî ile de görüşmüş ve onlardan rivayette bulunmuştur. Bu isimler arasında Kays b. Ebû Hâzim, İbn Ebî Leylâ, Şa’bî, Zübeyr b. Adî, Zir b. Hubeyş, Hureys el-Mahzûmî, Zeyd b. Vehb, Hâris b. Şübeyl, Hakîm b. Câbir, Muhammed b. Sa’d b. Ebî Vakkâs, Târik b. Şihâb, babası, kardeşleri Saîd ve Hâlid yer almaktadır. İsmâîl’den Mâlik b. Miğvel, Sevrî, İbn Uyeyne, Şu’be, İbnü’l- Mübârek, Şerîk, Cerîr, Abdullah b. Numeyr, Yahyâ el-Kattân, Vekî’, Yezîd b. Hârûn, Hafs b. Gıyâs ve Muhammed b. Bişr el-Abdî gibi muhaddisler rivayette bulunmuşlardır. Hadisleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kaynaklarında yer almıştır.

İsmâîl hakkında cerh ve ta’dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Yahyâ b. Maîn, Ya’kûb b. Şeybe (ö. 262/875), İbn Mehdî (ö. 261/874) ve Abdullah b. Ahmed (ö. 290/903) onun sika (güvenilir) olduğunu ifade etmişlerdir. Mervân b. Muâviye, İsmâîl için “ölçü” (el Mîzânîmîzân) nitelemesinde bulunmuştur. Süfyân es-Sevrî, İslâm’ın hafızları arasında İsmâîl b. Ebî Hâlid’i, Abdülmelik b. Ebî Süleymân (ö. 145/762-63) ve Yahyâ el-Ensârî (ö. 143/760) ile birlikte anmıştır. Şa’bî, onun ilmi büyük bir iştahla talep ettiğini belirtmiştir. Abdullah b. Ahmed, babası Ahmed b. Hanbel’in İbn Ebî Hâlid’in Şa’bî’den en sağlam hadisleri aktaran râvî olduğunu ve bilgiyi derinlemesine benimsediğini ifade ettiğini aktarmıştır. Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsîlî (ö. 242/856), İsmâîl’i bir delil (hüccet) olarak gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca ona güven duyulduğu, bid’atla itham edilmediği ve rivayetlerinin sağlamlığı sebebiyle *Sahîh-i Buhârî*’de yer alan hadislerinin en üst seviyede olduğu kabul edilmiştir. İbn Medînî ise onun yaklaşık üç yüz hadis rivayet

ettiğini kaydetmiştir. İsmâîl b. Ebî Hâlid, Hicrî 145 veya 146 yılında vefat etmiştir.¹⁸³ İsmâîl hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.3.4.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Hadis, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inde ve diğer hadis kaynaklarında metin açısından bazı farklılıklarla yer almaktadır. Hadis, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) oğlu İbrahim ile ilgili olması sebebiyle önce onun hayatına dair kısaca bilgi verilecek, ardından hadiste vurgulanmak istenen hususlar ele alınacaktır. İbrahim, 630 yılında Zilhicce ayının sekizinci günü, Medine'nin sınırında bulunan Kuf adlı bölgede dünyaya gelmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) câriyesi Mâriye'den dünyaya gelmiştir. İbrahim'in ebesi, Ensar'dan Ümmü Râfi'dir. Doğum müjdesini getiren Ebû Râfi'(ö. 40/660 [?]), Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sevincine vesile olmuş, bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) ona bir köle hediye etmiştir. Ayrıca câriyesini de azat etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.), sahâbîlere şöyle demiştir: “Bu gece bir oğlum dünyaya geldi, atam İbrahim'in adını verdim.” Doğumun yedinci gününde İbrahim için akîka kurbanı kesmiş, saçını tıraş ettirerek saçının ağırlığınca gümüş sadaka vermiştir. İbrahim'in doğum tarihi, vefatı ve yaşadığı süre hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Vefatının ardından Cennetü'l-Bakî mezarlığına defnedilmiştir.¹⁸⁴

Hadiste iki hususa işaret edilmektedir. Birinci husus, peygamberlerin isimleriyle çocukların isimlendirilmesidir. Bu konuda iki görüş öne çıkmaktadır. Birinci görüşe göre, peygamber isimleriyle isimlendirmenin hiçbir sakıncası yoktur. Bu görüş, cumhurun (çoğunluğun) görüşüdür. İkinci görüş ise, peygamber isimleriyle isimlendirmenin uygun olmadığı yönündedir. Bu hadis, peygamber isimleriyle isimlendirmenin uygun olmadığını iddia edenlerin görüşüne karşı bir delildir. Peygamber isimleriyle isimlendirmenin caiz olmadığını düşünenler, Hz. Ömer'in Kûfe halkına gönderdiği mektupta “Hiç kimse çocuklarına Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ismini koymasın” şeklinde ifade ettiği rivayeti delil olarak kabul etmektedir. Ayrıca Enes b. Mâlik'ten gelen şu rivayette, “Çocuklarınıza Muhammed adını koyuyorsunuz, sonra da ona lanet ediyorsunuz” denilmiştir. Ancak Buhârî'nin *ed-Duafâu's-Sagîr* adı

¹⁸³ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 6/310-11; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luğât*, 1/121.

¹⁸⁴ Asri Çubukçu, “İbrâhim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/273-274.

eserinde, bu rivayet Ebü'l-Velîd tarafından zayıf kabul edilmiştir. Bu hadis doğru kabul edilse bile, Hz. Muhammed (s.a.v.) “İsmimle adlandırın” diyerek isminin konulmasına izin vermiştir. Ayrıca, Hz. Muhammed’in çocuğuna İbrahim adını vermesi, peygamber isimleriyle isimlendirmenin caiz olduğuna dair bir başka delildir. Saîd b. Müseyyeb’in “Allah katında en sevilen isimler, peygamberlerin isimleridir” şeklindeki sözü de peygamber isimlerinin çocuklara verilmesinin caiz olduğunu göstermektedir. Enes b. Mâlik’in rivayetinde geçen yasak, kişinin çocuğuna Muhammed adını koyup sonra ona lanet etmesidir. Bu yasak, aslında isim koyma yasağı değil, lanet etmemek gerektiğine dair bir ikazdır.¹⁸⁵

İkinci husus, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) oğlu İbrahim’in ölümüne dair bir soruyu ve bu soruya verilen cevabı içermektedir. Hadiste geçen “Şayet Hz. Muhammed’den (s.a.v.) sonra bir peygamber gelecek olsaydı, ilâhî hüküm gereği İbrahim yaşayacaktı” ifadesi gerek burada gerekse Kur’an’da “Hz. Muhammed (s.a.v.), sizin adamlarınızdan hiçbirinin babası değildir, fakat o Allah’ın elçisidir ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilmektedir.”¹⁸⁶ âyetiyle ifade edilen, İslam’da peygamberliğin son bulduğu anlayışını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Hadisin bu ikinci hususunda iki anlam ön plana çıkmaktadır. Birinci anlamı İbrahim’in vefatının sebebine dair bir açıklama olabilir ve bu açıklama onun peygamberliği yaşamına bağlandığına dayanma olma ihtimalidir. Bu bilginin, Hz. Muhammed’den (s.a.v.) öğrenilen bir bilgiye dayandığı ve bazı zayıf rivayetlerde, bu ifadenin doğrudan Hz. Muhammed’e (s.a.v.) isnat edildiği görülmektedir. Benzer bir ifade, sahâbîlerden de gelmektedir. Bu bağlamda hadisin anlamı şu şekildedir: Eğer peygamberlik, Hz. Muhammed’den (s.a.v.) sonra birine verilmiş olsaydı, İbrahim’in hayatı devam ederdi. Ancak peygamberlik, Hz. Muhammed’den (s.a.v.) sonra kimseye verilmediği için İbrahim’in peygamberlik görevi ve hayatı bu ilâhî takdire bağlı olarak sona ermiştir. Bu durumda, İbrahim’in yaşaması gerekmediği ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁷ Nevevî ve İbn Abdülber, Enes ve Abdullah b. Ebî Evfâ’dan rivayet edilen bu hadisi kabul etmediğini;

¹⁸⁵ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, 9/349.

¹⁸⁶ Ahzâb 33/40.

¹⁸⁷ Ebü'l-Hasan Muhammed b. Abdî'l-Hâdî et-Tatvî Nûru'd-Dîn es-Sindî, *Kifâyetu'l-Hâce fî Şerhi Süneni İbn Mâce* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2018), 9/180.

bunun batıl ve cesaret gerektiren bir durum olduğunu dile getirmiştir.¹⁸⁸ İbn Hacer ise bu rivayet üç sahâbeden gelmesine rağmen Nevevî'nin böyle bir ifade kullanmasına ve tevile gitmemesine şaşırdığını dile getirmektedir. Onlara verdiği cevap ise şöyledir: “Bir şeyin koşula bağlanması o şeyin kesin olarak gerçekleşeceği anlamına gelmez ve sahâbîlerin böyle bir konuda, sadece tahminle bir şey söylemeleri düşünülemez.”¹⁸⁹ İkinci hususun ikinci anlamı ise İbrahim'in faziletine dair bir açıklama olma ihtimalidir. Bu bağlamda hadisin anlamı şu şekildedir: Eğer Muhammed'den (s.a.v.) sonra birine peygamberlik verilmiş olsaydı, İbrahim bunun için en layık kişi olurdu. Bu durumda, İbrahim'in bir peygamber gönderileceği zamana kadar yaşaması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ancak, sonrası için böyle bir şey takdir edilmediği için, onun yaşaması gerekmediği sonucuna varılmaktadır.¹⁹⁰

2.3.5. Abdullah b. Ebî Evfâ'nın Huneyn Savaşına Katılması

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُمَيْرٍ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ: رَأَيْتُ بَيْدَ ابْنِ أَبِي أَوْفَى ضَرْبَةً، قَالَ: ضَرْبُهَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ حُنَيْنٍ، قُلْتُ: شَهِدْتَ حُنَيْنًا؟ قَالَ: قَبْلَ ذَلِكَ

Bize Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr, ona Yezîd b. Hârûn, ona da İsmail şöyle rivayet etmiştir: Abdullah b. Ebî Evfâ'nın elinde bir yara gördüm. Bu yaranın, Hz. Muhammed'le (s.a.v.) birlikte katıldığı Huneyn Savaşı sırasında oluştuğunu söyledi. Kendisine, “Huneyn Savaşı'na sen de katıldın mı?” diye sordum. O ise, Huneyn'den önceki savaşlara da katıldığını ifade etti.¹⁹¹

2.3.5.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

Hadisin senedinde Buhârî ile birlikte beş râvinin ismi geçmektedir. Hadisin senedinin başında ve ortasında “haddesenâ” (bize rivayet etti) ifadesi çoğul şekilde, ortasında ise “ahberenâ” (bize haber verdi) ifadesi yine çoğul şekilde kullanılmıştır. Hadis, sahâbîye ait bir söz olduğu için mevkuf kabul edilmektedir. Sened zincirinden de anlaşılacağı üzere hadiste yer alan râvîler Kûfelidir. Buhârî, bu hadisi *el-Câmiu's-*

¹⁸⁸ Muhammed el-Hıdır el-Cekeni Şinkîti, *Kevserü'l-Meâniyyi'd-Derârî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995), 10/400.

¹⁸⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959), 10/578-79; İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, 1/140.

¹⁹⁰ Sindî, *Kifâyetu'l-Hâce fi Şerhi Süneni İbn Mâce*, 9/180.

¹⁹¹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Megâzi” 56 (No. 4314).

Sahîh'inde "Megâzî Kitâbı" bölümünde "Tevbe Sûresi'nin 25. ve 27. âyetleri" başlığı altında zikretmiştir. Hadis *Sahîh-i Buhârî* dışında Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr'ın *Müsned*'lerinde,¹⁹² İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde¹⁹³ ve Hâkim'in *Müstedrek*'inde¹⁹⁴ farklı sened ve edâ sîgalarıyla yer almıştır. Hadis, Abdullah b. Ebî Evfâ'nın münferit olarak rivayet ettiği bir hadistir. Hadiste geçen râvîlerin biyografileri ve cerh-ta'dîl açısından değerlendirmeleri, daha önceki bölümlerde ele alınmıştır.

2.3.5.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Hadis, Buhârî'nin *Sahîh*'inde ve diğer kaynaklarda metin bakımından bazı farklılıklarla yer almaktadır. Hadis, Abdullah b. Ebî Evfâ ve onun Huneyn savaşına katılmasıyla ilgilidir. Önce Huneyn savaşından kısaca bahsedilecek ardından da hadis metninin muhtevası değerlendirilecektir.

Huneyn, Mekke ile Taif arasında bir vadinin adıdır. Mekke'ye yaklaşık 16 km mesafededir. Huneyn savaşı Mekke fethinden sonra, hicretin 8 yılında Müslümanlarla Hevâzinliler ve müttefikleri arasında gerçekleşmiştir. Müminlerin sınıdığı savaşlardan biridir. Hz. Muhammed on iki bin İslâm ordusu ile Mekke'den Huneyn'e doğru yola koyulmuştur. Ordunun heybetine kapılan bazı Müslümanlar böyle büyük bir ordunun yenilgiye uğramayacağı düşüncesine kapılmışlardır. Engebeli ve dar geçitli olan Huneyn vadisinde pusu kuran düşman onlara oklarla saldırmış ve Müslümanlar dağılmaya başlamışlardır. İslâm ordusu daha sonra Allah'ın yardımı ile toparlanıp düşmanı yenilgiye uğratmıştır.¹⁹⁵ Bu olay Kur'an'da şöyle zikredilmiştir. "Ant olsun ki Allah size birçok yerlerde ve çokluğunuzun sizi böbürlendirdiği fakat bir faydası olmadığı, yeryüzünün geniş olmasına rağmen size dar gelip de bozularak arkanızı döndüğünüz Huneyn gününde yardım etmişti."¹⁹⁶

¹⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/475 (No. 19131); Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehâr*, 8/293 (No. 3364).

¹⁹³ Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/417 (No. 36992).

¹⁹⁴ Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Sahîhayn*, 3/660 (No. 6433).

¹⁹⁵ Vâkîdî, *el-Megâzî*, 3/889-97; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ vd. (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955), 2/437-38.

¹⁹⁶ Tevbe 9/25-27.

Hadis Abdullah b. Ebî Evfâ'nın Huneyn savaşına katıldığını ve bu savaşta bir yara aldığını göstermektedir. Aynı zamanda, Abdullah b. Ebî Evfâ'nın hem bu savaşta hem diğer savaşlarda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yanında yer aldığını ve İslam'ın önemli mücahitlerden biri olduğuna delalet etmektedir.

2.4. Sadece *Sahîh-i Müslim*'de Geçen Rivayetler

Bu bölümde, sahâbî Abdullah b. Ebî Evfâ'nın yalnızca *Sahîh-i Müslim*'de yer alan rivayetleri sened ve metin muhtevası açısından incelenecektir. Müslim'de geçen rivayetlerde sened veya metin farklılıkları mevcutsa bu farklılıklara ayrıca değinilecektir. İnceleme kapsamında, bir rivayet esas alınarak bu rivayetin senedi ve metni detaylı şekilde değerlendirilecektir. Çalışmada öncelikle hadisin Arapça metni verilecek, ardından Türkçe tercümesi sunulacaktır. Daha sonra hadisin senedinde yer alan râvîlerin biyografileri ele alınacak ve cerh-ta'dîl açısından değerlendirmeleri yapılacaktır. Son olarak hadisin metni, muteber hadis şerhleri doğrultusunda yorumlanacak; eğer fikhî bir yönü varsa ilgili fıkıh kaynakları ışığında değerlendirilecektir. Abdullah b. Ebî Evfâ'nın sadece Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'inde geçen yalnızca bir rivayeti vardır.

2.4.1. Rükûdan Kalkarken Yapılan Dua

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، وَوَكَيْعٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ ابْنِ أَبِي أَوْفَى قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَفَعَ ظَهْرَهُ مِنَ الرُّكُوعِ قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ مِلْءَ السَّمَاوَاتِ وَمِلْءَ الْأَرْضِ وَمِلْءَ مَا شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ

Bize Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, ona Ebû Muâviye ve Vekî', onlara Â'meş, ona Ubeydullah b. Hasan, ona da Abdullah b. Ebî Evfâ şöyle demiştir: Resûlullah(s.a.v.) rükûdan doğrulup belini kaldırdığı zaman şöyle derdi: "Allah, kendisine hamd eden kimseyi iştir. Allah'ım! Rabbimiz! Göklerin, yerin ve dilediğin diğer şeylerin dolusu kadar hamd sana mahsustur." (Semiallâhu limen hamideh. Allahümme Rabbenâ lekel-hamd, mil'e's-semâvâti ve mil'e'l-ardı ve mil'e mâ şî'te min şey'in ba'd.)¹⁹⁷

¹⁹⁷ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Namaz" 476 (1/346).

2.4.1.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

Bu hadisin senedinde Müslim ile birlikte yedi râvi ismini geçmektedir. Hadisin isnad zincirinin ilk iki halkasında “haddesenâ” (bize rivayet etti) çoğul şekilde, sonraki isnad zincir halkalarında ise “an” (den, dan) şeklinde hadis edâ sîgaları kullanılmıştır. Hadis Hz. Muhammed’in (s.a.v.) sözü olduğundan dolayı merfûdur. Hadisin sened zincirinden anlaşıldığı üzere zincirde yer alan râviler Kûfe kökenlidir. Müslim, bu hadisi *Sahîh*’inde “Namaz Kitabı” bölümünde, “Rükûdan Kalkarken” başlığı altında üç farklı senedle ve çeşitli edâ sîgalarıyla rivayet etmiştir. Hadis, *Sahîh -i Müslim* dışında Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Beyhakî’nin *Sünen*’lerinde;¹⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin *Müsned*’lerinde;¹⁹⁹ İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde;²⁰⁰ Taberânî’nin *el-Mu’cemu’l Evsat*’ında²⁰¹ ve İbn Hibbân’ın *Sahîh*’nde²⁰² yer almıştır. Aşağıda hadisin râvilerinin biyografilerine ve cerh-tadîl açısından değerlendirmelerine yer verilmiştir.

2.4.1.1.1. Ebû Muaviye

Kûfe’nin önde gelen âlimlerinden olan Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzim ed-Darîr, hicrî 113 yılında doğmuştur. Sekiz veya on dört yaşlarında iken görme yetisini kaybetmiştir. A‘meş’ten yaklaşık iki bin kadar hadis rivayet ettiğini, ancak hastalığı sebebiyle bunlardan altı yüz kadarını hatırlayamadığını ifade etmiştir.²⁰³ İbnü’l-Medînî, Ebû Muâviye’nin A‘meş’ten rivayet ettiği bin yüz beş hadisi ondan yazdığını bildirmiştir. Ebû Muaviye; Hişâm b. Urve, Asım el-Ahvel, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, A‘meş, Süheyl, İsmail b. Ebû Hâlid, Bureyd b. Abdullah b. Ebû Burde, Dâvûd b. Ebû Hind, Ubeydullah b. Ömer, Ebû Mâlik el-Eşcaî, Ebû İshâk eş-Şeybânî, Kelbî, Haccâc b. Erta, İsmâil b. Müslim, Leys b. Ebû Süleyym el-Mekkî gibi isimlerden ve daha pek çok kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur. Ebû Muaviye’den oğlu İbrahim, hocaları Cüreyc ve A‘meş, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yahyâ b. Yahyâ, Amr b. Avn,

¹⁹⁸ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Namaz” 18 (No. 878); Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, “Namaz” 29 (No. 846); Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 2/135 (No. 2606); Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998), “Dua” 112 (No. 3547).

¹⁹⁹ Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, 2/160 (No. 855); Hanbel, *el-Müsned*, 31/451 (No. 19104); Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehhâr*, 8/291 (No. 3359).

²⁰⁰ Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 2/222 (No. 2546).

²⁰¹ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 5/382 (No. 5624).

²⁰² Hibbân, *es-Sahîh*, 1/236 (No. 956).

²⁰³ İclî, *es-Sikât*, 2/236.

Ahmed b. Yûnus, Ahmed b. Hanbel, Yakûb ed-Durikî, Saîd b. Mansûr, Abdurrahman b. Muhammed et-Tarsûsî, İbn Nümejr, Ebû Hayseme, Ali b. Harb, Ahmed b. Harb Muhammed b. Tarîf gibi şahıslar hadis rivayetinde bulunmuştur. Ebû Muaviye'den en son hadis rivayetinde bulunan kişi, Ahmed b. Abdülcabbâr el-Utâridî olmuştur. Ebû Muâviye'nin rivayetleri, *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere diğer hadis kaynaklarında yer almıştır.

Ebû Muaviye hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Ebû Ya'lâ el-Halîlî (ö. 446/1055), İbn Hacer, Nesâî ve Ali b. Medînî onun sika (güvenilir) olduğunu belirtmişlerdir. Beyhakî, hadis hâfızlarının yalnızca Ebû Muâviye'nin rivayet ettiği hadisleri kabul etme konusunda ittifak ettiklerini belirtmiştir. Vekî' b. Cerrâh, A'meş'in hadisleri konusunda ondan daha bilgili birini görmediğini ifade etmiştir. Ebû Zur'a, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Zehebî ve İbn Hacer; Ebû Muâviye'nin güvenilir (sika) bir râvî olduğunu belirtmişlerdir. Ancak aynı zamanda mürcie mezhebine davet etmekle itham edilmiştir. Ebû Dâvûd, onun Kûfe'deki mürciîlerin lideri olduğunu iddia etmiştir. Vekî' ise, mürcie düşüncesine sahip olduğu gerekçesiyle Ebû Muâviye'nin cenaze namazına katılmadığını ifade etmiştir. Yakûb b. Şeybe onun sika olduğunu, fakat hadis rivayetinde tedlîs yaptığını ve mürciî olarak bilindiğini söylemiştir. Ebû Muâviye, hicrî 194-195/810-811 yıllarında Rebûlevvel veya Safer ayında vefat etmiştir.²⁰⁴ Ebû Muaviye, mürcie düşüncesi ile itham edilmiş olmakla birlikte, hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvî olduğu yönündedir.

2.4.1.1.2. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin tam adı Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî şeklindedir. O, 159/776 yılında Kûfe'de doğmuştur. Benî Abs'in mevlâsı olan İbn Ebî Şeybe'nin ailesi aslen Belhlidir. Genç yaşta hadis tahsiline başlamış, on dört yaşında Kadî Şerîk b. Abdullah'tan (ö. 177/794) ders almış; Kûfe, Basra, Rey, Bağdat ve Hicaz'daki ilim merkezlerinde eğitimine devam etmiştir. Çocukları da tıpkı kendisi gibi ilim ehli olmuşlardır. İbn Ebî Şeybe; Abdullah b. Mübârek, Halef b. Halîfe, Cerîr b. Abdülhamîd, Muhammed b. Fudayl, Vekî' b.

²⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/246-47; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 9/73-78.

Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi önemli muhaddislerden hadis okumuş ve hadis rivayetinde bulunmuştur. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Sa‘d, Bakî b. Mahled, İbn Vaddâh, Ebû Zür‘a er-Râzî, Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî, Ca‘fer b. Muhammed el-Firyâbî ve Ebü'l-Kasım el-Begavî gibi tanınmış âlimler talebeleri arasında yer almış ve ondan rivayette bulunmuşlardır. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'ye nisbet edilen eserler arasında şunlar yer almaktadır: *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, *Kitâbü'l-Îmân*, *Kitâbü'l-Edeb*, *Kitâbü't-Târih*, *Tefsîrû İbn Ebî Şeybe*, *Kitâbü'l-Evâ'il*, *Kitâbü'l-Fiten*, *Kitâbü'l-Cemel*, *Kitâbü's-Sıffîn*, *Kitâbü'l-Fütûh*, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*, *Kitâbü's-Sünen fi'l-fıkh* ve *el-Ahkâm*.²⁰⁵ Rivâyetleri, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sünen-i Tirmizî* hariç *Kütüb-i Sitte*'de ve diğer hadis kaynaklarında yer almaktadır.

İbn Ebî Şeybe hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Abdullah b. Ahmed b. Hanbel babasından işittiğine göre, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin güvenilir bir kimse olduğunu ve kardeşi Osman'dan daha sevimli olduğunu nakletmiştir. Ayrıca, İclî ve Ebû Hâtim er-Râzî onun sika (güvenilir) bir râvi olduğunu ifade etmiştir. Ebû Zür'a er-Râzî ve Sâlih Cezere (ö. 293/906) gibi hadis tenkitçileri ise onun güçlü bir hafızaya sahip olduğunu vurgulamıştır. Amr b. Ali ve İbnü'l-Medinî, Şeybe Şebânî'nin yanına gelip Şebânî'ye dört yüz hadis ezberden anlattığını ve ardından kalkıp gittiğini söylemişlerdir. İbn Ebî Şeybe, 235/849 yılında Muharrem ayının sekizinci günü vefat etmiştir.²⁰⁶ İbn Ebî Şeybe hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.4.1.1.3. A'meş

Tabiînlerden olan A'meş'in tam adı, A'meş Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfi'dir. Aslen Taberistanlı olan A'meş, Rey bölgesindeki Dünbâvend (Dübâvend) kasabasında, 61/680-81 yılında Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden iki yıl önce doğmuştur. Bazı rivayetlere göre Kûfe'de doğmuş olduğu da belirtilmektedir. A'meş, Benî Kâhil'in mevlâsıdır. Ailesi hakkında herhangi bilgi bulunmamaktadır.

²⁰⁵ Geniş bilgi için bkz: Ali Yardım, "İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/442-443.

²⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/16; Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 11/259; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, 16/34-42.

Hafızlığını tamamladıktan sonra kıraat eğitimi almaya başlamış ve bu eğitimini, Irak'ta kıraat konusunda yetkin kabul edilen Yahyâ b. Vessâb'dan almıştır. Kûfe'de dönemin en meşhur âlimlerinden ders almıştır. Ferâiz, hadis ve fıkıh ilimleriyle ilgilenmiş ve özellikle hadis ilminde kısa sürede büyük bir şöhrete kavuşmuştur. Döneminde Kûfe'de yazılı bir kitabı olmasa da dört bin hadisi ve Kur'an'ı ezberden okuyabilmekteydi. Ali b. Medînî onun bin üç yüz hadisi ezberinde tuttuğunu ifade etmiştir. Fakir bir âlim olmasına rağmen son derece kanaatkâr bir yaşam sürmüştür. Beytü'l-malden aldığı beş dirhem aylıkla geçinmiş ve zenginlere iltifat etmemiştir.²⁰⁷ A'meş; Saîd b. Cübeyr, Kays b. Ebû Hâzim, Ebû Vâil Şakîk b. Seleme, Şa'bî, Abdullah b. Ebî Evfâ, Eban b. Ebû Ayyaş, İbrahim et-Temimi, İbrahim en-Nehai, İsmail b. Ebî Hâlid, İsmail b. Recâ el-Zebîdî, Zübeyr el-Yâmi, Hayseme b. Ebî Heyseme el-Basri ve Heyseme b. Abdurrahman el-Cüfî gibi birçok kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur. A'meş'ten ise Ebû Hanîfe, Abdullah b. Mübârek, Cerîr b. Abdulhümejd, Ebân b. Talib, İbrahim b. Tahân, Hasan b. Ayyâş, Davûd b. Nasir el-Tâi, Zâide b. Kudâme, hocası Zübeyd el-Yamî, Saîd b. Mesleme el-Emevî, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Şerîk b. Abdullah en-Nehâi, Şube b. el-Haccâc ve Vekî' b. Cerâh gibi birçok kişi hadis rivayetinde bulunmuştur. A'meş hakkında üç yüksek lisans çalışması yapılmıştır.²⁰⁸ Rivâyetleri, *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kaynaklarında da yer almaktadır.

Cerh ve ta'dîl âimleri A'meş'le ilgili bazı değerlendirmeler yapmıştır. Nesâî, Yahyâ b. Maîn ve İclî onu sika olduğunu ifade etmişlerdir. Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Ebû Evfâ'dan mürsel olarak rivayet ettiği hadislerde genellikle sika olarak kabul edilmiştir. Dürüstlüğü nedeniyle "mushaf" olarak anılmıştır. Rivayetlerinde irsâl, tedlîs, ızdırâb yaptığından dolayı ve Şiilik ile itham edilmesi sebebiyle bazı münekkit âlimler tarafından eleştirilmiştir. A'meş 148/765 yılında 88 yaşında vefat etmiştir.²⁰⁹

²⁰⁷ Mücteba Uğur, "A'meş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Haziran 2025).

²⁰⁸ Hüseyin Gültekin, *A'meş Süleyman bin Mihran ve hadis ilmindeki yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002); HAFEEZ Syed, *G. H. A. Juynboll'un Encyclopedia of Canonical Hadîth adlı eserindeki metodu ve Süleyman el-A'meş hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Kasım Kuzuurt, *A'meş kıraatının Muttavvi'i rivâyeti ile Şenebûzî rivâyeti arasındaki farklılıklar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

²⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/146-47; Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 12/76-92; Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, 1/311.

A‘meş, rivayetlerinde bazı münekkîr âlimler tarafından eleştirilmiş olmakla birlikte, hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvî olduğu yönündedir.

2.4.1.1.4. Ubeyd b. Hasan

Ebü’l-Hasan Ubeyd b. Hasan el-Müzenî es-Sa‘lebî el-Kûfî’nin doğum tarihi ve ailesi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Ubeyd b. Hasan’ın hadis rivayetinde bulunduğu kişiler arasında Abdullah b. Ebî Evfâ, Mus‘ab b. Zübeyr, Urve b. Mugîre, Abdurrahman b. Ma‘kil el-Müznî, Abdullah b. Müğaffel ve Gâlib b. Düreyh gibi önemli isimler yer almaktadır. Ubeyd b. Hasan’dan ise el-Bühterî b. Muhtâr, Bekr b. Vâil, Süfyân es-Sevri, Süleyman A‘meş, Şu‘be b. Haccâc, Abdullah b. Velîd el-Müznî, Utbe b. Abdullah el-Mesûdî, Ukbe b. Ebi’l-Îzâr, Alâ b. Salih, Kays b. Rabî‘, Mis‘ar b. Kidâm ve Mansûr b. Mu‘temir gibi isimler hadis rivayetinde bulunmuşlardır. Rivayetleri, *Kütüb-i Sitte*’den Müslim, Ebû Davûd, İbn Mâce’nin eserlerinde ve diğer hadis kaynaklarında yer almaktadır.

Ubeyd b. Hasan hakkında cerh ve ta‘dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Ebû İshâk b. Mansûr (ö. 251/865), Yahyâ b. Maîn, Ebû Zûra, Ebû Hâtim, İbn Hibbân, İbn Hacer ve Nesâî, Ubeyd’in sika (güvenilir) bir kişi olduğunu belirtmişlerdir. Zehebî ve Ebû Hâtim, onun doğru sözlü olduğunu ifade etmiş, İbn Abdülber ise Ubeyd’in hem sika hem de hüccet (delil) olduğunu vurgulamıştır. Ubeyd’in vefatına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamakta, muhtemelen 121-130 yılları arasında vefat ettiği kabul edilmektedir.²¹⁰ Ubeyd b. Hasan hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvî olduğu yönündedir.

2.4.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Hadis Müslim’inin *el-Câmiu’s-sahîh*’inde ve diğer hadis kaynaklarında metin açısından bazı farklılıklarla yer almaktadır. Bu hadis Allah’a yapılan hamdin büyüklüğünü ve azametini anlatırken, aynı zamanda müminlere namazda hangi şekilde dua etmeleri gerektiği noktasında yol göstermektedir. Bu gibi hadisler duanın insan hayatında yer almasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Hadis Allah’a yapılan hamdin ve duanın göklerin ve yerin genişliğini aşacak kadar geniş ve

²¹⁰ Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, 6/592; Mizzî, *Tehzibü’l Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, 19/ 195-96.

kapsamlı olduğunu göstermektedir. Hadiste geçen “Semiallâhu limen hamideh” ifadesi, Allah’ın kendisini öven kişiyi işitti anlamına gelmektedir. Burada geçen “işitmek” sözcüğü cevap verdi anlamında kullanılıp Allah’ı övenin duasına karşılık verdi anlamında kullanılmıştır. Hadiste geçen gök dolusu ve yer dolusu hamd ifadesi mecaz anlamında kullanılmıştır. Yani hamd şayet bir cisim olsaydı sayısı gök ve yer arasındaki boşluğu dolduracak kadar olurdu, anlamında kullanılmıştır. Kimileri burada kastedilen hamdın sevabı, gök ve yer arasındaki boşluğu dolduracak kadar olduğunu söylemektedirler. Kimileri ise hamdın yüceliğine işaret ettiğini ifade etmişlerdir. el-Câmi’ Afaullah Anhu, Bu tür te’vilere ihtiyaç olmadığını hadisin zahiri anlamını üzerine bırakılması gerektiğini ve birçok delille amellerin kıyamet günü tartılacağını sabit olduğunu belirtmiştir. Bundan da anlaşılmaktadır ki, ancak maddî şeyler tartılır; hamd bir amel olduğundan o da tartılmakta olduğunu ifade etmiştir.²¹¹

Hadiste, rükûdan doğrulma ve itidal hâlinde okunması müstehap olan bir dua zikredilmektedir. Hanefî ve Şâfiî mezhepleri tesmî’ ve tahmîdin²¹² hükmünün sünnet olduğunu söylemiştir. Şâfiî ve Hanbelîler hadiste geçen “mil’e’s-semâvâtî ve mil’e’l-ardı ve mil’e mâ şî’te min şey’in ba’dü” duasının da okunmasının sünnet olduğunu belirtmişlerdir.²¹³ Mâlikî mezhebinde tesmîin hükmü sünnet, tahmîdin hükmü ise menduptur. Hanbelî mezhebine göre tesmîin ve tahmîdin hükmünün vâciptir.²¹⁴ Zâhirî mezhebine göre, tesmî’ namaz kılan herkes için farzdır. Tahmîd ise imama uyan kimse için farz, imamın kendisi ve yalnız başına namaz kılan kişi için ise sünnettir.²¹⁵ Dört mezhep, imamın tesmî’de bulunması ve imama uyan kişinin tahmîd okuması gerektiği konusunda ittifak halindedir. Ancak imamın tahmîdde bulunması, imama uyan kişinin tesmî’de bulunması ve yalnız başına namaz kılan kişinin tesmî’ ve tahmîdden birini veya her ikisini söylemesinin gerekip gerekmediği ise mezhepler arasında ihtilafli bir konudur. Sahâbîlerden gelen rivayetlerde görünüşte birbiriyle çelişen durumlar zuhur

²¹¹ Ali b. Âdem b. Mûsâ El-Eyubi el-Velevi, *el-Bahrül-Muhîtü’s-Seccâc fî Şerhi Sahihil-İmâm Müslim b. el-Haccâc* (Daru İbni’l Cevzi, 2004), 7/353-54.

²¹² Tesmî’, sözlükte ‘şittirmek’ anlamına gelmektedir. Fıkıh terimi olarak ise namazda rükûdan doğrulurken ‘Semiallâhu li-men hamideh’ (Allah, kendisine hamd edeni işittir/kabul eder) ifadesini söylemeyi ifade eder. Tahmîd, Sözlükte ‘övmek’ ve ‘şükretmek’ anlamına gelmektedir. Fıkıh terimi olarak ise tesmîin ardından ayakta iken ‘Rabbenâ leke’l-hamd’ (Ey Rabbimiz! Hamd sana mahsustur) duasını okumayı ifade eder.

²¹³ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/198; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/20-21; Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, 1/741.

²¹⁴ Makdisî, *el-Muğnî*, 1/365.

²¹⁵ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelusi İbn Hazm, *el-Muhallâ bi’l-Âsâr*, thk. Abdulğaffâr Süleymân el-Bendârî (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1424/2002), 3/34-36.

etmektedir. Fakat fakihler çelişiyor gibi görünen hadisleri açıklayarak uzlaştırmaya çalışmışlardır.²¹⁶ Abdullah'ın bu rivayeti tesmî', tahmîd ve duanın sünnet olduğunu savunan âlimler tarafından delil olarak kullanılmıştır.

2.5. Hem *Sahîh-i Buhârî*'de hem de *Sahîh-i Müslim*'de Geçen Rivayetleri

Abdullah b. Ebî Evfâ'nın *Sahîhayn*'da ortak olarak geçen rivayetleri, sened ve metin muhtevası açısından ele alınacaktır. Bu bölümde hadis metni seçilirken kimi zaman *Sahîh-i Buhârî*'de , kimi zaman ise *Sahîh-i Müslim*'de geçen rivayet esas alınacak; şayet hadisin sened ve metninde farklılıklar varsa bu farklılıklara değinilecektir. Belirlenen bir rivayet üzerinden sened ve metin yönünden detaylı değerlendirmeler yapılacaktır. Öncelikle hadisin Arapça metni ve ardından Türkçe tercümesi verilecek, daha sonra senedde yer alan râvilerin biyografileri ile cerh ve ta'dîl açısından değerlendirmeleri aktarılacaktır. Son olarak, hadisin metni çeşitli hadis şerhlerinden yararlanılarak analiz edilecek ve eğer hadisin fikhî bir yönü varsa, ilgili fıkıh kaynakları doğrultusunda incelenecektir.

2.5.1. Zekât

حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَتَاهُ قَوْمٌ بِصَدَقَتِهِمْ قَالَ: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ فُلَانٍ. فَأَتَاهُ أَبِي بِصَدَقَتِهِ فَقَالَ: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى

Bize Hafs b. Ömer, ona Şu'be, ona Amr b. Mürre, ona da Abdullah b. Ebî Evfâ şöyle demiştir: Hz. Muhammed'e (s.a.v.) bir kavim zekâtlarını getirdiğinde, onların hakkında şöyle dua buyururdu: "Allah'ım, bu aileye rahmet eyle." Babam da zekâtını getirince, Hz. Muhammed (s.a.v.) onun için, "Allah'ım, Ebû Evfâ'nın ailesine rahmet eyle" diye dua etti."²¹⁷

2.5.1.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

Hadis hem Buhârî'nin hem de Müslim'in *Sahîh*'lerinde yer almış olmakla beraber, bu rada Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserinde geçen rivayet esas alınmıştır. Hadisin sened kısmında Buhârî ile birlikte beş râvî ismi zikredilmiştir.

²¹⁶ Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Yemenî Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, thk. Isâmuddîn es-Sabâbitî (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993), 2/289-92; Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 1/741.

²¹⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Zekât" 64 (No. 1497); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Zekât" 1078 (2/756).

İsnadın ilk iki halkasında “haddesenâ” (bize rivayet etti) şeklindeki çoğul edâ sîgası kullanılmış, sonraki halkalarda ise “an” (...den, ...dan) edâ sîgasına yer verilmiştir. Hadis, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) sözü olduğu için merfû bir hadistir. Ayrıca hadisin sened zincirinden de anlaşıldığına göre, râvîlerin bir kısmı Kûfeli, bir kısmı ise Basralıdır. Buhârî bu hadisi eserinde dört farklı başlık altında, dört ayrı senedle ve farklı edâ sîgalarıyla rivayet etmiştir. Müslim ise aynı hadisi yalnızca bir başlık altında, iki farklı senedle nakletmiştir. Hadis *Sahîhayn*’ın dışında Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Beyhakî’nin *Sünen*’lerinde;²¹⁸ Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin *Müsned*’lerinde;²¹⁹ İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde;²²⁰ Taberânî’nin *Mu‘cemu’l Kebîr*’inde;²²¹ İbn Huzeyme ve İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde²²² farklı sened ve edâ sîgalarıyla yer almıştır. Hadis, Abdullah b. Ebî Evfâ’nın münferiden rivayet ettiği bir hadistir. Daha önceki bölümlerde, senedde isimleri geçen Hafs b. Ömer ve Şu‘be’ye dair biyografik bilgiler ile cerh-tadîl değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bu sebeple aşağıda sadece Amr b. Mürre ele alınacaktır.

2.5.1.1.1. Amr b. Mürre

Tâbiînden olan Amr’ın adı kaynaklarda Ebû Abdillâh Amr b. Mürre b. Abdillâh el-Murâdî el-Cemelî el-Kûfî şeklinde geçmektedir. Ulaşabildiğimiz kaynaklarda doğum tarihi ve ailesi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Meşhur muhaddislerden olup aynı zamanda Amr’ın talebesi olan Şu‘be; Amr’ın gözlerinin görmediğini, bu nedenle onu mescide kendisinin götürdüğünü ve onun derin bir huşû içinde namaz kıldığını belirtmiştir. Amr; Abdullah b. Ebî Evfâ, Ebû Vâil, Said b. el-Musayyib, İbn Ebû Leyla, Amr b. Maymun el-Evdî, Hayseme b. Abdurrahman, Saîd b. Cübeyr, Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Mesûd, Ebû’l-Bahterî et-Tâî, İbrahim en-

²¹⁸ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, “Zekât” 6 (No. 1590); İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Zekât” 9 (No. 1796); Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, “Zekât” 14 (No. 2251); Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 2/218 (No. 2874).

²¹⁹ Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, 2/161 (No. 857); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/457 (No. 19111); Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehhâr*, 8/284 (No. 3353).

²²⁰ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 4/368 (No. 7173); Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 2/255 (No. 8718).

²²¹ Ebû’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 18/10 (No. 11).

²²² Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nisâbü’l-İbn Huzeyme, *Sahîhu İbni Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafâ el-A‘zamî (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1424/2003), 4/57 (No. 2345); Hibbân, *es-Sahih*, 3/197 (No. 916).

Nehaî, Ebû Ömer Zâzân, Sâlim b. Ebû'l-Ca'd, Ebû'd-Duhâ, Mus'ab b. Sa'd ve Ebû Bürde gibi birçok kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur. Amr'den Ebû İshâk es-Sebî, A'meş, İdrîs b. Yezîd, Avâm b. Havşeb, Mansûr b. el-Mu'temir, Ebû Hâlid ed-Dalânî, Husayn b. Abdurrahman, Zeyd b. Ebî Üneyse, Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Kays b. Rabî', Mis'ar ve daha birçok kişi hadis rivayetinde bulunmuştur. Ebû'l-Kâsım el-Begavî'nin (ö. 317/929), Amr ve öğrencisi Şu'be'yi konu alan *Hikâyâtü Şu'be ve Amr b. Mürre* adlı bir kitapçığı Şam'daki Zâhiriyye Kütüphanesi'nde (Mecmua, nr. 21, vr. 16-21) bulunmaktadır. Hadisleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kaynaklarında yer almıştır.

Amr b. Mürre hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından birçok değerlendirme yapılmıştır. Şu'be, onun çok sayıda hadis bildiğini ve nadiren tedlîs yaptığını ifade etmiştir. Abdurrahman b. Mehdî ise, Amr b. Mürre'yi döneminde Kûfe'de güvenilir hadis rivayet eden dört büyük muhaddisten biri olarak zikretmiştir. Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtım ve diğer hadis tenkitçileri Amr b. Mürre'nin güvenilir bir râvi olduğu konusunda genel bir görüş birliği içindedir. Onun Mürcie mezhebine mensup olduğu yönünde bazı rivayetler mevcuttur. Ancak Amr'ın benimsediği Mürcie anlayışı, günahkâr Müslümanların cennet ya da cehenneme gideceği konusunda nihai hükmü Allah'a bırakmak şeklindedir. Gençliğinde bir kadına duyduğu hayranlık nedeniyle hâlâ ıstırap çektiğini ve gözlerinin kör olmasını bu günaha kefarete olarak değerlendirdiğini belirtmesi, onun Mürcie mensubu olma ihtimalini düşürmektedir. Öğrencilerinden Mis'ar b. Kidâm (ö. 155/772), hocasını son derece güvenilir ve sevilen biri olarak tanımlamış, Kûfe'de onun gibi faziletli bir kimseye rastlamanın güç olduğunu ifade etmiştir. Amr b. Mürre, zühd anlayışını yansıtan şu sözlerle tanınır: “Âhireti kazanmak isteyen kimse, dünyayı geride bırakmalıdır. Zira dünya menfaatlerinin peşine düşen kimse âhireti kaybeder. Ebedî olanı elde etmek için fânî olanı gözden çıkarmaya çalışın.” Amr'ın vefat tarihi olarak bazı kaynaklarda 116/734, bazı kaynaklarda ise 118/736 yılı zikredilmiştir.²²³ Amr b. Mürre, mürcie düşüncesi ile itham edilmiş olmakla birlikte, hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

²²³ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/257; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 5/502-05. Fuat Sezgin, *Geschichtes arabischen Schrifttums* (Leiden: Brill, 1967-2015), 1/175.

2.5.1.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Hadis, *Sahihayn*'da ve diğer hadis kaynaklarında metin açısından bazı farklılıklar ile yer almaktadır. Hadislerde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) zekâtını verenlere dua etmesi, zekâtın yalnızca maddî bir sorumluluk olmayıp aynı zamanda manevî bir değer taşıdığını göstermektedir. Zekât, Müslümanın malını arındırmasına ve topluma katkı sağlamasına vesile olduğundan farz kılınmıştır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) zekât verenlere dua ederek onları mükâfatlandırması, İslam'ın sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal yükümlülükleri de gözetten bir din olduğunu ortaya koymaktadır. Zekât, dinî ve ahlakî bir boyut taşımakta olup İslam toplumunun sosyal yapısında yardımlaşma ve dayanışma anlayışını pekiştiren önemli bir unsurdur. Ayrıca Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yalnızca zekât veren kişi için değil, onun yakınları için de dua ettiği görülmektedir. Bu durum, yapılan duanın kapsayıcılığına ve toplumsal birlikteliğe verdiği öneme işaret etmektedir. Hadis metninde iki husus ön plana çıkmaktadır. Biri hadiste geçen “sallî” (صَلَّى) kelimesinin masdarı olan “salât” (الصلاة) kelimesi; sözlükte kızartmak, yüksek sesle çalmak, atın önceki atın izinde gitmesi, dua etmek, bağışlanma dilemek ve cehenneme atmak anlamına gelmektedir. İstilah anlamı ise tekbirle başlanıp selâmla biten, belirli hareketlerle ve sözlerle yapılan bedenî bir ibadettir. Salât kelimesi ve türevleri Kur'an'da sözlük ve istilah anlamlarıyla doksan âyette doksan dokuz kere geçmektedir.

Salât ifadesinin peygamberler dışındaki kimseler için kullanılıp kullanılması noktasında ihtilaf mevcuttur. İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve birçok âlim salât kelimesinin peygamberler dışındaki müminler için müstakil şekilde kullanılmasını mekruh görmüş; ancak peygamber isimleriyle birlikte kullanıldığında caiz olduğunu ifade etmişlerdir. Buna karşılık, İmam Ahmed ve bazı diğer âlimler şu âyete dayanarak farklı bir görüş ortaya koymuşlardır: “*Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için O size rahmetiyle lütufta bulunuyor, melekleri de dua ediyor. O, müminlere karşı çok merhametlidir.*”²²⁴ Bu âyet ve ilgili hadis-i şerife dayanarak, salât kelimesinin müminler için de müstakil olarak kullanılabileceğini savunmuşlardır. Ancak birçok âlim, bu tür kullanımın tâzim (yüceltme) anlamı taşıdığı ve dolayısıyla tevkifi bir mesele olduğunu belirterek salât kelimesinin peygamberler dışındaki kişiler için

²²⁴ Ahzap 33/43.

kullanılmasını uygun görmemişlerdir. Onlara göre, yukarıdaki âyet ve hadislerde geçen salât kelimesi tâzim anlamında değil, rahmet anlamında kullanılmıştır.²²⁵

Hadisin diğer bir konusu ise zekât veren kişiye devlet idarecisinin dua etmesinin hükmüdür. Bu konuda Zâhirî mezhebi “Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir.”²²⁶ ayetine, söz konusu hadise ve Hz. Muhammed’e (s.a.v.) uyulması gerektiğine dayanarak idarecinin zekât verene dua etmesinin vacip olduğunu söylemektedirler. Zâhirî mezhebine mensup olmayan fakihler ise, devlet idarecisinin zekât verene dua etmesinin sünnet olduğunu belirtmektedirler. Onlara göre, eğer dua etmek vacip olsaydı Hz. Muhammed (s.a.v.), Muâz b. Cebel’e hitaben “Onların zenginlerinden zekâtı al, fakirlerine ver.”²²⁷ diye emrettiğinde zekât verenlere dua etmesini de emrederdi. Ancak zekâtın farz olduğu açıkça belirtilmekle birlikte zekât verene dua edilmesiyle ilgili herhangi bir emir verilmemiştir. Fakihler bu rivayeti duanın vacip değil, sünnet olduğuna delil olarak göstermektedir. Ayrıca, yukarıda zikredilen âyette geçen salât kelimesinin bazı âlimlere göre, cenaze namazıyla ilgilidir. Şayet âyette geçen salât kelimesi dua anlamında kabul edilirse bu durum yalnızca Hz. Muhammed’e (s.a.v.) mahsus bir özellik olarak değerlendirilmelidir.²²⁸

2.5.2. Oruç

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ الشَّيْبَانِيِّ سَمِعَ ابْنَ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَقَالَ لِرَجُلٍ: أَنْزِلْ فَاجْدَحْ لِي قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، الشَّمْسُ؟ قَالَ: أَنْزِلْ فَاجْدَحْ لِي، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، الشَّمْسُ؟ قَالَ: أَنْزِلْ فَاجْدَحْ لِي، فَنَزَلَ فَجَدَحَ لَهُ فَشَرِبَ، ثُمَّ رَمَى بِيَدِهِ هَاهُنَا، ثُمَّ قَالَ: إِذَا رَأَيْتُمُ اللَّيْلَ أَقْبَلَ مِنْ هَاهُنَا فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ

Bize Ali b. Abdullah, ona Süfyân, ona Ebû İshâk eş-Şeybânî, ona da Abdullah b. Ebî Evfâ’dan şunu rivayet etmiştir: Bir seferde Resûlullah (s.a.v.) ile beraber bulunuyorduk. Bu esnada Hz. Muhammed (s.a.v.) oruçluydu. Bir adama, “Haydi, bineğinden in ve benim için hurma şırası (veya sevik) hazırla” buyurdu. Adam, “Ey

²²⁵ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim*, 4/127-28.

²²⁶ Tevbe 9/103.

²²⁷ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Kitabü'l-İman” 19 (1/50).

²²⁸ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 3/549.

Allah'ın Resûlü, güneş henüz batmadı ki!" dedi. Hz. Muhammed (s.a.v.) tekrar, "Bineğinden in ve benim için hurma şırası hazırla" buyurdu. Adam yine, "Ey Allah'ın Resûlü! Hâlâ güneş var, bu acele niye?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Sana, 'İn ve benim için hurma şırası hazırla' diyorum!" Bunun üzerine adam hemen indi ve Hz. Muhammed (s.a.v.) için o içeceği hazırladı. Hz. Muhammed (s.a.v.) içeceği aldı ve içti. Ardından eliyle doğu tarafında işaret ederek şöyle buyurdu: "Gecenin karanlığı şu taraftan bastırdığını görürseniz artık oruçlunun iftar etme vakti gelmiştir."²²⁹

2.5.2.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

Hadis hem Buhârî'nin hem de Müslim'in *Sahih*'lerinde yer almakla birlikte, burada *Sahih-i Buhârî*'de geçen rivayet esas alınmıştır. Senedde Buhârî ile birlikte beş râvî ismi bulunmaktadır. Hadisin isnad zincirinin ilk iki halkasında "haddesenâ" (bize rivayet etti) ifadesi çoğul olarak, üçüncü halkasında "an" (den, dan) edâ sîgası ve son halkasında "semia" (işitti) edâ sîgası kullanılmıştır. Hadis, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sözü olduğu için merfû bir hadistir. Ayrıca hadisin sened zincirinden de anlaşıldığına göre, râvîlerin bir kısmı Kûfeli, bir kısmı ise Basralıdır. Buhârî, *Sahih*'inde oruçla ilgili dört başlıkta ve talâkla ilgili bir başlıkta beş farklı sened ve edâ sîgalarıyla hadisi zikretmiştir. Müslim ise yalnızca bir başlıkta dört farklı senedle hadisi zikretmiştir. Hadis *Sahihayn* dışında Ebû Dâvûd, Nesâî ve Beyhakî'nin *Sünen*'lerinde;²³⁰ Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr'ın *Müsned*'lerinde;²³¹ İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde²³² ve İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde²³³ farklı sened ve edâ sîgalarıyla yer almıştır. Daha önceki bölümlerde senedde adı geçen Ebû İshâk eş-Şeybânî ele alındığı için aşağıda sadece senedde isimleri geçen Alî b. Abdillâh el-Medîni ve Süfyân'ın biyografileri ile cerh-tadîl açısından incelemeleri sunulmuştur.

²²⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, "Oruç" 32 (No.1941); Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, "Oruç" 11105 (2/772).

²³⁰ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 2/305 (No. 2352); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1421/2001, 3/369 (No. 3297); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/365 (No. 8005).

²³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/138 (No. 19395); Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, 8/264 (No. 3325).

²³² Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 4/226 (No.7594); Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 2/277 (No. 8942).

²³³ Hibbân, *es-Sahih*, 8/278 (No. 3511).

2.5.2.1.1. Alî b. Abdillâh el-Medînî

Tam adı, Ebû'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî el-Medînî olarak zikredilmiştir. Aslen Medineli olduğu için el-Medînî nisbesiyle anılmakta olup İbnü'l-Medînî adıyla da tanınmaktadır.²³⁴ Ali b. Medînî, 161/177-78 yılında Basra'da doğmuştur. İlk eğitimini, kendisi gibi bir muhaddis olan babası Abdullah'tan almıştır. Ardından dönemin önemli âlimlerinden Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Hammâd b. Zeyd ve Abdürrezzâk es-San'ânî gibi büyük âlimlerden ders almıştır. Küçük yaşlarda hadis meclislerine katılıp hadis öğrendiği ve yazdığı bilinmektedir.²³⁵ Eğitim almak amacıyla Bağdat, Kûfe, Mekke, Medine, Yemen ve Rey gibi şehirlerde birçok âlimin ders halkalarına katılmış ve onlardan birçok hadis rivayetinde bulunmuştur. İbnü'l-Medînî, hadisleri ezbere bilen ve hadis ilmiyle ünlü büyük bir hadis âlimidir. Mihne olayları sebebiyle sekiz ay kadar zindanda kalmıştır. Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserini ders olarak okutmaya başlamadan önce, hocası İbnü'l-Medînî'nin tetkikinden ve tenkidinden geçirmiştir. İbnü'l-Medînî; Hammâd b. Zeyd, Cafer b. Süleyman, Mu'temir b. Süleyman, Süfyân b. Uyeyne, Cerîr b. Abdilhâmid, Velîd b. Müslim'den ve daha birçok kişiden hadis rivayet etmiştir. İbnü'l-Medînî'den Ahmed b. Hanbel, Ebû Yahyâ Saika ez-Za'ferânî, Ebû Bekir es-Saghânî, Buhârî, Ebû Hâtim, Hanbel b. İshâk, Hasan b. Bezzâr, İsmâîl el-Kâdî ve daha birçok kişi hadis rivayetinde bulunmuştur. Rivayetleri, *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere, diğer hadis kaynaklarında da yer almaktadır. Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*'inde ondan 303 hadis zikretmiştir. Kaynaklarda iki yüze yakın kitabının bulunduğu kaydedilmekle birlikte, günümüze ulaşan bazı eserleri şunlardır: *İlelû'l-Hadîs ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, *Kitâbü'l-Müdekkisîn*, *Kitâbü'l-İlel*, *Tesmiyetü evlâdi'l-aşere ve gayrihim min ashâbi Resûlillâh*, *Ârâ'ü İbni'l-Medînî fî ulemâi'l-Basra ellezîne vasafehüm Yahyâ b. Maîn bi'l-Kaderiyye*.²³⁶

Ali b. Medînî hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından pek çok değerlendirme yapılmıştır. Ali b. Medînî'nin keskin hafızası, derin bilgisi ve hadislerin zayıf yönlerini

²³⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 7/357.

²³⁵ Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Saîd el-Askerî, *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn*, thk. Mahmûd Ahmed Mîre (Kahire: el-Matbaatü'l-Arabiyyetu'l-Hadîse, 1402/1981), 1/13.

²³⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 9/104-116; Mehmet Ali Sönmez, "Ali b. Medînî" (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/411.

anlama konusundaki uzmanlığı birçok muhaddis tarafından takdir edilmiştir. İbn Kâni‘ ve İbn Hacer onun sika (güvenilir) bir imâm(önde gelen âlim) olduğunu ifade etmiştir. Nesâî, Ali b. Medîni’nin âdeta bir muhaddis olmak için yaratıldığını, hadis imamlarından olduğunu, sika ve me’mûn bir şahsiyet olduğunu belirtmiştir. Ebû Dâvûd, Ali b. Medîni’nin ihtilâfûl-hadîs alanında Ahmed b. Hanbel’den daha iyi olduğunu düşünmektedir. Dârekutnî onun hadis hafızlarından olduğunu söylemiştir. Zehebî ona şeyh, imâm, delil sahibi ve hadis âlimlerinin emiri gibi unvanlar ile övgülerde bulunmuştur. Ali b. Medîni, Abbâsî Devleti döneminde baş kadılık yapan ve mihne olaylarında aktif rol oynayan Mu‘tezilî İbn Ebî Duâd (ö. 240/854) ile arasındaki yakınlık nedeniyle eleştirilmiştir. Ahmed b. Hanbel ve bazı hadis âlimlerinin bu durumdan dolayı onunla yollarını ayırdıkları nakledilmiştir. Ali b. Medîni, 234/848-49 yılında Zilka‘de ayının bitimine iki gün kala, pazartesi günü vefat etmiş ve Sâmerâ‘da defnedilmiştir.²³⁷ İbnü’l-Medîni, Mu‘tezilî İbn Ebî Duâd ile olan yakınlığı sebebiyle eleştirilmiş olsa da bu onun güvenilirliğine zarar getirmemiştir. Böylece hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.5.2.1.2. Süfyân b. Uyeyne

Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî, 107/725 yılında Kûfe’de doğmuştur. Hilâl b. Âmir b. Sa’saa’nın soyundan geldiği için “Hilâlî” olarak anılmıştır. İpekçilik veya kuyumculuk yapan dedesi, Mekke ve Irak Valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî’nin (ö. 126/743) yanında çalışmıştır. Hâlid’in görevden azledilmesinin ardından, Yemen Valisi Yûsuf b. Ömer es-Sekafi’nin (ö. 127/744) zulmünden kaçmak veya borçlarını ödemek amacıyla Mekke’ye yerleşmiştir.²³⁸ Süfyân küçük yaşlardan itibaren hadis meclislerine katılmış, güçlü hafızası ve güvenilirliğiyle tanınmıştır. Özellikle ileri yaştaki muhaddislerden faydalanarak rivayetlerin doğru bir şekilde korunmasına büyük katkı sağlamıştır. Zâhid bir âlim olarak tanındığı, hiç evlenmediği ve bir gözünün görmediği kaydedilmiştir. Hicaz muhaddisi olarak bilinse de Irak’taki hadis rivayetlerine de hâkimdir. Süfyân; Ebân b. Tağlib, İbrahim b. Muhammed b. el-Müntaşir, İbrahim b. Müslim el-Hicrî, İbrahim b. Meysere, İsmail b. Ebî Hâlid, İsmail b. Müslim el-Abdî, Sâlim Ebû Nadr, Sa’d b.

²³⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, 21/5-35; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 7/349-57.

²³⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 5/497.

İbrahim b. Abdurrahman b. Avf, Saîd b. Hasan, Süfyân es-Sevrî, Ebû Hazım ve Selime b. Dinâr gibi birçok kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur. Süfyân b. Uyeyne'den Hammâm b. Yahyâ, Hasan b. Hayy, Züheyr b. Muaviye, Hammâd b. Zeyd, İbrahim b. Sa'd, Ebû İshâk el-Fazarî, Mü'temir b. Süleyman, Abdullah b. Mübârek, Abdurrezzak el-Hümejdî, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Muhammed b. Abdullah b. Numeyr, İshâk b. Rahûye ve Ebû Cafer el-Nufeylî gibi birçok kişi hadis rivayetinde bulunmuştur. Hadisleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kaynaklarında yer almıştır.

Süfyân b. Uyeyne hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından pek çok değerlendirme yapılmıştır. Muhaddisler Süfyân'ın güvenilirliği konusunda ittifak etmiş ve onu sadûk, imâm, sebt, hucet, zâhid ve sika gibi ta'dîl sıfatlarıyla nitelendirmişlerdir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân'a göre Süfyân b. Uyeyne, Zührî'den hadis rivayeti konusunda Ma'mer b. Râşid'den (ö. 153/770) daha iyidir. Ali b. Medînî, Zührî'den hadis alanlar arasında Süfyân b. Uyeyne'den daha sağlam bir râvinin bulunmadığını belirtmiştir. Harmele b. Yahyâ (ö. 243/858), İmam Şâfiî'nin Süfyân b. Uyeyne hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "İlim yönünden ondan daha üstün, fetvâ vermekten daha çok sakınan ve hadisleri daha iyi şekilde tefsir eden birini görmedim." Yahyâ b. Maîn ise, kırk yıl boyunca Süfyân b. Uyeyne hakkında "imâm fi'l-hadîs" dendiğini belirtmiştir. Hadis rivayetinde tedlîs yaptığı yönündeki eleştirilerin aksi bir görüş klasik kaynaklarda yer almaktadır. Ayrıca, *Cüz'ün fîhi hadîs* ve *Tefsîru Süfyân b. Uyeyne* gibi eserleri mevcuttur.²³⁹ Hayatı ve ilmî kişiliği üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Abdülganî ed-Dakr (ö. 1335/2002) ve İsâm Muhammed el-Hâc Alî gibi modern araştırmacılar, onun hakkında eserler yayımlamışlardır. Bazı Şîî kaynakları, Ca'fer es-Sâdık'tan hadis rivayet ettiği için onu eserlerinde zikretmişlerdir. İstanbul kuşatması sırasında orduda bulunduğu ve burada şehit düştüğü rivayet edilse de klasik kaynaklarda 198/814 yılında Mekke'de vefat ettiği ve Hacûn bölgesinde defnedildiği belirtilmiştir.²⁴⁰ Süfyân b. Uyeyne hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

²³⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 11/177-97; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 8/454-76.

²⁴⁰ İbrahim Hatiboğlu, "Süfyân b. Uyeyne", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/28-29; A. Kadir Evgin, "Süfyan b. Uyeyne (107-198/725-813) ve Hadis Cüz'ü" 3/3 (2003), 69-107.

2.5.2.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Hadis, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde ve diğer hadis kaynaklarında metin açısından bazı farklılıklarla yer almakta olup oruç ile ilgilidir. Sıvî ve sıyâm kelimelerinin türevleri Kur'an-ı Kerîm'de on üç yerde ve birçok hadiste geçmektedir. Oruç önceki toplumlara farz kılındığı gibi, hicrî ikinci yılın Şaban ayında İslâm ümmetine de farz kılınmıştır. Orucun farziyeti, Kur'an, sünnet ve icmâ ile sabittir. *Sahîh-i Müslim*'de hadiste bahsi geçen seferin Ramazan ayında gerçekleştiği zikredilmiştir. Abdullah b. Ebî Evfâ'nın Bedir'e katılmadığı kabul edilirse bu seferin Mekke fethi olduğu anlaşılmaktadır. Diğer hadis kaynaklarında Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sırasını hazırlayan kişinin, Bilâl-i Habeşî olduğu zikredilmiştir. İbn Abbas, Enes b. Mâlik, Saîd b. Müseyyib (ö. 94/713), Leys (ö. 175/791) ve Evzâî (ö. 157/774) gibi âlimler Ramazan'da sefere çıkıldığında oruç tutmanın daha faziletli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu hadiste, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Ramazan'da sefere çıktığı ve oruç tuttuğu ifade edilmektedir. *Sahîh-i Müslim* ve diğer hadis kaynaklarında, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) seferi oruç için bir ruhsat olarak kabul ettiği ve seferde orucunu bozduğu yönünde rivayetler de bulunmaktadır.²⁴¹ Huzeyfe (ö. 36/656), Ömer b. Abdülaziz, Şa'bî, Katâde (ö. 117/735), İmam Şâfiî ve İmam Ahmed gibi âlimler ise seferde oruç tutmamanın daha faziletli olduğunu belirtmişlerdir. İsbîcâbî (ö. 535/1141) meşakkat oluştuyorsa seferde oruç tutmamanın, zorluk oluşturmadığı takdirde ise oruç tutmanın daha faziletli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, kişinin orucunu bozduğu takdirde günahkâr olmayacağını da ifade etmiştir.²⁴² Hadisten, iftarı açmak için acele etmenin sünnet olduğu, gecenin bir kısmında oruçlu olmanın zorunlu olmadığı yani güneşin batışı ile iftarın gerçekleşeceği belirtilmiştir. Ayrıca hadiste imsak ve iftar vakti de açıklanmıştır. Hurma ile oruç açmanın vacip değil, sünnet olduğu anlaşılmaktadır.²⁴³ Nitekim başka bir hadiste Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Eğer hurma bulamazsanız su ile iftar edin, çünkü su temizleyicidir."²⁴⁴

²⁴¹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî İmam Mâlik, *el-Muvattâ'*, thk. Muhammed Mustafa el-Azmî (Abu Dabi: Müessesetu Zâyid b Sultân, 1425/2004), "Oruç" 7 (3/419); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Oruç" 1121 (2/789).

²⁴² Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 11/42-44; Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 3/383.

²⁴³ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim*; Velevi, *el-Bahrül-Muhîtüs-Seccâc fî Şerhi Sahîhil-İmâm Müslim b. el-Haccâc*, 20/585-87.

²⁴⁴ Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, 2/503 (No. 1278).

2.5.3. Umre

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى قَالَ: «اِعْتَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَطَافَ بِالْبَيْتِ، وَصَلَّى خَلْفَ الْمَقَامِ رَكْعَتَيْنِ، وَمَعَهُ مَنْ يَسْتَرْهُ مِنَ النَّاسِ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: أَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْكَعْبَةَ؟ قَالَ: لَا

Bize Müsedded, ona Hâlid b. Abdillâh, ona İsmail b. Ebî Hâlid, ona da Abdullah b. Ebî Evfâ şöyle rivayet etmiştir: Hz. Muhammed (s.a.v.) kazâ umresini ifa etti. Kâbe'yi tavaf etti ve Makâm-ı İbrahim'in arkasında iki rekât namaz kıldı. Yanında, halktan korunmasını sağlamakla görevli kişiler vardı. Bir adam gelip Abdullah b. Ebî Evfâ'ya “Hz. Muhammed (s.a.v.) bu umrede Kâbe'ye girdi mi?” diye sordu. O da “Hayır, girmedir.” diye cevap verdi.²⁴⁵

2.5.3.1. Hadisin Senet Yönünden Değerlendirilmesi

Hadis hem *Sahîh-i Buhârî* hem de *Sahîh-i Müslim*'de geçmekle bitlikte burada, *Sahîh-i Buhârî*'de yer alan rivayet esas alınmıştır. Hadisin isnad zincirinin ilk üç halkasında “haddesenâ” (bize rivayet etti) ifadesi çoğul şekilde ve isnadın son zincir halkasında “an” (den, dan) ifadesi kullanılmıştır. Hadis, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) fiilî bir sünneti olduğundan dolayı merfûdur. Senedin zincirinden anlaşılmaktadır ki zincirde yer alan râvilerin bir kısım Kûfeli bir kısım da Basralıdır. Hadis, Buhârî'nin *Sahîh*'inde dört farklı başlık altında, dört farklı senedle ve edâ sîgalarında bazı farklılıklarla zikredilmiştir. Müslim ise bu hadisi yalnızca bir başlık altında nakletmiştir. Hadis *Sahîhayn* dışında Ebû Dâvûd, Dârimî ve Beyhakî'nin *Sünen*'lerinde;²⁴⁶ Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr'ın *Müsned*'lerinde;²⁴⁷ İbn Huzmeye (ö. 311/924) ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'lerinde²⁴⁸ yer almıştır. Bu hadis Abdullah b. Ebî Evfâ'nın münferit kaldığı bir hadistir. Senedde ismi geçen ravilerden İsmâil b. Ebî Hâlid, önceki bölümlerde ele alındığı için aşağıda sadece Müsedded b. Müserhed ve Hâlid b. Abdullah'ın biyografilerine ve cerh-tadîl açısından değerlendirmelerine yer verilmiştir.

²⁴⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Hac” 53 (No. 1600); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Hac” 1232 (2/968).

²⁴⁶ Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, 2/1225 (No. 1963); Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, “Menâsik” 55 (No. 1902); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/259 (No. 9728).

²⁴⁷ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 32/151 (No. 19407); Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, 8/275 (No. 3339).

²⁴⁸ Huzeyme, *Sahîhu İbni Huzeyme*, 4/238 (No. 2775); Hibbân, *es-Sahîh*, 9/152 (No. 3843).

2.5.3.1.1. Müsedded b. Müserhed

Ebü'l-Hasan Müsedded b. Müserhed b. Müserbel b. Mugarbel b. Mura'bel b. Erendel b. Serendel b. Garandel el-Esedî el-Basrî, yaklaşık 150/767 yılında doğmuştur. Zehebî, onun şeceresinin bu denli uzun ve karmaşık bir şekilde zikredilmesini güvenilir bulmadığını özellikle vurgulamıştır. Müsedded'in şeceresine dair nakledilen bazı anekdotlarda, isminin telaffuzunun "Rukiye" lafızlarını andırdığı ifade edilmiştir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Müsedded'in hem ilmine hem de kitaplarına büyük değer vermiştir. Müsedded'in Basra'da müsned türünde ilk eser kaleme alan âlim olarak bilindiği aktarılmaktadır.²⁴⁹ Fitne döneminde kader, râfîzîlik, i'tizâl, halku'l-Kur'ân ve ircâ gibi konulardaki ihtilafları anlamakta zorlanan Müsedded b. Müserhed'in, bu meselelerde Ahmed b. Hanbel'e danıştığı rivayet edilmektedir.²⁵⁰ Müsedded; babası Cerrâh, Ebû Avâne el-Vâsîtî, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Mu'temir b. Süleyman, Bîşr b. Mufaddal, Fudayl b. İyâz, İsa b. Yûnus es-Sebîî, İbn Uleyye, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Süfyân b. Uyeyne, Cüveyriye b. Esmâ, Mehdî b. Meymûn, Abdullah b. Yahyâ b. Ebî Kesîr, Fudayl b. İyâz, Yahyâ el-Kattân, İsa b. Yunus ve Vekî' gibi birçok kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur. Müsedded'den ise Buhârî, Ebû Dâvûd, Muhammed b. Yahyâ, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Yakub el-Fesevî, Yakub es-Sedûsî, Muâz b. el-Musennâ, Ebû İshâk el-Cüzcânî, İsmail el-Kâdî, Hammâd b. İshâk ve Ebû Halîfe el-Cümahî gibi isimler hadis rivayetinde bulunmuştur. Rivayetleri, *Sahîh-i Müslim* ve *Sünen-i İbn Mâce* dışındaki *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında ve diğer hadis mecmualarında yer almıştır.

Musedded hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Nesâî, İbn Maîn ve İclî gibi birçok hadis tenkitçisi onun hakkında "sika", "sadûk", "sebt", "hâfız" ve "hüccet" gibi övgü ifadeleri kullanmıştır. Buhârî'nin *Sahîh*'inde, ondan üç yüz doksan beş hadis rivayet edildiği belirtilmiştir. Ancak Fuat Sezgin, bu sayının üç yüz seksen bir olduğunu ifade etmiştir. Müsedded, 228/843 yılında Ramazan ayının ortalarında Basra'da vefat etmiştir.²⁵¹ Bazı kaynaklar ise onun

²⁴⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ'*, 10/591-95.

²⁵⁰ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Menâkibu'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî (Dâru Hicr, 1988), 225.

²⁵¹ Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: Otto, 2020), 291.

229/844 yılında vefat ettiğini belirtmiştir.²⁵² Müsedded hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.5.3.1.2. Hâlid b. Abdillâh

Ebü'l-Heysem Hâlid b. Abdillâh b. Abdurrahman b. Yezîd et-Tahân 110 yılında Vasıt'ta doğmuştur. Kaynaklarda künyesi Ebû Muhammed veya Ebü'l-Heysem şeklinde geçmektedir. Müzeyne kabilesinin mevlâsı olama hasebiyle el-Müzenî nisbesi ile anılmakla birlikte sahâbeden Numan b. Mukarrin'in kölesi olduğu da söylenmektedir. Hâlid'in salih ve cömert bir karaktere sahip olduğu ve kendi ağırlığında gümüş sadaka vererek bu şekilde kendisini Allah'tan üç veya dört defa satın aldığı nakledilmektedir. Amr b. Avn, Hâlid b. Abdullah'ın namaz kıldığında yere döktüğü gözyaşı sesinin işitildiğini ifade etmiştir. Hâlid b. Abdullah; Beyan b. Bişr, Mugîreb, Miksem, Huseyn b. Abdurrahman, Yunus b. Ubeyd, İbn Avn, Dâvûd b. Ebî Hind, Süheyl b. Ebî Salih, İsmâîl b. Ebî Hâlid, Mutterrif b. Tarîf, Abdülmelik b. Ebî Süleyman ve Saîd b. İyâs el-Cüeyrî gibi muhaddislerden hadis rivayetinde bulunmuştur. Hâlid b. Abdullah'tan Veki' b. Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî, İffân b. Müslim, Ebû Ömer el-Havdî, Amr b. Avn, Saîd b. Süleyman, Saîd b. Mansûr, Müsedded, Vehb b. Münebbih, Halef b. Hişâm, Abdurrahman b. Beyân, İshâk b. Şahin ve birçok şahıs hadis rivayetinde bulunmuştur. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere ve diğer hadis kaynaklarında yer almıştır.

Hâlid b. Abdullah hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Muhammed b. Sa'd, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Tirmizî ve Nesâî gibi muhaddisler Hâlid b. Abdullah'ın hadis rivayetinde güvenilir bir kimse olduğunu belirtmiştir. İshâk el-Ezrâk, Hâlid'den daha üstün birini görmediğini ifade etmiştir. Ayrıca, Süfyân'a dair bir soruya verdiği cevapta "Süfyân, kendi adamıdır; Hâlid ise halk adamıdır." demiştir. Hâlid b. Abdullah, 177, 179 veya 182 yıllarında

²⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/307; Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Rebîa b. Süleyman b. Halid b. Abdurrahman b. Züher Rabî, *Târîhu Mevlidi'l-Ulemâ' ve Vefeyâtihim* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1410/1989), 2/506.

Vasıt'ta vefat etmiştir.²⁵³ Hâlid b. Abdullah hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.5.3.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Hadis, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde ve diğer kaynaklarda metin açısından bazı farklılıklarla yer almaktadır. Söz konusu hadis, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hicretin yedinci yılında Mekke'nin fethinden önce gerçekleştirdiği kazâ Umresi'ni (Umretü'l-kazâ) anlatmaktadır.²⁵⁴ Bu rivayetten ve hadisin diğer yollarından anlaşılmaktadır ki Hz. Muhammed, (s.a.v.) umrenin nasıl yapılacağını uygulamalı bir şekilde ashabına göstermiştir. Hadiste geçen bir diğer husus Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Kâbe'ye girmemesi meselesidir. İmam Nevevî, ulemaya göre Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Kâbe'nin içine girmemesinin sebebinin, orada bulunan putlar ve resimler olduğunu belirtmektedir. Ayrıca müşriklerin ona Kâbe'yi putlardan temizleme izin vermediklerini, ancak Mekke'nin fethinin ardından Kâbe'yi tüm put ve resimlerden temizledikten sonra Kâbe'nin içine girdiğini ve namaz kıldığını aktarmaktadır.²⁵⁵ Kâbe'ye girmek, hac ibadetinin bir rüknü değildir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) hacc yaparken Kâbe'ye girmemiştir. Kâbe'ye giren güzel bir şey yapmıştır, ancak giremeyen için bir sakınca yoktur. İbn Abbas' konuyla ilgili olarak "Kâbe'ye girmek sizin ibadetlerinizden biri değildir." demiştir.²⁵⁶

2.5.4. Vasiyet

حَدَّثَنَا خَلَادُ بْنُ يَحْيَى: حَدَّثَنَا مَالِكٌ هُوَ ابْنُ مَعْوَلٍ: حَدَّثَنَا طَلْحَةُ بْنُ مُصَرِّفٍ قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: هَلْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْصَى فَقَالَ: لَا فَقُلْتُ: كَيْفَ كُتِبَ عَلَى النَّاسِ الْوَصِيَّةُ أَوْ أَمَرُوا بِالْوَصِيَّةِ قَالَ: أَوْصَى بِكِتَابِ اللَّهِ.

Bize Hallâd b. Yahyâ, ona Mâlik b. Miğvel, ona da Talha b. Musarrıf, Abdullah b. Ebî Evfâ'ya şöyle bir soru sorduğunu rivayet etmiştir: Ben Abdullah b. Ebî Evfâ'ya "Hz. Muhammed (s.a.v.) vasiyet etti mi?" diye sordum. O "Hayır (vasiyet etmedi)"

²⁵³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/925; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 9/228; Ebü's-Saâdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl fî AHadisi'r-resul*, thk. Abdulkâdir el-Arnaût (b.y.: Dâru'l-Hulvânî, 1389/1969-1392/1972), 12/350.

²⁵⁴ Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 3/163.

²⁵⁵ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim*, 9/88.

²⁵⁶ Ebü't-Tayyib Nâif b. Salah b. Ali el-Mensurî, *el-Mesâlikü'l kavîme bi Terâcim İbn huzeyme* (Sudi Arabistan: Dâru'l -Âsime, 2015), 2/1406 (No. 3002); İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/282.

dedi. Bunun üzerine ben “Öyleyse insanlar üzerine vasiyet etmek nasıl farz yazıldı, yahut insanlar nasıl vasiyet etmekle emr olundular?” dedim. O da “Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah’ın Kitab’ına tutunmayı ve onunla amel etmeyi vasiyet etti” dedi.²⁵⁷

2.5.4.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

Bu hadis hem *Sahîh-i Buhârî* hem de *Sahîh-i Müslim*’de yer almıştır. Bu bölümde, hem *Sahîh-i Buhârî*’de yer alan rivayet esas alınmıştır. Hadisin senedinde Buhârî’yle birlikte beş râvî ismi geçmektedir. Hadisin isnad zincirinin ilk üç halkasında “haddesenâ” (bize rivayet etti) ifadesi çoğul olarak ve isnadın son zincir halkasında ise “seeltü” (sordum) ifadesi tekil olarak kullanılmıştır. Hadis, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) sözü olduğundan dolayı merfûdur. Ayrıca senedin zincirinden anlaşılmaktadır ki zincirde yer alan râvîlerin tümü Kûfeli’dir. Buhârî hadisi *Sahîh*’inde üç farklı başlıkta altında, üç farklı senedle ve edâ sîgalarında bazı farklılıklarla zikretmiştir. Müslim ise bu hadisi yalnızca bir başlık altında nakletmiştir. Hadis, *Sahîhayn* dışında Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce, Dârimî ve Beyhakî’nin *Sünen*’lerinde;²⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, et-Tayâlisî ve Bezzâr’ın *Müsnedlere*’inde;²⁵⁹ İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde²⁶⁰ ve İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde²⁶¹ yer almıştır. Aşağıda hadisin senedinde yer alan râvîlerin biyografileriyle birlikte cerh ve ta’dîl yönünden durumlarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2.5.4.1.1. Hallâd b. Yahyâ

Hallâd’ın tam adı, Ebû Muhammed Hallâd b. Yahyâ b. Safvân es-Selemi el-Kûfî şeklindedir. Kaynaklarda onun hayatı ve doğum tarihiyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak, bir dönem Mekke’de ikamet ettiği bilinmektedir. Hallâd b. Yahyâ; İbrahim b. Nafi el-Mekkî, Beşîr b. Muhâcir, Hasan b. Amâre, Mâlik b. Miğvel, Süfyân es-Sevrî, İsâ b. Ömer el-Hemdânî, Kays b. Rabi‘, Yûnus b. İshâk gibi birçok

²⁵⁷ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Vasiyet” 1 (No. 2740); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Vasiyet” 1634 (3/1256).

²⁵⁸ Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 1421/2001, “Vasiyet” 2 (No. 6414); Tirmizî, *es-Sünen*, “Vasiyet” 4 (No. 2119); İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Vasiyet” 1 (No. 2696); Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, 4/2029 (No. 3224); Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 6/435 (No. 12552).

²⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/468 (No. 19123); Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, 2/162 (No. 859); Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehhâr*, 8/296 (No. 3369).

²⁶⁰ Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannefî’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 6/228 (No. 30939).

²⁶¹ Hibbân, *es-Sahîh*, 13/381 (No. 6023).

kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur. Hallâd b. Yahyâ'dan Ahmed b. İshâk el-Ahvazî, Buhârî, Ebû Zûr'a, Muhammed Süleyman el-Bağendî, Hanbel b. İshâk b. Hanbel ve Vehb b. İbrâhim el-Fâmî gibi birçok isim hadis rivayetinde bulunmuştur.²⁶² *Kütüb-i Sitte*'den *Sahîh-i Buhârî*, *Sünen-i Tirmizî* ve *Sünen-i Ebî Dâvûd*'da ve diğer hadis kaynaklarında rivayetleri yer almıştır. Buhârî kendisinden dört hadis rivayet etmiştir.²⁶³

Hallâd hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: İbn Hibbân ve Ahmed b. Sâlih el-Mısırî (ö. 248/862), Hallâd'ın sika (güvenilir) bir râvî olduğunu ifade etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel ise onun sika ve sadûk (doğru sözlü) olduğunu ifade etmiş, ancak mürcie düşüncesine sahip olduğunu da eklemiştir. İbn Hacer, Hallâd'ın sadûk olduğunu, mürcie görüşüyle itham edildiğini, Buhârî'nin önde gelen hocalarından biri olduğunu ve Buhârî'nin ondan az sayıda hadis rivayet ettiğini bildirmiştir.²⁶⁴ Zehebî, Hallâd'ın güvenilir bir râvî olduğunu, ancak bazı hatalar yaptığını belirtmiştir.²⁶⁵ Ebû Hâtim, Hallâd'ın sıdk vasfıyla meşhur olmamakla birlikte, doğru sözlü (sâhibü's-sıdk) biri olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁶ Ebû Dâvûd, Hallâd'dan hadis rivayet etmenin bir sakıncası olmadığını belirtmiştir. Dârekutnî, onun güvenilir (sika) olduğunu ve yalnızca bir hadiste hata yaptığını nakletmiştir. İclî, Hallâd'ın sika olduğunu ifade etmiş; buna karşılık Ebû Nuaym (ö. 430/1038), onun anne ve babasına karşı ihmalkâr davrandığını söylemiştir. Hallâd, Mekke'de vefat etmiştir. Vefat tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda 213/828, 212/827 ve 217/832 olmak üzere üç farklı tarih zikredilmiştir.²⁶⁷ Hallâd, mürcie düşüncesi ile itham edilmiş olmakla birlikte, hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvî olduğu yönündedir.

²⁶² Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 8/359-62; Ebû Bekr Muhammed b. İsmâîl el-Endelüsî İbn Halfûn, *el-Meâlim bi Şuyûhi'l-Buhârî ve Müslim*, thk. Ebû Abdrrahman Âdil said (Beyrut: Dâru'l Mektebetü'l-İlmiyye, 1425/2004), 172-173.

²⁶³ Moğultay, *İkmâlî Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 2/496.

²⁶⁴ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru Raşid, 1406/1986), 196.

²⁶⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fî'l-Kütübi's-Sitte*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kible lis-sekâfeti'l-İslâmiyye- Müessesetü ulumul-Kur'an, 1413/1992), 1/377.

²⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/368.

²⁶⁷ İclî, *es-Sikât*, 1/337; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/174.

2.5.4.1.2. Mâlik b. Miğvel

Mâlik b. Miğvel'in tam adı, bazı kaynaklarda Ebû Abdullah Mâlik b. Miğvel b. Âsım b. Garbe b. Harse b. Cüreyc b. Becîle b. Hâris b. Süheybe b. Enmâr şeklinde, bazı kaynaklarda ise Mâlik b. Miğvel b. Âsım b. Mâlik b. Gaziye b. Hadse b. Hadîce b. Câbir b. Hâris b. Süheybe şeklinde geçmektedir. Nisbesi el-Becelî, el-Kûfî ve es-Süheybî şeklindedir. Ulaşılan kaynaklarda onun hayatına dair ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Mâlik b. Miğvel; Cüneyd, Hâris b. Husayre, Huseyn b. Abdurrahman, Hakem b. Üteybe, Zebîb. Hâris el-Yâmi, Zübeyr b. Adî, Semâk b. Harb, Talha b. Musarif, Muhammed b. Sûka, Mukâtil b. Beşîr el-Aclî, Mansûr b. Mu'temir ve Nafi' gibi şahıslardan hadis rivayetinde bulunmuştur. Hallâd b. Yâhya; İsmail b. Zekerîya, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, kendisiyle yaşıt Şu'be b. Haccâc , Şu'be b. Harb, Abdullah b. Mübârek, Abdullah b. Nümeyr, Abdurrahman b. Mehdî, Yezîd el-Harânî, kendisiyle yaşıt Mis'ar b. Kiddâm , Veki' b. Cerrâh, Yahyâ b. Âdem, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, şeyhi Ebû İshâk es-Sebîî , Ebû Ali el-Hanefî, Ebû Muaviye ed-Darîr gibi birçok şahıs ondan hadis rivayetinde bulunmuştur. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer kaynaklarda yer almıştır.²⁶⁸

Mâlik hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim er-Râzî ve Nesâî; Mâlik b. Miğvel'in güvenilir (sika) bir râvî olduğunu ifade etmişler. Ahmed b. Hanbel, onun güvenilir ve hadiste sebt olduğunu belirtmiştir. İclî, onun iyi bir adam olduğunu ve faziletiyle öne çıkan bir kişiliğe sahip olduğunu kaydetmiştir. Zehebî, Mâlik'in ilmin önde gelenlerinden biri olduğunu, Taberânî ise onu Müslümanların hayırlılarından kabul ettiğini bildirmiştir. Süfyân b. Uyeyne, Mâlik'in Allah'tan korkan bir kişiliğe sahip olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte Şerîk (ö. 794), Süfyân'ın Kûfe'nin en iyi insanı olarak nitelediği Mâlik b. Miğvel'in evinde nebîz (şıra) içerken görüldüğünü aktarmıştır. Mâlik, özellikle Râfızîlerin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve sahâbeye yönelik ağır ithamlarına karşı net ve kararlı bir tavır sergilemiştir. İbn İdris (ö. 192/810), Mâlik'in hiçbir hayvana kötü söz söylemediğini, Rafızîler hakkında konuşulduğunda ise tükürdüğünü ve "Sahâbe ve tabiîn, yeryüzündeki kötülüğü (fîtne) güzelleştirdiler ve Allah da onları yeryüzünde övgüye mazhar kıldı" şeklinde ifadelerde bulunduğunu rivayet etmiştir.

²⁶⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 7/174-76.

Süfyân b. Uyeyne ise Mâlik'in şu sözünü aktarmaktadır: "Size yemin edebilirim ki, onların (Ebû Bekir ve Ömer'in) ahiretteki yeri, dünyadaki yeri gibidir." Kaynaklar, Mâlik'in 157 ile 159 yılları arasında Kûfe'de vefat ettiğini kaydetmektedir.²⁶⁹ Mâlik hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.5.4.1.3. Talha b. Musarrif

Tabînin büyüklerinden Talha b. Musarrif b. Amr b. Kâ'b b. Cühdüb b. Muâviye b. Sa'd b. Hâris b. Zühl b. Seleme b. Dedvel b. Cüşem b. Yam, Hemedân kabilesinin el-Yâmî boyuna mensup olup burada doğmuştur. Künyesi Ebû Muhammed veya Ebû Abdullah olarak zikredilmiştir. Küçük yaşlarda Kur'an'ı ezberlemiş ve ezberledikten sonra onu Yahyâ b. Vesâb'a arz etmiştir. Kıraat eğitimini de yine Yahyâ b. Vesâb'tan almıştır. Talha, özellikle Kur'an okuma ve tecvit konusundaki başarısıyla tanınmıştır. Öyle ki, Kur'an'ı hatasız bir şekilde okur ve harfleri düzgün bir şekilde telaffuz ederdi. Kûfe halkı, Kur'an ve kıraat eğitimini ondan almış ve ona seyyidü'l-kurrâ (Kur'an okuyanların efendisi) unvanını vermiştir. Ancak Talha, bu unvandan kurtulmak için A'meş'in yanında eğitim almış ve böylece bu unvanı A'meş'e bırakmıştır. A'meş'ten kıraat eğitimi alan kişiler arasında Talha b. Musarrif, Ebân b. Tağleb ve Ebû Ubeyde b. Ma'n bulunmaktadır.²⁷⁰ Talha b. Musarrif zühd sahibi olup kul hakkı noktasında son derece hassas bir kişiliğe sahiptir. Talha, oruçlu olduğu bir günde eşi komşunun hizmetçisini efendisinden izinsiz evde alıkoyduğu ve onun ızgarasını izinsiz kullandığı için, iftarda pişirilen etten yememiştir.²⁷¹ Talha, Habîb b. Sabit ve Müseyyeb b. Râfî' Kur'an'ı her üç günde bir hatmederek hatmi tamamladıkları gün oruç tutmuşlardır.²⁷² Bu uygulama, onların ibadetlerindeki derinlik ve düzeni ortaya koymaktadır. Talha ve Zübeyr el-Yâmî, yakın iki arkadaş

²⁶⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 27/158-62; Zehebî, *Tezhîbu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi r-Ricâl*, 8/366-67; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtî'l-meşâhîr ve'l-alâm*, 4/190.

²⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/308-09; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 5/191-93.

²⁷¹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Aşfiyâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî; Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1394/1974), 5/14.

²⁷² Ebû Abdullâh Huseyn b. el-Hasan b. Muhammed b. Halîm el-Cürcânî el-Halîmî, *el-Minhâc fî Şu'abi'l-İmân*, thk. Hilmî Muhammed Fûde (b.y.: Dâru'l Fikir, 1399/1979), 2/231.

olup bir yıl boyunca aynı camide birlikte namaz kılmış, ancak aralarında hiçbir anlaşmazlık olmamıştır.²⁷³

Talha b. Musarrif; Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ebi Evfâ, Mürre b. Şerahil et-Tayyib, Mücahid b. Cebr, Zerr b. Abdullah el-Hemdâni, Saîd b. Cübeyr, Amire b. Sa'd, Mus'ab b. Sa'd b. Ebî Vakkâs, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî gibi şahıslardan hadis rivayetinde bulunmuştur. Talha'dan oğlu Muhammed, Mansûr b. Mu'temir, Süleyman b. Mihrân el-A'meş, Mâlik b. Miğvel, Şu'be b. Haccâc, İsmail b. Ebî Hâlid, Zübeyd el-Yâmî, Zübeyr b. Adî, Zeyd b. Ebî Enîse, Abdûlmelik b. Saîd b. Ebcir, İsâ b. Abdurrahman es-Selemî, Abdurrahman b. Ebî Leylâ, Mis'ar b. Kidâm, Hânî' b. Eyyûb el-Hanefî, Ebû İshâk es-Sebî ve Ebû Sa'd el-Bakâlî gibi birçok kişi hadis rivayet etmiştir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kitaplarda yer almıştır.

Talha hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından bazı değerlendirmeler yapılmıştır. İbn Sa'd, İbn Hibbân, Yahyâ b. Maîn ve İclî; Talha'nın sika (güvenilir) bir râvî olduğunu ifade etmişlerdir. Ebû İshâk, Seleme b. Küheyl (ö. 121/739), Ebû Meş'ar (ö. 170/787) ve Habîb b. Sâbit; Talha gibi iyi ve faziletli birini görmediklerini ifade etmişlerdir. Şu'be, Talha'nın cenazesine katılmış; Ebû Meş'ar ise onu överek "Onun gibi birisi artık kalmadı" demiştir. Ebû Nuaym (ö. 219/834), Amr b. Alî (ö. 249/863), İbn Sa'd ve İbn Ebî Şeybe; Talha'nın 112/732 yılında vefat ettiğini bildirirken Yahyâ b. Bükeyr (ö. 209/825) ve İbn Nümeir (ö. 234/849), onun 113/733 yılında vefat ettiğini söylemişlerdir.²⁷⁴ Talha hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvî olduğu yönündedir.

2.5.4.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Hadis, Buhârî ve Müslim'in *Sahih* 'lerinde ve diğer kaynaklarda metin açısından farklılıklarla yer almakta olup, vasiyet konusuyla ilgilidir. Tarih boyunca uygulanan eski vasiyet sistemleri, bazı dönemlerde zulüm ve haksızlıklarla ilişkilendirilmiştir. Örneğin; Romalılar döneminde aile reisi, vasiyet yoluyla hiçbir

²⁷³ Ebû'l-Kâsım İsmail b. Muhammed b. Fazl İsbehânî, *Siyeru's-Selefi's-Sâlihîn*, thk. Kerem b. Hilmi b. Ferhât b. Ahmed (Riyad: Dâru'r-Raye, ts.), 3/832.

²⁷⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 6/433-37.

sınırlama olmaksızın malı üzerinde tasarruf hakkına sahip olup yabancılara vasiyet edebilir, hatta kendi evlatlarını mirastan mahrum bırakabilirdi. İslam öncesi Arap toplumunda da benzer uygulamalar mevcuttu. İnsanlar çoğu zaman yabancılara vasiyet eder, yakın akrabalarını ise fakirlik içinde bırakırlardı. İslâm dini, bu adaletsiz uygulamaları düzeltmiş ve vasiyet müessesesini hak ve adalet temeline oturtmuştur. Özellikle İslam'ın ilk dönemlerinde miras hukuku şekillenmeden önce, mal sahipleri yakın akrabalarına vasiyet etmeye teşvik etmiş, hatta bu bir yükümlülük olarak görülmüştür. Kur'an'da vasiyetin kapsamı çizilerek malın ebeveynlere ve yakın akrabalara iyilikle verilmesi, takvâ sahiplerine farz kılınmıştır.²⁷⁵ Nitekim âyette şöyle buyrulmuştur: “Sizden birine ölüm gelince, geriye iyi bir mal bırakacak olursa, anne babası ve yakınları için, iyilikle vasiyet etmek takva sahiplerine bir hakkıdır.”²⁷⁶ Cumhur bu âyetin miras âyeti ile nâsîh olduğunu söylemektedir.

Vasiyet sözlükte bitıştirmek, bağlamak ve önermek anlamlarına gelir. Fıkî bir terim olarak ise, kişinin malını ölümünden sonra belirli kişi ya da kişilere veya bir hayır kurumuna, hayır niyetiyle bağışlama yoluyla devretmesini ifade eden bir tasarruftur. Vasiyetin meşruiyeti; Kur'an, Sünnet ve icmâ ile sabittir. Şer'î hüküm açısından vasiyet; kişinin durumu, niyeti ve vasiyetin içeriğine göre vâcip, mendup, mubah, mekruh veya haram olabilmektedir.²⁷⁷ Kurtubî (ö. 656/1258), Talha ve Abdullah b. Ebî Evfâ'nın vasiyetin vâcip olduğu inancında olduklarını ve vasiyetle ilgili âyetin nâsîh olmadığını belirtmektedir. Hz. Muhammed'den (s.a.v.) vasiyet konusuyla ilgili birçok rivayet bulunmasına rağmen, Abdullah b. Ebî Evfâ'nın bu rivayetlerden habersizmiş gibi davranması ve yalnızca Allah'ın Kitabı'nı (Kur'an'ı) zikretmesi, iki şekilde yorumlanabilir: Ya diğer vasiyetleri unutmuştur ya da vasiyetlerin en büyüğü ve en önemlisi olan Kur'an-ı Kerîm'i kastetmiştir. Zira Kur'an'a bağlılık, diğer bütün vasiyetlerin de özünü oluşturur. İnsanlar Allah'ın kelamıyla amel ettikleri sürece, diğer tüm vasiyetlere de fiilen uymuş olurlar. Bu yaklaşım, şu hadisin anlamıyla da örtüşmektedir: “Size Allah'ın kelamı olan Kur'ân-ı Kerîm'i bıraktım, ona uyarmanız asla sapıtmazsınız.”²⁷⁸ Abdullah b. Ebî Evfâ'nın bu

²⁷⁵ İsevî Ahmed İsevî, *el-Vasiyye fî Şer'iati'l-İslâmiyye* (Mısır: Dâru't-Te'lif, ts.), 9.

²⁷⁶ Bakara 2/280.

²⁷⁷ Abdüsselam Sarı, “Vasiyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/552-555.

²⁷⁸ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, “Hac” 1218 (2/886).

sözü, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Hz. Ali'yi (r.a.) vasi olarak tayin ettiğini iddia eden Şîi fırkalara karşı söylediği anlaşılmaktadır. Nitekim Buhârî, bu hadisin hemen ardından Hz. Âişe'den (r. anha) gelen şu rivayeti nakletmiştir: “Âişe'nin yanında, Ali'nin Peygamber'in (s.a.v.) vasisi olduğu zikredildi. Bunun üzerine Hz. Âişe ‘Hz. Muhammed (s.a.v.) Ali'ye ne zaman vasiyet etti? Ben, Rasûlullah'ın vefat ettiği sırada, başı göğsümdeyken oradaydım’ dedi.”²⁷⁹ Bu rivayet, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) özel bir vasi tayin etmediği görüşünü destekler niteliktedir.²⁸⁰ İmam Nevevî, Talha'nın Abdullah b. Ebî Evfâ'ya sorduğu vasiyetin, sünnet olan şahsî vasiyet olduğunu belirtir. Zira Hz. Muhammed'in (s.a.v.) geride miras bırakacak ne bir malı ne de bir toprak parçası vardı. Sahip olduğu malları hayattayken vakfetmiş, ölümünden sonra kalan silah, at gibi basit eşyaları ise sadaka olarak bırakmıştır. Nevevî, vasiyetle ilgili sahih hadisler arasında herhangi bir çelişki (tenakuz) bulunmadığını ifade etmektedir.²⁸¹

2.5.5. Cihatta Düşmanla Karşılaşmayı Arzulamamak

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ أَبِي التَّضَرِّ، عَنْ كِتَابِ رَجُلٍ مِنْ أَسْلَمَ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَالُ لَهُ: عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أَوْفَى، فَكَتَبَ إِلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ جِئِن سَارَ إِلَى الْحَرُورِيَّةِ، يُخْبِرُهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي بَعْضِ أَيَّامِهِ الَّتِي لَقِيَ فِيهَا الْعَدُوَّ، يَنْتَظِرُ حَتَّى إِذَا مَالَتِ الشَّمْسُ قَامَ فِيهِمْ فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ! لَا تَتَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ، وَاسْأَلُوا اللَّهَ الْعَاقِبَةَ، فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا، وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلَالِ السُّيُوفِ»، ثُمَّ قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: «اللَّهُمَّ، مُنْزِلَ الْكِتَابِ، وَمُجْرِيَ السَّحَابِ، وَهَازِمَ الْأَحْزَابِ، أَهْزِمْهُمْ، وَأَنْصِرْنَا عَلَيْهِمْ

Bana Muhammed b. Râfi‘, ona Abdürrezzâk, ona İbn Cüreyc, ona Mûsâ b. Ukbe, ona Ebû'n-Nadr, ona Eslem kabilesinden Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ashabından Abdullah b. Ebî Evfâ denilen bir zatın kitabından şöyle nakledilmiştir: Ömer b. Ubeydillâh, Harûriye üzerine yürüdüğü vakit Abdullah b. Ebî Evfâ kendisine mektup yazarak Hz. Muhammed'in (s.a.v.) düşmanla karşılaştığı bir gününde ta güneş (batıya) meylettiği zamana kadar beklediğini, aralarında ayağa kalkarak “Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin! Allah'tan afiyeti isteyin! Onlarla karşılaştığınız zaman da sabredin! Bilin ki, cennet kılıçların gölgeleri altındadır.”

²⁷⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Vasiyet” 1 (No. 2741).

²⁸⁰ Ebû'l-Abbâs Ziyâuddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî Kurtubî, *Müfhim limâ eşkele min Telhîsi kitâbi Müslim*, thk. Muhyiddin Dîb Müstû vd. (Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1996), 4/555-57.

²⁸¹ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim*, 11/88.

buyurduğunu ve sonra Hz. Muhammed'in (s.a.v.) (tekrar) kalkarak: "Allah'ım! Ey kitabı indiren, bulutu hareket ettiren ve hizipleri bozguna uğratan! Bunları perişan et! ve bizi onlar üzerine muzaffer kıl!" diye duâ ettiğini haber vermektedir.²⁸²

2.5.5.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

Hadis hem *Sahîh-i Buhârî* hem de *Sahîh-i Müslim*'de yer almakla birlikte bu bölümde *Sahîh-i Müslim*'de yer alan rivayet esas alınmıştır. Rivayette Müslim ile birlikte yedi râvi ismi zikredilmiştir. Hadisin isnad zincirinin ilk halkasında "haddesenî" (bana rivayet etti) ifadesi tekil şekilde, ikinci halkasında "haddesenâ" (bize rivayet etti) ifadesi çoğul şekilde, üçüncü halkasında "ahberenî" (Bana haber verdi) ifadesi tekil şekilde ve isnadın son zincir halkalarında "an" (den, dan) şeklinde edâ sîgaları kullanılmıştır. Hadis, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) fiilî bir sünneti olduğundan dolayı merfûdur. Ayrıca hadisin sened zincirinden Anlaşıldığına göre, zincirde yer alan râvilerin tümü Kûfeli'dir. Buhârî'nin *Sahîh*'inde üç farklı başlıkta, üç farklı farklı senedle ve edâ sîgalarında bazı farklılıklarla birlikte zikredilmiştir. Müslim ise bu hadisi yalnızca bir başlık altında nakletmiştir. Hadis *Sahîhayn* dışında Ebû Dâvûd ve Beyhakî'nin *Sünen*'lerinde;²⁸³ Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr *Müsned*'lerinde;²⁸⁴ İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezak'ın *Musannef*'lerinde²⁸⁵ ve Hâkim'nin *Müstedrek*'inde²⁸⁶ yer almıştır. Aşağıda hadisin senedinde yer alan râvilerin biyografileri ile birlikte cerh ve ta'dîl açısından durumlarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2.5.5.1.1. İbn Cüreyc el-Kureşî

Abdûlmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc 80/699 yılında Mekke'de meydana gelen büyük sel felaketi (Cühâf) sırasında doğmuştur. Kaynaklarda künyesi Ebû Velîd ve Ebû Hâlid olarak geçmekte olup el-Kureşî, el-Ümevî, el-Mekkî ve er-Rumî nisbeleriyle anılmıştır. İlk dönemlerde Arap şiiri ve nesep ilmiyle ilgilenmiş, kırk

²⁸² Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Cihad" 1742; Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Cihad" 110 (No. 2965, 66).

²⁸³ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, "Cihad" 98 (No. 2631); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/460 (No. 18078).

²⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/460 (No. 1911)4; Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, 8/289 (No. 3358).

²⁸⁵ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 5/247 (No. 9514); Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 4/224 (No. 19507).

²⁸⁶ Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Sahîhayn*, 2/82 (No. 2413).

yaşını geçtikten sonra meşhur tâbiî âlim Atâ b. Ebî Rabâh'ın derslerine devam etmeye başlamıştır. Bu eğitim süreci on sekiz yıl sürmüştür. Atâ, onu “Hicaz gençlerinin efendisi” olarak nitelendirmiştir. Ayrıca, Amr b. Dînâr (ö. 126/744 [?]) yedi yıl boyunca ondan ilim tahsil etmiştir. Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr (ö. 112/731) ise ona önce Kur'an'ı öğrenmesini, ardından fıkıh ve diğer ilimlerle meşgul olmasını tavsiye etmiştir. İbn Cüreyc bu tavsiyeye uyarak önce Kur'an'ı öğrenmiş, sonrasında ilme yönelmiştir. Böylece Hicaz'ın önde gelen fakihlerinden, hadis âlimlerinden ve Kur'an okuyucularından biri olmuştur. İbn Cüreyc ile İbn Ebî Arûbe (ö. 156/773), hadislerin sistematik biçimde yazıya geçirilmesine öncülük eden ilk şahsiyetlerdendir. Ayrıca, İslâm tarihinde ilk hadis kitaplarını derleyen kişi olarak kabul edilir. Kur'an'ı güzel okuması, ibadete bağlılığı ve sürekli oruç tutması gibi özellikleriyle de tanınmıştır. İbn Cüreyc; Amr b. Dînâr, Atâ b. Ebî Rebâh, İbnü'l-Mülekkâ, Nâfi', Me'mûn b. Mehrân, İbn Ebû Müleyke, Zührî, İbn Tâvûs, İbn Muhaysın ve Hişâm b. Urve gibi şahıslardan hadis rivayetinde bulunmuştur. İbn Cüreyc'den Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, el-Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdullah b. Mübârek, İbnü'l Aliyye, Vekî' b. Cerrâh ve Abdurrezzâk b. Hemmâm gibi isimler hadis rivayetinde bulunmuştur.²⁸⁷ İbn Cüreyc, rivayetlerini hem doğrudan sözlü olarak hem de yazılı belgeler aracılığıyla aktarmıştır. Yalnızca hadis alanında değil, tefsir sahasında da önemli katkılarda bulunmuştur. Kur'an tefsiri yazan ilk âlimlerden biri olarak kabul edilen İbn Cüreyc, bu alandaki çalışmalarıyla erken dönem tefsir geleneğinin öncülerindendir. Tefsirinde İbn Abbâs, İkrime, Atâ b. Ebî Rabâh ve Mücâhid gibi önde gelen müfessirlerin görüşlerine yer vermiştir. İbn Cüreyc'e nispet edilen başlıca eserler şunlardır: *Tefsîru İbn Cüreyc*, *Kitâbü's-Sünen*, *Cüz'ü İbn Cüreyc* ve *Menâsikü'l-hac*.²⁸⁸ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kaynaklarında yer almıştır.

İbn Cüreyc hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, İbn Cüreyc hakkında şöyle demiştir: “Sadık bir râvidir. «حدثني» ‘haddesenî’ derse, bu doğrudan işitme yoluyla aldığı rivayeti ifade eder. «أخبرني» veya «أنبأنا» ‘ahberenî’ veya ‘enbe'enâ’ ifadelerini kullanırsa, bu okuma

²⁸⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/142.

²⁸⁸ İsmail Cerrahoğlu, “İbn Cüreyc”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/404-406.

yoluyla rivayet ettiğini gösterir.” İbn Sa’d, onun güvenilir (sika) ve çok hadis rivayet eden bir râvi olduğunu belirtmiştir. İclî ve Zehebî de onun güvenilirliğini teyit etmiş ve sika olduğunu nakletmişlerdir. İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Cüreyc’i Hicaz’ın büyük imamlarından biri olarak tanımlamıştır. İbn Hibbân, onun Hicaz’ın fakihlerinden ve kurrâlardan biri olduğunu kaydetmiş, ancak rivayetlerinde tedlîs yaptığını da eklemiştir. Ahmed b. Hanbel, İbn Cüreyc’in rivayetlerinin dikkatle incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Öte yandan Yahyâ b. Maîn, onun Zühri nezdindeki ilmî değerini yeterli görmeyerek “Zühri’nin yanında bir değeri yoktur” ifadesini kullanmıştır. İbn Cüreyc, 150/767 yılında Mekke’de Zilhicce ayının başında vefat etmiştir. Vefat tarihiyle ilgili farklı rivayetler de bulunmaktadır.²⁸⁹ İbn Cüreyc hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.5.5.1.2. Muhammed b. Râfi‘

Muhammed b. Râfi‘ b. Ebî Zeyd el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, meşhur hadis âlimlerinden biridir. Hicrî 170’li yıllarda, İmam Mâlik’in yaşadığı dönemde dünyaya gelmiştir. Hicrî 190’lı yıllarda ilim yolculuğuna başlayarak Horasan, Hicaz, Vâsıt ve Bağdat gibi önemli ilim merkezlerini ziyaret etmiş, bu bölgelerdeki muhaddislerden hadis dinleyerek geniş bir hadis külliyatı oluşturmuştur. Asıl adı Sâbûr olan Ebû Zeyd, aynı zamanda Ebû Abdullah el-Kuşeyrî ailesinin mevlâsıdır. Hadis ilminde derin bir vukûfa sahip olan Muhammed b. Râfi‘ yalnızca hadisleri tanımakla kalmamış, aynı zamanda onları büyük bir dikkat ve titizlikle okuyup değerlendirmiştir. Rivayet ettiği her hadisin sahihliğini araştırıp sağlam kaynak ve güvenilir metin olmadan rivayette bulunmamıştır. Hatalı rivayetlerden özenle kaçınıp hadis ilminde güvenilirliğiyle temayüz etmiştir. Ulema arasında büyük bir itibara sahiptir. Derslerini genellikle evinin önündeki çam ağacına yaslanarak vermiş, Tahîriyye ailesinin çocukları ve hizmetkârları da bu derslerde hazır bulunmuştur. Kendi kitabından bizzat okuyarak ders veren Muhammed b. Râfi‘, ders esnasında ciddiyetinden asla taviz vermemiştir. Ömrünü dünyevî mal ve geçici zevklerden uzak, zâhidane bir şekilde geçirmiştir. Muhammed b. Râfi‘; Abdullah b. İdrîs, Vekî‘, İbnü Nümeyr, Hüseyin el-Ca‘fî, Yezîd b. Ebû Hakîm, Abdullah b. Velîd, İsmail b. Abdülkerîm, Ebû Dâvûd, Vehb b. Cerrîr,

²⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, 18/338-52; Zehebî, *Tezhîbu Tehzîbi’l Kemâl fî Esmâi r-Ricâl*, 6/15254.

Ebû Kûtaybe, Ebû Ali el-Hanefî, Şebbâbe, Nadr b. Şümeyl, Mekkî b. İbrahim ve Ebû Nadr gibi birçok kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur. Muhammed b. Râfî'den Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî, Ahmed b. Seleme, Ebû Zür'a, Ebû Bekir b. Huzeyme, Muhammed b. Akîl el-Belhî, Câ'fer b. Ahmed b. Nasr, Muhammed b. İshâk es-Sekâfî, Zencavî b. Muhammed ve Hâcib b. Ahmed et-Tûsî gibi birçok kişi hadis rivayetinde bulunmuştur. Hâcib b. Ahmed et-Tûsî, ondan en son hadis rivayet eden kişi olmuştur. Rivayetleri *Sünen-i İbn Mâce* hariç *Kütüb-i Sitte*'de ve diğer hadis kaynaklarında yer almıştır.²⁹⁰

Muhammed hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Ahmed b. Hanbel'e Muhammed b. Yahyâ ve Muhammed b. Râfî' hakkındaki görüşü sorulduğunda Muhammed b. Yahyâ'nın daha güçlü bir hafızaya sahip olduğunu, ancak Muhammed b. Râfî'in ondan daha fazla takvâ sahibi olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer ve Nesâî, onun güvenilir (sika) ve emin bir râvi olduğunu ifade etmişlerdir.²⁹¹ Câ'fer b. Ahmed b. Nasr, hadisçiler arasında Muhammed b. Râfî' kadar heybetli birini görmediğini dile getirmiştir. Ebû Zür'a, Müslim, Ebû Hâtim ve diğer birçok muhaddis onun güvenilirliği (sika) konusunda ittifak etmişlerdir. Muhammed b. Râfî', 245/860 yılında Zilhicce ayında vefat etmiştir. Muhammed'in Ahmed b. Nasr el-Âbid tarafından yıkandığı ve cenaze namazının Yahyâ b. Maîn tarafından kıldırıldığı nakledilmiştir.²⁹² Muhammed hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.5.5.1.3. Abdurrezzâk b. Hemmâm

Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfî' es-San'ânî el-Himyerî, 126/ 743-44 yılında Yemen'in San'a kentinde doğmuştur. İlk eğitimini ailesinden almış, ardından Yemen'in tanınmış hadis âlimlerinden istifade etmiş ve Yemen'e gelen İbn Cüreyc'den hadis dinlemiştir. Daha sonra Hicaz, Şam ve Irak gibi dönemin önde gelen ilim merkezlerine seyahat ederek hadis başta olmak üzere çeşitli ilim dallarında tahsilini sürdürmüştür. Abdurrezzâk, başta Ma'mer b. Râşid, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne ve Mâlik b. Enes olmak üzere birçok büyük âlimden ders almıştır. Özellikle

²⁹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 9/551-53.

²⁹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 25/192-95.

²⁹² Zehebî, *Tehzîbu Tehzîbi'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 8/98.

Ma'mer b. Râşid'den çok istifade etmiş, onun yanında yaklaşık sekiz yıl kalmış ve kendisinden on bin kadar hadis rivayet etmiştir. Fıkıh alanındaki bilgisini ise Evzâî, Süfyân es-Sevrî ve Ebû Hanîfe gibi büyük fakihlerden elde etmiştir. Kaynaklarda kendisine “el-Hâfîzu'l-Kebîr”, “el-Allâme”, “Şeyhü'l-İslâm” ve “Muhaddisü'l-Vakt” gibi unvanlar verilmiştir. Abdurrezzâk hayatını ibadet, takvâ, zühd ve ilme adanmış; yüksek ahlâkı ve derin ilmiyle tanınan bir şahsiyet olmuştur. Abdurrezzâk; Hişâm b. Hassân, Ubeydullah b. Ömer, kardeşi Abdullah, İbn Cüreyc, Ma'mer, Haccâc b. Ertât, Abdülmelik b. Ebî Süleyman, Muhammed b. Râşid, Zekeriya b. İshâk, İkrime b. Ammâr, Eymen b. Nâbil, Evzâî, Saîd b. Abdülazîz, Süfyân es-Sevrî, İsrâîl b. Yûnus, Mâlik b. Enes ve babası Hemâm gibi birçok kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur. Abdurrezzâk'tan hocası Süfyân b. Uyeyne, Mu'temir b. Süleyman, Ahmed b. Hanbel, İbn Râhûye, Yahyâ b. Main, Ali b. Medînî, Muhammed b. Rafîî, Abd b. Humeyd, Yahyâ b. Ca'fer el-Bikendî, Ahmet b. Sâlih el-Mısırî, Haccâc b. el-Şâir, Muhammed b. Hammâd et-Tahranî ve Mü'mel b. İhâb gibi birçok kişi hadis rivayetinde bulunmuştur.²⁹³ Abdurrezzâk'ın geniş bilgi birikimine sahip olduğu için birçok eser kaleme aldığı kaydedilmiştir. Fakat günümüze ulaşan eserleri *el-Musannef fî'l-hadis*, *Kitâbü's-Salât*, *el-Emâlî fî âsâri's-sahâbe*, *es-Sahîfe* ve *et-Tefsîr'dir*.²⁹⁴ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kayanlarında yer almıştır.

Abdurrezzâk hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından pek çok değerlendirme yapılmıştır. Ebû Dâvûd, Bezzâr, İbn Halfûn ve Ya'kûb b. Ebî Şeybe onun güvenilir (sika) bir râvî olduğunu belirtmişlerdir.²⁹⁵ Ahmed b. Sâlih el-Mısırî, Ahmed b. Hanbel'e, “Abdurrezzâk'tan daha iyi hadis rivayet eden birini gördün mü?” diye sorduğunda, “Hayır” cevabını vermiştir.²⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve İbn Salâh gibi âlimler Abdurrezzâk'ın ömrünün sonlarına doğru görme yetisini kaybettiğini, bu yüzden sonraki rivayetlerinde daha ihtiyatlı davranılması gerektiğini ifade etmişlerdir. İbn Maîn, Abdurrezzâk eğer mürtet (dinden çıkmış) olsa bile, onun hadislerinin terk

²⁹³ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 8/222-31.

²⁹⁴ Ali Akyüz, “Abdurrezzâk es-San'ânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/298-299.

²⁹⁵ Moğultay, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 5/33.

²⁹⁶ Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî, *Bahru'd-Dem fî men Tekelleme fîhi el-İmâm Ahmed biMedh ev Zem*, thk. Rûhiyye Abdurrahman es-Suveyfî (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, 1413/1992), 99.

edilemeyeceğini söylemiştir²⁹⁷ Abdurrezzâk'a, Hz. Ali'yi ilk iki halifeden (Ebû Bekir ve Ömer) üstün tuttuğu ve bazı Şii görüşlerine sahip olduğu yönünde suçlamalar yöneltilmiştir. Ancak Selme b. Şebîb (ö. 247/860), Abdurrezzâk'tan, "Vallahi, hiçbir zaman kalbim, Ali'yi Ebû Bekir ve Ömer'den üstün tutmaya ısınmamıştır" şeklinde bir ifade duyduğunu aktarmıştır. İbn Hacer, Abdurrezzâk'ın meşhur bir hadis hâfızı olduğunu ve hadislerinin tahriri konusunda ulema arasında ittifak bulunduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, bazıları onu tedlîsle suçlamışsa da kendisinden gelen rivayetlerde tedlîsten uzak olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁸ Kaynaklarda Abdurrezzâk 211/826-27 yılında Şevval ayının ortalarında, yemende seksen beş veya seksen altı yaşında vefat etmiştir.²⁹⁹ Abdurrezzâk hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.5.5.1.4. Mûsâ b. Ukbe

Tâbiîn neslinden olan Ebû Muhammed Mûsâ b. Ukbe b. Ebî Ayyâş el-Medînî³⁰⁰ el-Kureşî el-Esedî, kaynaklarda ayrıca el-Mıtrakî³⁰¹ ve el-Mıtraf³⁰² nisbeleriyle de anılmaktadır. Hayatına dair kaynaklarda yeterli miktarda bilgi mevcut değildir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, bazı rivayetlere dayanarak 55/675 veya 60/679 yılı civarında doğmuş olabileceği öne sürülmektedir.³⁰³ Annesi, Zübeyr ailesinin mevlâsı olan Ebû Habîbe'nin kızıdır. Mûsâ'nın Muhammed ve İbrahim adlarında iki ağabeyi bulunmakta olup, her üç kardeşin de ilimle meşgul oldukları ve Mescid-i Nebevî'de ders halkaları kurdukları ifade edilmektedir. Câbir b. Abdullah el-Ensârî, Sehl b. Sa'd el-Üseydî ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbîlerle ve tâbiîn neslinden birçok âlimle tanışıp onlardan ders alma imkânı bulmuştur. Bu yönüyle küçük tâbiînden biri olarak kabul edilmektedir. Hayatının büyük bölümünü Emevîler döneminde geçirmiş ve uzun bir ömür sürmüştür. Mûsâ b. Ukbe; Alkame b. Vakkâs, Ebû Seleme, Küreyb, Sâlim b. Abdullah, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac,

²⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/314.

²⁹⁸ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Ta'rîfu Ehli't-Takdîs biMerâtibi'l-Mevsûfîn bi't-Tedlîs*, thk. Âsım b. Abdullâh el-Karyûtî (Amman: Mektebetü'l-Menâr, 1403/1983), 34.

²⁹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 18/61; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 8/231.

³⁰⁰ Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, 2/697.

³⁰¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 6/226.

³⁰² Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 29/117.

³⁰³ J. Horovitz, *el-Megâzi'l-ûlâ ve mü'ellifühâ*, çev. Hüseyin Nassâr (Kahire, 1949), 69; A'zami, *Dirâsât fî'l-Hadîsi'n- Nebevî ve târihi tedvînihî*, 1/159.

Nâfi' b. Zübeyr b. Mut'im, Nâfi' Mevlâ İbn Ömer, Urve b. Zübeyr, İkrime, İbnü'l-Münkedir, Zührî, Abdullah b. Dînâr, Hamza b. Abdullah b. Ömer, Ebü'z-Zinâd ve Muhammed b. Ebû Bekir es-Sekafî gibi kişilerden hadis rivayetinde bulunmuştur. Mûsâ b. Ukbe'den Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşec, Şu'be, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, İbn Cüreyh, Mâlik, İbn Ebi'z-Zinâd, Hafs b. Meysere, Sûfyân es-Sevrî, Sûfyân b. Uyeyne, Ebû Kurre Mûsâ b. Târik, Ebû İshâk el-Fazârî, Fudayl b. Süleymân, İsmail b. İbrahim b. Ukbe, İsmail b. Ayyaş, Ebû Damra el-Leysî, Hâtım b. İsmail, Ebû Bedr es-Sekûnî, Abdullah b. Reça' el-Mekkî ve daha pek çok kişi hadis rivayetinde bulunmuştur. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kayanlarında yer almıştır. *Kitâbü'l-Meğâzî* veya *Sîretü Mûsâ b. Ukbe* olarak bilinip Mûsâ b. Ukbe'ye nispete edilen eser, ilk meğazî kitabı olarak belirtilmiştir.³⁰⁴

Mûsâ b. Ukbe hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, İbrâhim b. Tahmân, Nesâî ve Ebû Hâtım; Mûsâ b. Ukbe'nin güvenilir (sika) bir râvî olduğunu belirtmişler. Dârekutnî ise onu tedlîs ile nitelendirmiştir. Zührî'den doğrudan rivayette bulunup bulunmadığı kesin olarak tespit edilemediğinden dolayı tedlîs yaptığı iddia edilmişse de onun güvenilirliği konusunda âlimler arasında ittifak bulunmakta ve rivayetlerinin önemli bir kısmının Zührî'ye dayanması bu şüpheyi büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır.³⁰⁵ Vefat tarihiyle ilgili çeşitli görüşler bulunsa da kaynakların çoğunluğu onun 141/758 yılında, Medine'de vefat ettiğini belirtmektedir.³⁰⁶ Mûsâ b. Ukbe hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvî olduğu yönündedir.

2.5.5.1.5. Ebü'n-Nadr Sâlim

Kaynaklarda Sâlim'in tam adı Ebü'n-Nadr Sâlim b. Ümeyye el-Kureşî et-Teymî el-Medenî şeklinde zikredilmektedir. Hayatına dair kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakta olup doğum tarihi bilinmemektedir. Sâlim'in, İbrâhim (ö. 153/770) isminde bir oğlu olduğu ve kendisine Berdân lakabının verildiği rivayet edilmektedir. Sâlim'in, Ömer b. Ubeydullah b. Mu'mer (ö. 83/702-03) ile Abdullah b. Ebî Evfâ'nın

³⁰⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 29/115-22; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 6/266-69.

³⁰⁵ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/154; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 6/266-69.

³⁰⁶ Mahmut Olgaç, *Mûsâ b. Ukbe'nin Siyer'e Dair Rivayetlerinin Değerlendirilmesi (Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Kadar)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 9-10.

kölesi olduğu yönünde farklı rivayetler bulunmaktadır. Ayrıca Ömer b. Ubeydullah'ın kâtibi olduğu da belirtilmektedir. Ömer b. Ubeydullah b. Mu'mer ile birlikte, Hâricîlerin büyük fırkalarından biri olan Ezârika'ya karşı savaşmıştır. Sâlim, yalnızlığı seven bir kimse olup zaman zaman Râbia'nın meclisine gelir, sessizce bir köşeye otururdu. Bu hâli, insanlar tarafından takdirle karşılanmıştır. Ancak bulunduğu ortamda faydasız ve boş konuşmalar başladığında ya da kalabalık arttığında, orayı hemen terk ederdi.³⁰⁷ Bir gün Ziyâd, Halife Ömer b. Abdülaziz'in huzuruna çıkmış, o sırada Ömer'in hanımı Fatıma bint Abdülmelik odadan ayrılmaya yeltenirken Ömer ona "Ey Fatıma! Bu, senin amcan Ziyâd'dır" demiştir. Ardından Ziyâd'a dönüp ve şöyle söylemiştir: "Yün bir cübbeye bürünmüş, fakat Müslümanların işlerinden habersiz bir adam..." Sonra elbisesini yüzüne kapatarak hıçkırığa hıçkırığa ağlamaya başlamıştır. Ziyâd bu hâli görünce, Ömer'in eşine "Bu nedir böyle?" diye sormuş, Fatıma da şöyle cevap vermiştir: "Halifelik görevine başladığından beri hep böyle yapar." O sırada Sâlim içeri girmiş ve Ömer ona dönerek "Korkarım ki ben helak oldum!" demiştir. Sâlim ise şöyle karşılık vermiştir: "Eğer korkuyorsan, bunda bir sakınca yoktur. Lakin unutma ki Allah kulunu bizzat yarattı, ona ruhundan üfledi, melekleri ona secde ettirdi, cenneti onun için helal kıldı. Ancak o kul sadece bir günah işlediği için cennetten çıkarıldı. Biz ise gece gündüz Allah'a isyan ediyoruz, buna rağmen O'ndan cennete girmeyi bekliyoruz."³⁰⁸ Sâlim; Enes b. Mâlik, İbn Ebî Avfâ, Sâib b. Zeyd, Saîd b. Müseyyib, Ebû Seleme b. Abdürrahman, Süleyman b. Yesâr, Yüsr b. Saîd, Ubeydullah b. Abdullah b. Utben ve Amir b. Sa'd gibi kişilerden hadis rivayetinde bulunmuştur. Sâlim'den Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Mûsâ b. Ukbe, Mâlik b. Enes, oğlu Berdân, Ubeydullah b. Ömer el-Ömerî, Ömer b. Sâlih el-Medenî, Amr b. Hâris, Ayyâş b. Abbâs, Feleh b. Süleyman, Kâ'b b. Alkame, Leys b. Sa'd, Muhammed b. İshâk b. Yesâr ve daha birçok kişi rivayette bulunmuştur. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere diğer hadis kaynaklarında yer almıştır. Ali b. Medînî, onun elli kadar rivayeti olduğunu belirtmiştir.³⁰⁹

³⁰⁷ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Ekrem Diya el-Ömerî (Bağdat: Matbatü'l İrşad, 1401/1981), 1/664.

³⁰⁸ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, 9/186-87.

³⁰⁹ Mizzi, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 10/127-30.

Sâlim hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, İclî, Ali b. Medînî ve İbn Uyeyne gibi hadis âlimleri, Sâlim'in hadis ilminde sika (güvenilir) bir râvî olduğunu ifade etmişlerdir. İbn Sa'd da onun çok hadis rivayet eden güvenilir bir ravî olduğunu belirtmiştir. İmam Mâlik ise Sâlim'in akıllı, faziletli ve ibadete düşkün bir kimse olduğunu ifade etmektedir. İbn Abdülber, muhaddislerin onun hakkında sika, sebt ve hasenü'l-hadîs nitelendirmelerinde ittifak ettiklerini söylemiştir. Ali b. Medînî, Saîd el-Kattân'a "Sâlim Ebü'n-Nadr, Sümeyye'den (ö. 130/748) daha üstün müdür?" diye sorduğunda, o da "Evet" cevabını vermiştir. Ancak Ebû Hâtîm, Ebü'n-Nadr'ın irsal (senedte sahâbî atlayarak hadis rivayet etme) yaptığını da ifade etmiştir.³¹⁰ Emevîlerin son halifesi II. Mervân (Mervân b. Muhammed) döneminde, 129/747 veya 133/751 yılında Medine'de vefat etmiştir.³¹¹ Sâlim hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvî olduğu yönündedir.

2.5.5.2 Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Hadis, Buhârî ve Hadiste geçen bir diğer konu ise savaş anında yapılan duadır. Dua, müminin hâlini Allah'a arz ederek ondan yardım dilemesidir. İnsan, her zaman Allah'a dua etmeye muhtaçtır. Bu nedenle, dua etme geleneği bütün dinlerde vardır. Ancak cihad anında yapılan duanın önemi daha büyüktür. Dua müminin en büyük silahlarından biri olduğu için Hz. Muhammed (s.a.v.), sahâbesine cihad sırasında dua etmeyi öğretmiştir. Söz konusu dua ile üç büyük nimetin önemi vurgulanmaktadır: Kitabın indirilmesiyle uhrevî nimet olan İslâm, bulutların hareketiyle dünyevî nimet olan rızık ve toplanmış grupların yenilmesiyle bu iki nimetin korunması. Sanki dua şunları ifade edilmektedir: "Allah'ım, bizleri ahirette ve dünyada büyük nimetlerle nimetlendirdiğin gibi, bu nimetleri de muhafaza eyle."³¹²

³¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/431-32.

³¹¹ Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-alâm*, 3/418.

³¹² Musa Şahin Laşin, *Fethül-Münim Şerhu Sahihil-Müslim* (Kahire: Dâruş-Şuruk, 2002), 7/103; Velevi, *El-Bahrül-Muhîtüs-Seccâc fî Şerhi Sahihil-İmâm Müslim b. el-Haccâc*, 30/379.

2.5.6. Hudeybiye Antlaşması

وَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ: حَدَّثَنَا أَبِي: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةٍ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: كَانَ أَصْحَابُ الشَّجَرَةِ أَلْفًا وَثَلَاثِمِائَةً، وَكَانَتْ أَسْلَمُ ثَمَنُ الْمُهَاجِرِينَ

Bize Übeydullah b. Muâz, ona babası, ona Şu‘be, ona Amr b. Mürre, ona da Abdullah b. Ebi Evfâ şöyle rivayet etmiştir: “Ağaç altında Hz. Muhammed’e (s.a.v.) biat edenler, bin üç yüz kişi idi. Eslem kabilesi, Muhacirlerin sekizde biri kadardı.”³¹³

2.5.6.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

Hadis hem Buhârî hem de Müslim’in *Sahîh*’lerinde yer almakla birlikte, burada *Sahîh-i Buhârî*’de geçen rivayet esas alınmıştır. Hadisin sened kısmında Buhârî ile birlikte altı râvi ismi zikredilmiştir. Hadisin isnad zincirinin ilk halkasında “kâle” (söyledi) ifadesi, ikinci ve üçüncü halkalarında ise “haddesenâ” (bize rivayet etti) ifadesi çoğul şekilde kullanılmıştır. Dördüncü halkada “an” (den/dan) ifadesi ve son halkada ise “haddesenî” (bana rivayet etti) ifadesi tekil şekilde kullanılmıştır. Hadis, sahâbe sözü olduğundan dolayı mevkûf olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, hadisin sened zincirinden de anlaşılmaktadır ki zincirde yer alan râvilerin ilk üçü Basralı, sondaki râvi ise Kûfelidir. Buhârî, bu hadisi *Sahîh*’inde bir başlık altında, Müslim ise *Sahîh*’inde bir başlıkta farklı senedlerle zikretmiştir. Hadis ayrıca Beyhakî’nin *Sünen*’inde,³¹⁴ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin *Müsned*’inde,³¹⁵ İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde,³¹⁶ Hâkim’in *Müstedrek*’inde³¹⁷ ve İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde³¹⁸ yer almıştır. Daha önceki hadislerde ismi geçen Şu‘be ve Amr b. Mürre’nin hayatıyla cerh-ta’dîl değerlendirmeleri ilgili bölümlerde ele alınmıştır. Aşağıda ise hadiste ismi geçen Ubeydullah b. Muâz ve Muâz b. Muâz’ın biyografik bilgilerine ve cerh-ta’dîl değerlendirmelerine yer verilmiştir.

³¹³ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Megâzî” 37 (No. 4155); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Emirlikler” 1857 (3/1485).

³¹⁴ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 5/385 (No. 10202).

³¹⁵ Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, 2/162 (No. 858).

³¹⁶ Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 7/445 (No. 37106).

³¹⁷ Hâkim, *el-Müstedrek âle’s-Sahîhayn*, 3/660 (No. 6434).

³¹⁸ Hibbân, *es-Sahîh*, 11/128 (No. 4803).

2.5.6.1.1. Ubeydullah b. Muâz

Ubeydullah'ın tam adı, kaynaklarda Ebû Amr (Ömer) Ubeydullah b. Muâz b. Muâz b. Hassân b. Nasr b. Hassân b. el-Har b. Mâlik, el-Haşhâş, et-Temîmî, el-Anbarî, el-Basrî olarak geçmektedir.³¹⁹ Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamakla birlikte, Basra doğumlu olduğu bilinmektedir. Doğum tarihi kesin olarak belirlenmemiştir. Ubeydullah'ın, tıpkı kendisi gibi muhaddis olan Müsennâ (ö. 228/842) ve Muhammed adında iki kardeşi olduğu kaydedilmektedir. O, hafız ve meşhur kıraat âlimlerinden biridir. Kıraat ilminde eğitimini Ebû Amr'dan almış, bu alanda önemli bir yer edinmiştir. İbnü'l Cezerî (ö. 833/1429), Ubeydullah'ın kıraat ilminde esas olarak babasından ders aldığına dair bir bilgi sunmaktadır.³²⁰ Mu'temir b. Ubeydullah b. Muâz, Süleyman, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Hâlid b. Hâris, Vekî' b. Cerrâh ve babası gibi kişilerden hadis rivayetinde bulunmuştur. Ubeydullah b. Muâz'dan Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, başka biri aracılığıyla Nesâî, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim, Osman ed-Dârimî, Zekerîyyâ b. Yahyâ, Câ'fer b Muhammed el-Fıryabî ve Ebû'l-Kâsım el- Beğavî gibi birçok kişi hadis rivayetinde bulunmuştur. Ebû Dâvûd, Ubeydullah'ın, Mu'temir'in hadisleri, Hâlid'in hadisleri ve Eş'as'ın karışık meselelerden oluşan hadisleri dâhil olmak üzere on bin kadar hadis ezberlediğini, Süfyân'ın hadislerini çocuklarına okurken gördüğünü ve hadis aktarımında etkileyici bir üsluba sahip olduğunu aktarmıştır.³²¹

Ubeydullah b. Muâz hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından bazı değerlendirmeler yapılmıştır. İbn Adî (ö. 365/976), Ebû Ya'la el-Mevsilî'nin (ö. 307/919) Ubeydullah'ın Basra'daki Müslümanların önderi, yani fazilet açısından önde gelen bir kişi olduğunu ifade ettiğini nakletmiştir.³²² İbn Hacer, Ubeydullah'ı güvenilir ve hafız bir kişi olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, Ebû Hâtim er-Razî ve İbn Kâni'de onun güvenilir olduğunu belirtmişler. Ancak, İbn Maîn, bulunduğu bir cemaat içinde Ubeydullah'ın hadis ehli olmadığını ve hiçbir değer taşımadığını ifade etmiştir.

³¹⁹ Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî Cemmâilî, *el-Kemâl fi esmâ'î'r-ricâl*, thk. Şadi b. Muhmmmed b. Sâlim Ali Numan (Kuveyt, 2016), 7/208; İbn Halfûn, *el-Meâlim bi Şuyûhi'l-Buhârî ve Müslim*, 388.

³²⁰ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ'* (Bergstraesser: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351/1932), 1/493.

³²¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/58.

³²² İbn Halfûn, *el-Meâlim bi Şuyûhi'l-Buhârî ve Müslim*, 389.

Bununla birlikte İbn Maîn, kardeşi Müsennâ'ya dair herhangi bir sakınca görmediğini dile getirmiştir. Ubeydullah b. Muâz'ın 238 yılı Zilhicce ayında, bir cuma günü vefat ettiğine dair bir rivayet bulunmakla birlikte, 237 ve 233 yıllarında vefat ettiğine dair farklı rivayetler de nakledilmiştir.³²³ Ubeydullah b. Muâz hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.5.6.1.2. Muâz b. Muâz

Muâz'ın tam adı kaynaklarda Ebü'l-Müsennâ Muâz b. Muâz b. Nasr b. Hassan b. Hurr b. Mâlik b. el-Haşhâş b. Cenâb b. El-Hâris b. Halef b. el-Hâris b. Mücfir b. Ka'b b. el-Anbarî b. Amr b. Temimî şeklinde yer almıştır. Muâz, 119/739 yılında Hişâm b. Abdilmelik'in (ö. 125/743) hilafeti döneminde doğmuştur.³²⁴ Muâz, zamanının önde gelen âlimlerinden biri olup mükemmel bir hafızaya sahip olmasıyla tanınmıştır. İlmiyle yüksek bir konumda yer almış ve etrafında birçok âlim toplayabilmiştir. Ayrıca, Hicrî 72 yılında Basra kadılığına atanmıştır. Ancak, Basra halkı onun kadılığını beğenmemiş ve ona karşı cephe almıştır. Kadılıktan ayrılmasının ardından, Abbâsî Halifesi Hârûn er-Reşîd'den özür dilemiş ve özrü kabul edilmiştir. Halife, Muâz'a bin dinar vererek ona yardımda bulunmuştur.³²⁵ Muâz b. Muâz; Süleyman et-Teymî, Eş'as b. Abdülmelik, Avf el-A'rabî, Muhammed b. Amr, Kehmes, Kurette b. Hâlid, Nehhâs b. Kahm, İbn Avn, Hümejd et-Tavîl, Hâtim b. Ebî Sâgîre, İmrân b. Hudeyr, Şu'be, Âsım b. Muhammed el-Ömerî ve Sevrî gibi şahıslardan hadis rivayetinde bulunmuştur. Muâz b. Muâz'dan Ahmed, İshâk, Yahyâ, Ali, Bündâr, Muhammed b. Müsennâ, İshâk b. Mûsâ el-Hatmî, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Muhammed b. Hâtim es-Semîn, Ebû Hayseme, Amr el-Fellâs, Muhammed b. Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdullah b. Hâşim et-Tûsî, iki oğlu Müsennâ ve Ubeydullah gibi birçok kişi hadis rivayetinde bulunmuştur. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere diğer hadis kaynaklarında yer almıştır.

Muâz b. Muâz hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından pek çok değerlendirme yapılmıştır. Yahyâ b. Maîn, İbn Sa'd ve Ebû Hâtim; Muâz'ın güvenilir

³²³ İbn Halfûn, *el-Meâlim bi Şuyûhi'l-Buhârî ve Müslim*, 388-389; Moğultay, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 5/168.

³²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/293.

³²⁵ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15/165.

bir kişi olduğunu belirtmişlerdir. Nesâî, Muâz'ın güvenilir ve sabırlı olduğunu ifade ederken, İbn Hacer ise onun sebt ve mutkin olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, Muâz b. Muâz'ı hadis konusunda gözbebeği olarak nitelendirmiştir. Başka bir rivayette ise, onun Basra'da güvenilirlik noktasında zirveye ulaştığını ve Muâz'dan daha akıllı birini görmediğini ifade etmiştir. Yahyâ b. Saîd Basra, Kûfe ve Hicaz'da Muâz b. Muâz'dan daha güvenilir kimse olmadığını belirtmiş ve şöyle demiştir: "Muâz bana uyar, kimse beni takip etmese de hiç endişe etmeyeceğim." Bir başka rivayete göre ise Yahyâ b. Saîd, secde halinde "Allah'ım, Hâlid b. el-Hâris ve Muâz b. Muâz'ı affet." diye dua etmiştir. Muhammed b. İsa b. et-Tabbâ' (ö. 24/839), Muâz'dan önce Bağdat'a gelen her kişi hakkında muhakkak bir eleştiri yapıldığını ifade etmiştir. Ancak, Muâz, uzun süre kadılık yapmasına rağmen hakkında hiçbir eleştiri yapılmamıştır. Muâz, 196/612 yılında, rebîü'l-âhir ayında, Muhammed b. Hârûn'un (ö. 197/813) hilafeti döneminde Basra'da vefat etmiştir. Cenaze namazı, o dönemde Basra emiri olan Muhammed b. Abbâd b. Abbâd el-Mühellebî (ö. 216/831) tarafından kıldırılmıştır.³²⁶

2.5.6.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Hadis, *Sahihayn* 'da ve diğer kaynaklarda metin bakımından bazı farklılıklar ile yer almış, Mekke fethinden önce 628 yılında Hudeybiye'de yapılan Bey'atürrıdvân'a katılanların ve Hz. Muhammed'e (s.a.v.) biat edenlerin sayısını belirtmiştir. Ayrıca, Bey'atürrıdvân'a katılan Eslem kabilesinin sayısal oranı da hadiste yer almıştır. Hudeybiye'ye katılan ve biat eden sahâbe sayısı kaynaklarda 700, 1300, 1400 ve 1500 olarak farklı şekillerde zikredilmiştir. 700 kişinin biat ettiği yönündeki rivayet, güvenilir kaynaklarda yer almamaktadır. Yaygın olarak kabul edilen rivayet ise 1400 kişi oldukları yönündedir. İbn Hacer, Eslem kabilesinden Hudeybiye'ye katılan kişi sayısı hakkında kesin bir rakam verilmediğini ancak Vâkıdî'nin, Eslem'den yüz kişinin katıldığını ve böylece Hudeybiye'ye katılan Muhacirlerin sekiz yüz kişi olduğuna kanaat getirdiğini ifade etmiştir.³²⁷ Abdullah'ın özel olarak Eslem kabilesini zikretmesinin nedeni onun da bu kabilede olmasıdır. Abdullah'ın Eslem kabilesinden

³²⁶ Mizzi, *Tehzibü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 28/132-37.

³²⁷ Askalânî, *Fethu'l-Bârî şerhu Sahih el-Buhârî*, 7/444; Laşin, *Fethül-Münim şerhu Sahihil-Müslim*, 7/485.

Hudeybiye Biati'na katılanların çokluğuyla iftihar ettiği gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır.³²⁸ Muâz hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.5.7. Evcil Eşegin Etinin Yasak Olması

وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى عَنْ لُحُومِ الْحُمْرِ الْأَهْلِيَّةِ، فَقَالَ: أَصَابَتْنَا مَجَاعَةٌ يَوْمَ خَيْبَرَ وَنَحْنُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَدْ أَصَبْنَا لِلْقَوْمِ حُمْرًا خَارِجَةً مِنَ الْمَدِينَةِ، فَانْحَرْنَا لَهَا، فَإِنْ فُؤِرْنَا لَتَغْلِي، إِذْ نَادَى مُنَادِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَنْ أَكْفُوا الْفُدُورَ، وَلَا تَطْعَمُوا مِنْ لُحُومِ الْحُمْرِ شَيْئًا»، فَقُلْتُ: حَرَمَهَا تَحْرِيمَ مَاذَا؟ قَالَ: تَحَدَّثْنَا بَيْنَنَا، فَقُلْنَا: حَرَمَهَا الْبَنَةُ، وَحَرَمَهَا مِنْ أَجْلِ أَنَّهَا لَمْ تُخَمَّسْ

Bize Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, ona Ali b. Mushir, ona da Şeybânî, Abdullah b. Ebî Evfâ'ya ehlî eşeklerin etlerini sorduğunu ve onun da şöyle söylediğini nakletmiştir: “Hayber günü, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile birlikte olduğumuzda, bize büyük bir açlık isabet etti. Düşmanın şehirden çıkan eşeklerini ele geçirip, onları boğazladık. Çömlüklerimiz kaynıyordu. Birden, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) münâdîsi ‘Tencereleri devirin! Eşek etlerinden hiçbir şey yemeyin!’ diye nida etti.” Ben de neden haram ettiğini sordum. Abdullah şöyle devam etti: “Biz aramızda konuştuk ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) eşek etlerini haram kılmasının sebebinin, onların beşte biri alınmadan (humus verilmeden) tüketilmeleri olduğunu düşündük.”³²⁹

2.5.7.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

Hadis Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde geçmektedir. Bu çalışmada, Müslim'in *Sahîh*'inde yer alan rivayet esas alınmıştır. Hadisin senedinde Müslim ile birlikte beş râvi ismi zikredilmiştir. Hadisin isnad zincirinin ilk iki halkasında “haddesenâ” (bize rivayet etti) ifadesi çoğul şekilde, üçüncü zincir halkasında “an” (den, dan) şeklinde ve isnadın son halkasında “seeltü” (sordum) şeklinde edâ sîgaları kullanılmıştır. Hadis, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kavî (sözlü) bir sünneti olduğundan dolayı merfûdur. Senedin zincirinden anlaşılmaktadır ki zincirde yer alan râvilerin tümü Kûfelidir. Müslim bu hadisi bir başlık altında, iki farklı sened ile zikretmiştir.

³²⁸ Veleî, *el-Bahrül-Muhîtüs-Seccâc fî Şerhi Sahîhil-İmâm Müslim b. el-Haccâc*, 32/241.

³²⁹ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Av” 1937 (3/1538; Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Megâzî” 40 (No. 4220).

Buhârî ise iki farklı başlık altında, iki ayrı senedle rivayet etmiştir. Hadis ayrıca Nesâî, İbn Mâce ve Beyhakî'nin *Sünen* 'lerinde;³³⁰ Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned* 'lerinde;³³¹ Abdurrezzak ve İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef* 'lerinde³³² ve Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Evsat* 'inde³³³ yer almıştır. Senedde ismi geçen Şeybe ve Şeybânî önceki bölümlerde ele alındığı için aşağıda sadece Alî b. Müshir'in hayatına ve cerh-tadîl açısından durumuna ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2.5.7.1.1. Alî b. Müshir

Ebü'l-Hasan Alî b. Müshir el-Kureşî el-Kûfî, Kureyş kabilesinin muhafızları olan Hüzeyme b. Lüey b. Gâlib boyuna mensuptur. Kaynaklarda hayatına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. 120/738 yılı civarında doğan Alî b. Müshir, Cebel bölgesinin kadısı olan Abdurrahman b. Müshir'in kardeşidir. Hicrî 166-174 yılları arasında Musul kadılığına atanmış, daha sonra bu görevinden azledilmiştir. Musul'da kadılık yaptığı dönemde aldığı kararlar genel olarak takdir edilmemiştir. Alî b. Müshir, seçkin âlimlerden biri olup hadis ve fıkıh konusunda derin bilgisi ve güvenilir kişiliği ile takdir edilmiştir. Kesin tarihi bilinmemekle birlikte, bir dönem Ermenistan kadılığı yaptığı sırada gözlerinden rahatsızlandığı, kendisinden önceki kadının tavsiyesiyle bir tabibe başvurduğu, ancak tedavi sırasında tabibin gözlerini kör ettiği rivayet edilmektedir. Bu olayın ardından Kûfe'ye döndüğü aktarılmaktadır. Alî b. Müshir; Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Mutarrif b. Târîf, Hişâm b. Urve, Muhtâr b. Fülful, A'meş, Ebû İshâk eş-Şeybânî, Ebû Hayyân et-Teymî, Büreyd b. Abdullah b. Ebî Bürde, İsmâil b. Ebî Hâlid, Sa'd b. Târîf el-İşkâf, Ubeydullah b. Ömer, Mûsâ el-Cühenî, Yezîd b. Ebî Ziyâd, Ebû Mâlik el-Eşca' gibi birçok kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur. Alî b. Müshir'den Halîd b. Mahled, Zekeriyâ b. Adî, İsmâil b. Ebân el-Verrâk, İsmâil b. el-Halîl, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Süveyd b. Saîd, Abdullah b. Âmir b. Zürâre, Ali b. Hucr, Osman b. Ebî Şeybe, Ali b. Hakîm el-Avdî, Ali b. Saîd b. Mesrûk, Mincâb b. el-Hâris, Ebû Hemâm es-Sekûnî, Hennâd ve daha birçok kişi hadis rivayetinde

³³⁰ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1421/2001, "Av" 34 (No. 4832); İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, "Zebâih" 13 (No. 3192); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/353 (No. 19456).

³³¹ Hanbel, *el-Müsned*, 31/ 472 (No. 19127); Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, 2/160 (No. 854); Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, 8/263 (No. 3324).

³³² Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 5/218 (No. 8997, 98); Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 5/122 (No. 243339).

³³³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 5/136 (No. 4883).

bulunmuştur.³³⁴ Hadis rivayetleri büyük ölçüde Kûfelilere aittir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere hadis kaynaklarında yer almıştır.

Alî b. Müshir hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Zehebî, Nesâî, Hâkim en-Nisâbûrî ve Yahyâ b. Maîn; Alî b. Müshir'in sika (güvenilir) bir râvî olduğunu ifade etmişlerdir. Ebû Hâtim ve Ebû Zûr'a ise onun hem sika hem de sadûk (doğru sözlü, güvenilir) olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer, Ali'yi fakih ve sika bir muhaddis olarak tanımlamıştır. İbn Sa'd, Ali'nin Kûfe halkının yedinci tabakasında yer aldığını ve hadislerinde güvenilir birçok rivayet aktardığını bildirmiştir. Ahmed b. Hanbel, Alî b. Müshir'in hadislerinde sağlam olduğunu, Ebû Muaviye ed-Darrîr'den daha güvenilir kabul edildiğini ve gözleri görmemesine rağmen hadisleri ezberinden rivayet ettiğini ifade etmiştir. İclî, Ali'nin Kureyşlilerin en seçkinlerinden biri olduğunu, hadis ve fıkıh bir araya getiren bir şahsiyet olduğunu vurgulamış ve onun hakkında sika, sebt, sâhibü's-sünne ve sâlihü'l-kitâb vasıflarını kullanmıştır.³³⁵ İbn Hacer, Alî b. Müshir'in güvenilir bir râvî olduğunu, ancak gözlerini kaybettikten sonra bazı garip rivayetlerinin bulunduğunu belirtmiştir. Alî b. Müshir'in, hayatının son dönemlerinde yazdığı kitapları gömdüğü rivayet edilmiştir. Hârûn er-Reşîd'in hilafeti döneminde, 189/805 yılında vefat etmiştir³³⁶ Alî b. Müshir hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvî olduğu yönündedir.

2.5.7.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Hadis, *Sahîh-i Buhârî*'de, *Sahîh-i Müslim*'de ve diğer kaynaklarda metin bakımından bazı farklılıklarla yer almaktadır. Hadis, evcil eşek etinin yasaklanmasıyla ilgilidir. İslâm dininin temel kaynakları olan Kur'an ve sünnet, haram kılınan şeylerin belirlenmesinde başvurulması gereken ilk kaynaklardır. Kur'an'da haram kılınan yiyecekler arasında yalnızca leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar açıkça zikredilmiştir.³³⁷ Kur'an'da, diğer hayvanların etleriyle ilgili olarak hususî bir yasaklama belirtilmemiştir. Ancak hadis kaynaklarında, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) âyetlerde açıkça zikredilenlerin dışında bazı hayvan etlerinin yenmemesi

³³⁴ Mizzi, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 21/135-38; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 7/433-34.

³³⁵ Mizzi, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 21/135-38; Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/383-84.

³³⁶ Moğultay, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 5/397-98; Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-alâm*, 4/931.

³³⁷ En'am 6/145.

yönünde uyarılarda bulunduğuna dair rivayetler nakledilmiştir. Bu rivayetler arasında yer alan, evcil eşek etinin yenmemesiyle ilgili hadisler birçok sahâbe tarafından nakledilmiş olup genellikle Hayber Gazvesi ile ilgili bağlamlarda rivayet edilmiştir.³³⁸

İbn Kayyim (ö. 751/1350), evcil eşek etinin haram kılınmasıyla ilgili olarak bu konuda Abdullah b. Ebî Evfâ, Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Ömer gibi yirmi sahâbî tarafından aktarılan rivayetleri bir araya topladığını belirtmiştir. İmam Nevevî, evcil eşek etinin haramlığı konusunda sahâbenin ve sonraki âlimlerin ekseriyetinin görüş birliği içinde olduğunu ifade etmiştir. Ancak İbn Abbas ve Hz. Âişe, evcil eşek etinin haram olmadığını savunmuşlardır. İmam Mâlik ise haram, helal ve tenzihen mekruh şeklinde görüşler olduğunu aktarmaktadır.³³⁹ Evcil eşek etinin yasaklanmasının nedeni, bu konuda gelen farklı rivayetlerden anlaşılacağı üzere beş ana sebepten kaynaklanmaktadır: Pislik veya necis olmaları, yük taşıyan hayvanlar olmaları, zekâtlarının olmaması, câlâle (domuz gibi necasetten beslenen hayvanlar) olmaları, eşeklerin çalınması ve paylaşılmaması. Aynî'ye göre, evcil eşek etinin haram kılınmasındaki en güçlü gerekçe, bu hayvanların necis sayılmasıdır.³⁴⁰

Hadiste zikredilen münâdînin Bilal (ö. 20/641), Ebû Talha el-Ensârî (ö. 34/654-55) ve Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652) olduğu yönünde farklı rivayetler mevcuttur.³⁴¹ Vâkıdî, Hayber'de kesilen eşek sayısının yirmi veya otuz olduğunu ifade etmektedir.³⁴² Hadiste geçen Hayber savaşındaki kıtlık, haram olan şeylerin helal olma seviyesine ulaşmadığını göstermektedir. Hadise göre, ordu komutanının şer'an muhalif olan bir eylemde bulunulduğunda hemen müdahale etmesi gerekir. Hadisin temas ettiği bir diğer önemli konu ise evcil eşek etinin pişirildiği kapların kırılmasıdır.³⁴³ Hz. Muhammed'in, evcil eşek etinin pişirildiği kapların kırılmasını ilk etapta emretmesinin sebebi, vahiy veya içtihadı dayalı olabilir. Ancak daha sonra bu hüküm, kapların yıkanmasıyla yetinilmesi yönündeki hükümle nesh edilmiştir. İmam

³³⁸ Geniş bilgi için Bkz: Nejla Hacıoğlu, "Etlerinin Yenilmesi Yasaklanan Hayvanlar İle İlgili Hadis Rivayetlerinin Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/22 (ts.), 1191-1220.

³³⁹ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim*, 13/91.

³⁴⁰ Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 14/244.

³⁴¹ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü'l-Mülakkın, *el-İ'lâm bi Fevâ'idü Umdeti'l-Ahkâm*, thk. Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Muşeykih (Suudi Arabistan: Dâru'l - Âsime, 1417/1997), 10/94.

³⁴² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*, 7/483.

³⁴³ İbnü'l-Mülakkın, *el-İ'lâm bi Fevâ'idü Umdeti'l-Ahkâm*, 10/94-97.

Nevevî günümüzde bu kapların kırılmasının caiz olmadığını belirtmiş, bunun gerekçesi olarak da malın telef olmasına sebebiyet vermesini göstermiştir.³⁴⁴

2.5.8. Çekirge Yenmesi

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي يَغْفُورٍ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: غَزَوْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَزَوَاتٍ أَوْ سِتًّا كُنَّا نَأْكُلُ مَعَهُ الْجَرَادَ.

Bize Ebû Velîd, ona Şu‘be, ona da Ebî Ya‘fûr, Abdullah b. Ebî Evfâ’dan şöyle işittiğini söylemiştir: “Biz, Nebî (s.a.v.) ile beraber yedi yahut altı muharebede (gazâda) bulunduk, onunla beraber çekirge yedik.”³⁴⁵

2.5.8.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

Hadis hem Buhârî hem de Müslim *Sahîh*’lerinde yer almıştır. Burada, Buhârî’nin *Sahîh*’inde yer alan rivayet esas alınmıştır. Hadisin senedinde Buhârî ile birlikte beş râvi ismi zikredilmiştir. Hadisin isnad zincirinin ilk iki halkasında “haddesenâ” (bize rivayet etti) ifadesi çoğul şekilde, üçüncü zincir halkasında “an” (den, dan) şeklinde ve isnadın son halkasında “seeltü” (sordum) şeklinde edâ sîgaları kullanılmıştır. Hadis Hz. Muhammed’in (s.a.v.) fiilî bir sünneti olduğundan dolayı merfûdur. Senedin zincirinden anlaşılmaktadır ki zincirde yer alan râviler tümü Kûfelidir. Hadis *Sahîh-i Buhârî*’de iki farklı başlık altında, iki farklı senedle; *Sahîh-i Müslim*’de ise bir başlık altında ve iki farklı senedle zikretmiştir. Hadis ayrıca Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâ’î, Dârimî ve Beyhakî’nin *Sünen*’lerinde;³⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin *Müsned*’lerinde;³⁴⁷ Abdurrezzak ve İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’lerinde;³⁴⁸ İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde³⁴⁹ ve Taberânî’nin *el-Mu‘cemu’l Evsat*’inde³⁵⁰ yer almıştır. Senedde isimleri geçen Ebû Velîd ve Şu‘be

³⁴⁴ Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî alâ Müslim*, 13/94.

³⁴⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Av” 13 (No. 5495); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Av” 1952 (3/1546).

³⁴⁶ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, “Yiyecekler” 35 (No. 3812); Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 1421/2001, “Av” 42 (No. 4849); Tirmizî, *es-Sünen*, “Yiyecekler” 22 (No. 1821); Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, 2/1277 (No. 2053); Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 9/431 (No. 18993).

³⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/1481 (19112); Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, 2/161 (No. 856); Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehhâr*, 8/268 (No. 3330).

³⁴⁸ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 4/532 (No. 8762); Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 5/144 (No. 24561).

³⁴⁹ Hibbân, *es-Sahîh*, 12/62 (No. 5257).

³⁵⁰ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, 2/349 (No. 2198).

önceki bölümlerde ele alınmış olup aşağıda sadece Ebû Ya'fûr'un hayatına ve cerh-tadîl yönünden durumuna ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2.5.8.1.1. Ebû Ya'fûr

Ebû Ya'fûr Vekdân el-Abdî el-Kûfî'nin hayatına dair kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. İsmi bazı kaynaklarda Vekdân ve Vakıd şeklinde geçmekle birlikte, Vekdân ismi daha yaygın ve meşhurdur. Ulaşılabilen kaynaklarda doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Abdî kabilesinin mevlâsı olduğundan dolayı, el-Abdî nisbesiyle anılmaktadır.³⁵¹ “Büyük Ebû Ya'fûr” olarak tanınmakta olup Yûnus b. Ebî Ya'fûr'un babasıdır. Ebû Ya'fûr; Mügîre b. Şu'be'yi görmüş ve Enes b. Mâlik, Ziyâd b. Ebû Nadr el-Cu'fî, Abdullah b. Ebî Evfâ, Ebû Zeyd Abdullah b. Ebî Saîd el-Medenî, İbn Ömer, Arfeca b. Şureyh, Mus'ab b. Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi isimlerden hadis rivayet etmiştir. Ebû Ya'fûr'dan Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Şu'be b. Haccâc, Mufaddal b. Sâlih el-Esedî, oğlu Yunus ve Ebû Hâlid ed-Dâlanî gibi isimler hadis rivayet etmiştir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere farklı hadis kaynaklarında yer almıştır.

Ebû Ya'fûr hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, İbn Şâhîn (ö. 385/996) ve İbn Hibbân; Ebû Ya'fûr'un sika (güvenilir) bir râvi olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Dâvûd'un, Ahmed b. Hanbel'e “Ebû Ya'fûr ve Abdullah b. Ubeyd güvenilir midir?” diye sorduğu, onun da “Evet.” diye cevap verdiği nakledilmiştir. Ebû Hâtim ise onun hakkında “lâ be'se bihî” (hadisi yazılır, fakat gözden geçirilmesi gerekir) ifadesini kullanmıştır.³⁵² Ebû Ya'fûr'un 120/738 yılında vefat ettiği rivayet edilmiştir. Ancak Zehebî onun bu tarihte vefat etmediğini, daha sonra vefat ettiğini belirtmiş; başka bir eserinde ise vefat tarihinin kesin olarak bilinmediğini ifade etmiştir.³⁵³ Ebû Ya'fûr hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

³⁵¹ Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422/2001), 1/452.

³⁵² Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 30/459-61; Moğultay, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 12/223-24.

³⁵³ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ'*, 5/514; Zehebî, *Tezhibu Tehzîbi'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 9/349.

2.5.8.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Hadis, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh* 'lerinde ve diğer kaynaklarda metin bakımından farklılıklar içermektedir. Söz konusu hadis, Abdullah'ın Hz. Muhammed (s.a.v.) ile birlikte altı veya yedi gazveye katıldığını ve bu seferlerde çekirge yediklerini ifade etmektedir. Bu bağlamda İslâm'da helal olan şeyler için kullanılan tayyibât (iyi, güzel ve hoş olanlar) ve haram olanlar için kullanılan habâis (kötü, çirkin ve hoş olmayanlar) kavramları dikkat çekicidir. Yediğimiz gıdaların helalliyi ve haramlığı konusunda bu iki kavram temel bir ölçüt oluşturmaktadır. Tükettiğimiz gıdaların bir kısmı bitkisel, diğer bir kısmı ise hayvansal kaynaklıdır. Fıkıh kaynakları hayvanları, yaşadıkları ortama göre kara ve deniz hayvanları şeklinde sınıflandırmaktadır. Karada yaşayan hayvanlar ise tırnaklılar, kanatlılar, haşerat ve sürüngenler olmak üzere üç grupta ele alınmaktadır. Deniz ürünlerinin çeşitliliği kara ürünlerine göre daha fazladır. Hayvanlar arasında helal olanlar bulunduğu gibi, haram olanlar da mevcuttur.

Hadiste geçen ve haşerat grubuna dâhil edilen çekirge, Arapçada cerâde olarak geçmekte olup "C-R-D" kökünden türetilmiştir. Bitkileri yiyip tüketmeleri ve onları çıplak bırakmaları sebebiyle bu isim verilmiştir. Çekirgenin altmıştan fazla ismi olduğu rivayet edilmiştir.³⁵⁴ Ayrıca, Arapçada müzekker (eril) ve müennes (dişil) formları için aynı kalıp kullanılmaktadır.³⁵⁵ Çekirgelerin farklı türleri ve çeşitli boyutlarda olanları mevcut olup Kur'ân-ı Kerîm'de çekirgelerden iki yerde bahsedilmektedir.³⁵⁶ Ancak bu âyetlerde çekirgenin helal ya da haram olduğuna dair herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Çekirgenin yenmesinin yasaklandığına dair sahih bir rivayet de mevcut değildir. Aksine, çekirgenin yenilebileceğine dair İbn

³⁵⁴ İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh*, 26/410.

³⁵⁵ İbrahim Mustafa vd., *Cered* (Dâru'd-Da've, ts.), "Cerede", 1/115.

³⁵⁶ Bkz: A'râf, 7/133. "Biz de açık seçik mucizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler."; Kamer, 57/7-8 "Sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi bakışları perişan (utançtan yere bakar) bir halde ve dâvetçiye koşarak kabirlerden çıkarlar. O esnada kâfirler: Bu, çok çetin bir gündür! derler."

Ömer, Câbir, Selmân, Ali ve Abdullah b. Ebî Evfâ gibi sahâbîlerden gelen rivayetler bulunmaktadır.³⁵⁷

Tüm Müslüman âlimler, çekirgenin yenmesinin caiz olduğu konusunda ittifak halindedir. Ancak Mâlikî âlimlerinden İbn Arabî (ö. 543/1148), Endülüs çekirgelerinin zararlı olduğunu belirterek bunların haram olduğunu ifade etmiştir. Eğer bu bilgi doğruysa söz konusu çekirgeler, zehirli yılanlar gibi zararlı olmaları nedeniyle haram sayılmıştır.³⁵⁸ İmam Şafîî, İmam Ebû Hanîfe, İmam Ahmed ve cumhur (çoğunluk) çekirgenin tezkiye (kesilme) şartı aranmaksızın -Müslüman veya Mecusî tarafından avlanması ya da kendi kendine ölmesi durumlarında dahi- helal olduğunu belirtmişlerdir. Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri de genel olarak çekirgeyi helâl kabul etmektedir. Bununla birlikte, İmam Mâlik ve Hanbelî mezhebinin bazı görüşlerine göre, çekirgenin helâl olabilmesi için öldürülmesi sırasında başının kesilmesi ya da benzeri bir tezkiye işlemi yapılması gerekmektedir. Bu görüş, tezkiye şartı olmaksızın çekirgenin yenmeyeceğine işaret etmektedir. Bu ihtilafın temel sebeplerinden biri, çekirgenin Kur'an'da geçen “Size ölü (meyte) haram kılındı.”³⁵⁹ âyetindeki “ölü” sınıfına girip girmediği meselesidir. Bir diğer sebep ise çekirgenin kara hayvanı mı yoksa başka bir kategoriye mi ait olduğu konusundaki görüş ayrılığıdır.³⁶⁰

2.5.9. Recm

حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى: هَلْ رَجَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْتُ: قَبْلَ سُورَةِ النُّورِ أَمْ بَعْدُ؟ قَالَ: لَا أَدْرِي.

Bana İshâk, ona Hâlid, ona da Şeybânî, Abdullah b. Ebî Evfâ'ya şu soruyu sorduğunu nakletmektedir: “Hz. Muhammed (s.a.v.) recm cezasını birine uyguladı mı?” Abdullah b. Ebî Evfâ “Evet” diye cevap vermiş, bunun üzerine Şeybânî tekrar

³⁵⁷ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Av” 9 (3218) “Bize iki ölü hayvan ile iki kan helal kılındı. İki ölü hayvan balık ve çekirge; iki kan da ciğer ve dalaktır.”; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/16 (No. 14644) “Biz Hz. peygamberle savaşırken çekirge sürüsü ile karşılaştık ve onları yedik.”; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, “Yiyecekler” 35 (No. 3813) “Onlar, Allah’ın en kalabalık ordularıdır. Onu ne yerim ne de haram kılarım.”; Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 4/247 (No. 19742) Hz. Ali’nin “Balığın ve çekirgenin boğazlanması, onu yakalamaktır” dediği rivayet edilmektedir.

³⁵⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*, 9/622.

³⁵⁹ Maide 5/3.

³⁶⁰ Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadîs*, 3/2074-75; İbn Raslan, *Şerhu Süneni Ebi Davud*, 15/444-45.

“Bu uygulama, Nûr Sûresi’nden önce mi, sonra mı gerçekleşti?” diye sorunca Abdullah b. Ebî Evfâ, “Hatırlamıyorum” demiştir.³⁶¹

2.5.9.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

Bu hadis hem Buhârî hem de Müslim’in *Sahîh*’lerinde yer almakla birlikte bu çalışmada, *Sahîh-i Buhârî*’de yer alan rivayet esas alınmıştır. Hadisin senedinde Buhârî ile birlikte beş râvi ismi zikredilmiştir. Hadisin isnad zincirinin ilk halkasında “haddesenî” (bana rivayet etti) ifadesi tekil şekilde, ikinci halkasında “haddesenâ” (bize rivayet etti) ifadesi çoğul şekilde, üçüncü halkasında “an” (den, dan) şeklinde ve son halkasında “seeltü” (sordum) şeklinde edâ sîgaları kullanılmıştır. Hadis, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) fiilî bir sünneti olduğundan dolayı merfûdur. Sened zincirinden anlaşıldığına göre, zincirde yer alan râvilerden ikisi Vasıtlı, biri ise Kûfelidir. Buhârî bu hadisi *Sahîh*’inde iki farklı başlık altında, iki farklı senedle; Müslim ise aynı hadisi *Sahîh*’inde tek bir başlık altında, iki farklı senedle rivayet etmiştir. Hadis ayrıca Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr’ın *Müsned*’lerinde,³⁶² Abdurrezzak ve İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’lerinde³⁶³ ve İbn Hibbân’ın *Sahîh*’i’nde³⁶⁴ yer almıştır. Senedde isimleri geçen Hâlid ve Şeybânî önceki bölümlerde ele alındığı için, aşağıda sadece senedde ismi geçen İshâk’ın hayatı ve cerh-ta’dîl açısından durumu hakkında bilgiler sunulmuştur.

2.5.9.1.1. İshâk b. Şahîn

Kaynaklarda, İshâk’ın hayatına dair yeterli miktarda bilgi bulunmamaktadır. Tam ismi Ebû Bişr İshâk b. Şahîn b. Hâris b. İmrân el-Vâsîtî’dir.³⁶⁵ Künyesi, bazı kaynaklarda Ebû Hâris olarak da zikredilmektedir.³⁶⁶ İshâk, hicrî 150 yılından önce doğmuştur.³⁶⁷ Aynı zamanda zengin bir tüccar olarak tanınmaktadır. İshâk; Bişr b.

³⁶¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*; Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Cezalar” 1702 (3/1328).

³⁶² Hanbel, *el-Müsned*, 31/471 (No. 19126); Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehhâr*, 8/267 (No. 5328).

³⁶³ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 7/298 (No. 14331); Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fî’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 5/539 (No. 28775).

³⁶⁴ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 10/278 (No. 4432).

³⁶⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, 2/434-35; Moğultay, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, 1/341-42.

³⁶⁶ Mensurî, *el-Mesâlikü’l kavîme bi Terâcim İbn huzeyme*, 1/120.

³⁶⁷ Ekrem b. Muhammed Ziyâde Falûcî, *Mu’cemu şüyuhu’t-Taberî* (Ürdün-Kahire: Dâru’l Eseriye-Dâru ibn Affân, 2005), 127.

Mübeşşir, Hassan b. İbrahim el-Kermânî, Hekem b. Züheyr, Hâlid b. Abdullah el-Vâsîtî, Süfyân b. Uyeyne, Abdülhakim b. Mansûr ve Hişâm b. Beşîr gibi kişilerden hadis rivayetinde bulunmuştur. İshâk'tan Buhârî, Nesâî, Abdullah b. Ebî Dâvûd, Enes b. Muhammed et-Tehhân el-Vâsîtî, Ahmed b. Yahyâ b. Züheyr et-Tüsterî, Eslem b. Sehl el-Vâsîtî, Ali b. Abbas el-Becelî, Yahyâ b. Muhammed b. Saîd ve daha birçok kişi hadis rivayetinde bulunmuştur. Rivayetleri, Sahîhayn, *Sünen-i Nesâî* ve diğer hadis kaynaklarında yer almaktadır. Buhârî, ondan on altı hadis rivayet etmiştir.

İshâk hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: İbn Hacer, Zehebî ve Nesâî; İshâk'ın "sadûk" olduğunu belirtmişlerdir. Nesâî, zaman zaman onun için "lâ be'se bihî" ifadesini de kullanmıştır. İbn Halfûn'a göre ise, Nesâî dışındaki âlimler onun sika olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân da İshâk'ın sika olduğunu, şeyhlerinin ondan hadis rivayet ettiğini ve hakkında müstekîmü'l-hadîs ifadesinin kullanıldığını bildirmektedir. İshâk hakkında herhangi bir olumsuz eleştiriye rastlanmamıştır. Uzun ömürlü bir şahsiyet olan İshâk, yüz yıldan fazla yaşamış, Hicrî 250 yılından sonra Vasît'ta vefat etmiştir.³⁶⁸ İshâk hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.5.9.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Hadis, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) recm cezasını uygulamasıyla ilgilidir. "Recm" kelimesi sözlükte taş atmak, sövmek, lânet etmek, kovmak, namusuna iftira etmek ve kötü zanda bulunmak gibi anlamlara gelir. İslâm literatüründe ise recm, zina eden evli erkek ve kadının taşlanarak öldürülmesi anlamında kullanılmaktadır.³⁶⁹ İslâm'dan önceki toplumlarda zina eden kişilere recm veya farklı şekilde ölüm cezasının uygulandığı tespit edilmiştir.³⁷⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de zina edenlere yönelik üç farklı ceza türünden bahsedilir: hapis, eziyet ve celde (yüz sopa).³⁷¹ Ancak Kur'an'da recm cezasına dair açık bir âyet bulunmamaktadır. Bununla birlikte Hz. Ömer'e isnad edilen şu rivayet dikkat çekicidir: "Yaşlı erkek ve kadın zina ettiklerinde onları recm edin." Bu sözün daha önce Kur'an'da yer alan bir âyet olup lafzının nesh

³⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 2/434-35; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/237; İbn Halfûn, *el-Meâlim bi Şuyûhi'l-Buhârî ve Müslim*, 108.

³⁶⁹ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, "c-r-m" 6/119-23; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "r-c-m" 12/226.

³⁷⁰ Eldar Hasanov, "Zina", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/444-445.

³⁷¹ Nisa 4/15-16; Nur 24/ 2.

edildiği, buna rağmen hükmünün yürürlükte kaldığı yönünde bir görüş bulunmaktadır.³⁷²

Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) recm cezasını uyguladığına dair çeşitli rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerde zina eden iki Yahudi'nin, Mâiz b. Mâlik'in ve Gâmidiyeli kadının recmedildiği üç ayrı olay olarak zikredilmektedir. Recm cezası, tarih boyunca İslâm âlimlerinin üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştur. Toplum ve bireyleri doğrudan ilgilendiren bu cezanın uygulanabilirliği konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bazı âlimler, Kur'an'da recm cezasının yer almamasını ve hadislerde bu cezanın kesin bir şekilde sabit olmamasını ileri sürerek recmin bir had cezası olarak kabul edilemeyeceğini savunmuştur. Diğer taraftan bazı âlimler recm âyetinin lafzının nesh edildiğini, ancak hükmünün geçerli olduğunu; ayrıca Hiz. Muhammed'den (s.a.v.) gelen sahih rivayetleri, sahâbe uygulamalarını ve sonraki dönemlerdeki fikhî uygulamaları esas alarak recm cezasının geçerliliğini savunmuştur. Bu görüş, literatürde yaygın kabul görmüştür. Bazı çağdaş İslam hukukçuları ise recm cezasının ta'zîr kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini, dolayısıyla had cezası olarak kabul edilmemesi gerektiğini ileri sürmektedirler.³⁷³

Hadiste, Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) recm cezasını uyguladığı bildirilmekle beraber Abdullah b. Ebî Evfâ, bu uygulamanın Nûr Sûresi'nden önce mi yoksa sonra mı gerçekleştiğini hatırlamadığını ifade etmektedir. Diğer rivayetlerde bu uygulamanın Mâide Sûresi'nden önce mi sonra mı olduğu dile getirilmiştir. İbn Hacer, Abdullah'ın hükmü bu derece açık olan bir konuda "bilmiyorum" şeklinde cevap vermesini bir eksiklik olarak görmeyip aksine, onun ne kadar dikkatli ve temkinli bir tavır sergilediğinin göstergesi olarak değerlendirmektedir. Ona göre bu tavır, takdire şayan bir durumu yansıtmaktadır. Abdullah, recm olaylarının gerçekleştiğini inkâr etmemektedir.³⁷⁴ Nitekim Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsne'd*inde geçen bir rivayette, Şeybânî'nin şu ifadelerine yer verilmiştir: "Abdullah b. Ebî Evfâ'ya, 'Hiz. Muhammed

³⁷² İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, "Cezalar" 9 (No. 2553).

³⁷³ Geniş bilgi için Bkz. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, "Kur'an-ı Kerim'de Olmayan ve Onunla Çelişen Ceza: Recm", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 117-129; Muhammed Key, "İslam Hukukunda Recm Cezasının Sübûtu Üzerine Bir Değerlendirme", *Ahi Evran İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1 (Aralık 2023), 21-37; Ahmet Kelleş, "Hadis İlminde İsnadın Otoritesi veya Akla Rağmen Hadis Okuyuculuğunun Çağdaş Bir Örneği 'Recm Cezası' Çalışmasına Eleştirel Bir Bakış", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2004), 41-84.

³⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*, 12/167.

(s.a.v.) recm cezası uyguladı mı?’ diye sordum. O da ‘Evet, bir Yahudi erkeği ile bir Yahudi kadını recmetti.’ dedi. Ben de ‘Bu olay Nûr Sûresi’nden önce mi, sonra mı oldu?’ diye sordum. O da ‘Bilmiyorum.’ dedi.” Burada “bilmiyorum” ifadesi, yalnızca Yahudi çiftin recmedildiği zamanın, yani olayın tarihsel bağlamının bilinmemesiyle ilgilidir.³⁷⁵ Şeybânî, bu hadisin, o dönemde Haricîler’in Ezârika koluna mensup olanların recm cezasını inkâr etmeleri üzerine, onlara karşı bir delil olarak ileri sürüldüğünü belirtmektedir.³⁷⁶ Hadisin Ezârika mezhebinin etkili olduğu dönemde aktarılmış olması, kanaatimizce Abdullah’ın olayın tarihini hatırlamamasının, yaşının ilerlemiş olmasından kaynaklandığını göstermektedir.

2.5.10. Hz. Hatice’nin Cennetle Müjdelenmesi

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: «قُلْتُ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: بَشَّرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَدِيجَةَ؟ قَالَ: نَعَمْ، بَيَّنَّتْ مِنْ قَصَبٍ لَا صَخَبَ فِيهِ وَلَا نَصَبَ.

Bize Müsedded, ona Yahyâ, ona da İsmâîl, Abdullah b. Ebî Evfâ’ya şunu sorduğunu nakletmiştir: “Hz. Muhammed (s.a.v.), Hatice bint Huveylid’i (r. anha) cennetle müjdeledi mi?” O da şöyle cevap vermiştir: “Evet, Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Hatice’ye (r. anha) ‘Cennette, içinde ne gürültü olan ne de yorgunluk bulunan, inciden yapılmış bir köşk ile müjdelendiğini’ bildirmiştir.”³⁷⁷

2.5.10.1. Hadisin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

Bu hadis hem Buhârî hem de Müslim’in *Sahîh*’lerinde yer almakla birlikte burada, Sahîh-i Buhârî’de yer alan rivayet esas alınmıştır. Sened kısmında Buhârî ile birlikte beş râvi ismi geçmektedir. Hadisin isnad zincirinin ilk iki halkasında “haddesenâ” (bize rivayet etti) ifadesi çoğul şekilde, üçüncü halkasında “an” (den dan) şeklinde ve isnad zincirinin son halkasında “kâle” (söyledi) şeklinde edâ sîgaları kullanılmıştır. Hadis Hz. Muhammed’in (s.a.v.) kavî bir sünneti olduğundan dolayı merfûdur. Sened zincirinden anlaşıldığına göre zincirde yer alan ilk iki râvi Basralı, sondaki râvi ise Kûfelidir. Buhârî, bu hadisi iki farklı başlık altında, iki farklı senedle;

³⁷⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*, 12/167.

³⁷⁶ Muhammedü’l-Emin b. Abdullah el-Eremî el-Âlevî Hererî, *Kevkebü’l-Vehhâc ve Revdû’l-Behhâc fi şerhi’l-Müslim* (Dâru’l-Minhâc-Dâru tûku’n-Necât, 2009), 18/485-86.

³⁷⁷ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Menâkıb” 20 (No.3819); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Sahabenin fazileti” 2433(4/1887).

Müslim ise bir başlık altında farklı senedlerle zikretmiştir. Hadis ayrıca Nesâî'nin *Sünen*'inde;³⁷⁸ Ahmed b. Hanbel ve Bezzar'ın *Müsned*'lerinde;³⁷⁹ İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde;³⁸⁰ Hâkim'in *Müstedrek*'inde;³⁸¹ İbn Hibbân'nın *Sahîh*'inde³⁸² ve Taberânî *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde³⁸³ yer almıştır. Senedde isimi geçen Müsedded ve İsmâîl'nin hayatları önceki bölümlerde ele alınmış olup aşağıda sadece Yahyâ b. Saîd'in hayatı ve cerh-tadîl açısından durumu hakkında bilgiler verilmiştir.

2.5.10.1.1. Yahyâ b. Saîd

Kaynaklarda, Yahyâ'nın tam adı Ebû Saîd Yahyâ b. Saîd b. Ferruh el-Kattân et-Temîmî el-Basrî el-Ahvel şeklinde zikredilmiştir. Yahyâ b. Saîd, 120/738 yılında Basra'da doğmuştur. Pamuk ticaretiyle uğraştığından “el-Kattân” ve doğuştan şaşı olduğu için “el-Ahvel” lakapları ile anılmıştır. Temîmî kabilesinin mevâlisinden olduğu yönündeki iddiaları kesin bir dille reddetmiştir. Nitekim Hatîbu'l-Bağdadî, Yahyâ b. Maîn'den rivayetle Yahyâ'nın “Hiç kimsenin üzerimde velayet hakkı yoktur.” dediğini aktarmıştır.³⁸⁴ Yahyâ'nın hayatı ve ailesi hakkında kaynaklarda ayrıntılı ve yeterli bilgi bulunmamakla birlikte iki oğlu³⁸⁵ ve iki torununun da onun gibi hadis ilmiyle ilgilendiği nakledilmiştir.³⁸⁶ Hadis ve diğer ilimleri öğrenmek için Bağdat, Kûfe ve Mekke gibi ilmî merkezlere seyahat etmiş ve orada dönemin önde gelen âlimlerinden istifade etmiştir. Özellikle en çok istifade ettiği hocaları, Şu'be b. Haccâc ve Süfyân es-Sevrî'dir. Yahyâ, ders halkalarına yirmi yıl boyunca katıldığını ifade etmiştir. Yahyâ b. Saîd, ikinci namazından sonra camide oturur öğrencileri akşam namazına kadar ona hadislerle ilgili sorular sorarlardı. “Emîrû'l-mü'minîn fî'l-hadîs”, “imâmü'l-muhaddisîn”, “hâfız”, “sika”, “me'mûn” ve “Hüccet” gibi unvanlarla anılan büyük bir muhaddistir. Hadis ilminin en saygın ve güvenilir isimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Yahyâ, hadis ilminde son derece titiz ve hakkaniyetli bir karaktere sahiptir. Bir defasında hocası Şu'be b. Haccâc ile bir

³⁷⁸ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, “Menâkib” 74 (No. 8302).

³⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/473 (No. 19129); Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, 87271 (No. 3333).

³⁸⁰ Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 6/390 (No. 32288).

³⁸¹ Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Sahihayn*, 3/204 (No. 4851).

³⁸² İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 15/465 (No. 7004).

³⁸³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 23/10 (No. 12).

³⁸⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/203.

³⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/509.

³⁸⁶ Zehebî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fî'l-Kütübi's-Sitte*, 1/203, 1/498.

meselede ihtilâfa düşen bir kişi, Yahyâ b. Saîd'i hakem tayin etmesini istemiştir. Ancak Yahyâ, hocası Şu'be'nin aleyhine hüküm vererek olayda hocasından farklı bir görüş benimsediğini ortaya koymuştur.³⁸⁷ İsnad alanındaki derin bilgisiyle birlikte, fikhü'l-hadîs alanında da bilgi sahibi olan Yahyâ, fakih muhaddislerden biri olarak kabul edilmiştir. Yahyâ, Hammâd b. Selerne, Süfyân es-Sevrî, Süleyman b. Mihran el-A'meş, Abdulmelik b. Cureyc, Abdurrahman b. Amr b. el-Evzâî, Humeyd et-Tavîl, Fudayl b. İyâz, Sufyan b. Uyeyne, Hişam b. Urve, Mâlik b. Enes gibi pek çok kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur. Yahyâ'dan Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Rabüye, Abdurrahman b. Mehdî, Muhammed b. Beşşar BüNDAR, Müsedded b. Müserhed, Buhârî, İshâk b. Mansûr el-Kevsec, Ali b. el-Medînî, Ebû Hayseme, Züheyr b. Harb ve daha pek çok kişi hadis rivayetinde bulunmuştur.³⁸⁸ Rivayetleri *Küttüb-i Sitte* başta olmak üzere diğer hadis kaynaklarında yer almıştır.

Yahyâ hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şu değerlendirmeler yapılmıştır: Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, Nesâî, Ebû Hâtîm, İbn Şâhin, Ebû Zür'a er-Râzî, İclî ve daha birçok âlim, Yahyâ'nın sika olduğunu belirtmişlerdir. İbn Hacer; Yahyâ'nın sika, mutkîn, hafız, imâm (önde gelen âlim) ve örnek alınacak bir kişi olduğunu ifade etmiştir. İbn Mencûye (ö. 428/1036), Yahyâ'yı zamanının önde gelen âlimlerinden biri olarak tanımlamıştır. Onun hafızası, takvası, anlayışı, fazileti, dini ve ilmiyle tanındığını ve Irak halkı için hadis ilminin temelini atan şahsiyet olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Yahyâ, sika râvileri araştırmada son derece titiz olup zayıf râvilerden uzak duran bir âlimdir. Halîlî (ö. 446/1055), Yahyâ'nın tartışmasız bir imâm olduğunu ve Basra'da Mâlik'in en değerli öğrencisi olduğunu ifade etmiştir. Süfyân, Yahyâ'nın hafızasına hayret ettiğini ve tüm muhaddislerin "Kim Yahyâ'yı terk ederse biz de onu terk ederiz" dediğini nakletmiştir. Yahyâ b. Maîn ve Dârekutnî, Yahyâ'nın Abdurrahman b. Mehdî'den daha üstün ve güvenilir bir râvi olduğunu belirtmiştir. İbn Hibbân, Yahyâ'yı hafızası, takvası, anlayışı ve faziletiyle zamanının önde gelen kişilerinden tanınmış biri olarak tanımlamıştır. Ali b. Medînî ise Yahyâ'dan daha güvenilir birini görmediğini ifade etmiştir. Zehebî, Yahyâ'yı "emîrû'l-mü'minîn fî'l-hadîs", büyük imam ve hafız unvanlarıyla anmıştır. Yahyâ b. Saîd, 12 Safer 198/813

³⁸⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1/232-33.

³⁸⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, 7/579-85.

tarihinde Basra’da vefat etmiştir.³⁸⁹ Yahyâ hakkında oluşan genel kanaat onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.

2.5.10.2. Hadisin Muhtevasının Değerlendirilmesi

Hadis, *Sahihayn*’da ve diğer kaynaklarda metin bakımından bazı farklılıklar ile yer almıştır. Muhammed (s.a.v.) bazı sahâbelerini hayattayken topluca cennetle müjdelemiş; ayrıca Hatice validemiz, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Selâm gibi bazı sahabîleri de tek tek cennetle müjdelemiştir.³⁹⁰ Bu hadis, Hatice annemizin cennetle müjdelenmesi ve cennette kendisine inciden yapılmış bir evin müjdesiyle ilgilidir. Hz. Hatice, Hz. Muhammed’e (s.a.v.) her zaman sevgi ve sadakatle yaklaşmış, ona maddî ve manevî yönden en güzel şekilde destek olmuştur. O, Hz. Muhammed’e (s.a.v.) bir eşten ziyade, bir anne şefkati ve merhametiyle en iyi şekilde yardımcı olmuş ve her zaman onun yanında yer almıştır. Hz. Muhammed, (s.a.v.) bir iş yaptığında ona danışır ve o da ona en uygun tavsiyeleri verirdi. Hz. Hatice İslam’a büyük katkılarda bulunmuş, Mekke’de geçen zor yıllarda müşriklerin Hz. Muhammed’e (s.a.v.) ve arkadaşlarına yaptığı işkencelere ve hakaretlere karşı her zaman onun yanında durmuştur. Malını ve mülkünü, Hz. Muhammed’in(s.a.v.) davası için harcamaktan geri durmamıştır. İşte bu yüzden Allah (c.c) Hatice’nin sabrı, sadakati ve İslam’a verdiği büyük katkılardan dolayı ona cennette “inciden yapılmış bir saray içinde, gürültü ve sıkıntı olmayan, rahatlık ve huzur içinde yaşayacağı bir yer” müjdesini vermiştir.³⁹¹

Hz. Muhammed, (s.a.v.) Hatice’nin vefatından sonra farklı eşlerle evlenmiş olmasına rağmen, onun fedakârlığını hiçbir zaman unutmamıştır. Bir hayvan kesildiğinde, Hatice’nin dostlarına pay göndermeyi ihmal etmemiştir. Ayrıca, Hz. Muhammed, (s.a.v.) Hatice’nin kardeşi Hâle’nin sesini ve tavırlarını Hatice’ye benzeterek heyecanlanır ve şöyle derdi: “Allahım, bu Huveylid kızı Hâle’dir!”³⁹² Hz.

³⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, 31/3-43; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 11/216-20; Erdinç Ahatlı, “Yahyâ b. Saîd el-Kattân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/262.

³⁹⁰ Abdullah Aydın, İsmail Lütfi Çakan, “Aşere-i Mübeşşere”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/547.

³⁹¹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Fezâil” 2435 (4/1888).

³⁹² Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Menâkıb” 20 (No. 3821); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “fezâil” 2434 (4/1889).

Âiše, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Hatice'ye duyduğu derin sevgiye karşı zaman zaman duygusal bir yaklaşım sergilemiş ve kendisinin Hz. Hatice'den daha faziletli olduğunu ifade etmiştir. Ancak Hz. Muhammed, Hz. Âiše'nin bu tavrından rahatsız olmuş ve Hz. Hatice'nin bu ümmetin en hayırlı kadınlarından biri olduğunu belirtmiştir.³⁹³ Cebrâil (a.s.) Hz. Muhammed'e, (s.a.v.) Hatice'ye kendi selâmını ve Cenâb-ı Hakk'ın selâmını iletmesini istemiştir. ³⁹⁴ Bu durum, Hatice'nin faziletine açık bir delildir.

³⁹³ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Menâkıb" 20 (No. 3818).

³⁹⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Menâkıb" 20 (No. 3820).

SONUÇ

Kur'an ve Sünnet, İslam dininin iki ana kaynağını oluşturmaktadır. Kur'an'ın doğru anlaşılabilmesi için tarih boyunca pek çok tefsir kitabı kaleme alınmıştır. Kur'an'ın açıklayıcısı konumunda olan Sünnet'in anlaşılması için ise, başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere temel hadis külliyatları derlenmiş, daha sonra bu kaynaklardaki hadisler hem sened hem de metin yönünden derin incelemelere tabi tutulmuştur.

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in yakınında bulunmuş, Eslem kabilesine mensup ve yaklaşık 607–608 yıllarında doğduğu anlaşılan Abdullah b. Ebî Evfâ'nın hayatı ile *Sahîhayn*'deki rivayetleri sened ve metin açısından değerlendirilmiştir. Abdullah b. Ebî Evfâ, genç yaşta İslâm'ı kabul ederek -Benî Nadîr'den Hayber'e, Huneyn'den Tebük'e kadar uzanan- önemli gazvelere katılmış, Hz. Peygamber'in duasına mazhar olmuş, sahâbe dönemi zenginliğini doğrudan gören, güvenilir bir râvi konumundadır. Peygamber'in vefatından sonra da cihad faaliyetlerine devam etmiş, nihayet Medine'den Kûfe'ye yerleşerek burada fetva vermiş ve hadis halkaları kurmuştur. Kûfe hadis ekolüne yaptığı bu doğrudan katkı, rivayetlerinin sonraki nesillere yayılmasında belirleyici olmuştur.

Çalışma kapsamında, Abdullah b. Ebî Evfâ'ya ait toplam yüz on yedi rivayet tespit edilmiştir. Bunların on altısı Buhârî ve Müslim'de yer alırken, geriye kalanlar ise diğer temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Sadece merfû değil, aynı zamanda mevkûf rivayetler de kaydedilmiş; bu sayede ibadet, muâmelât, ahlâk, siyer, ticaret ve sosyal yaşam gibi çok çeşitli alanlarda bilgiye ulaşılmıştır. Rivayetlerin farklı isnad yollarına sahip olması hem metinlerin güvenilirliğini hem de yaygınlık kazanmasını ortaya koymaktadır.

Sahîhayn'de yer alan toplam on altı rivayet hem Buhârî hem Müslim'in hadis kabul kriterlerini taşıdığı için isnad bakımından son derece sahih kabul edilmiştir. Bu rivayetlerin sıhhat değerlendirilmesinin yanı sıra muhteva açısından da incelenmesi neticesinde; bazı konuların tarihsel bağlamı, içeriği ve fikhî yönleri bakımından farklı yorumlara açık olduğu tespit edilmiştir. Bu yönüyle çalışma, sadece râvî tanıtımıyla sınırlı kalmayıp metin tahliliyle de hadislerin dinî, hukukî ve sosyal anlamda işlevselliğine ışık tutmayı amaçlamıştır.

Sonuç olarak; Abdullah b. Ebî Evfâ'nın rivayetleri İslâmî hükümlerin anlaşılması, hadis ilminin kaynak güvenliği ve sened disiplini konularında önemli katkılar sunmaktadır. Tezde ulaşılan sonuçlar hem rivayet kültürünün gelişimi hem de bu sahâbînin hadis ilmindeki yeri açısından önemli veriler sunmaktadır. Hem biyografik analize hem de rivayet analizine bütüncül bir bakış getiren bu tez, alandaki literatüre mütevazı ama kapsayıcı bir katkı sunmayı hedeflemiştir.

KAYNAKÇA

- Ahatlı, Erdinç. “Yahyâ b. Saîd el-Kattân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/262. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Âlûsî, Mahmûd b. Abdullâh el-Huseynî. *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîr el-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*. thk. Alî Abdubârî Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Apaydın, Yunus vd. *İlmihal*. 2 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Askerî, Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdullâh b. Sa'îd. *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn*. thk. Mahmûd Ahmed Mîre. 2 Cilt. Kahire: el-Matba'atu'l-Arabiyyetu'l-Hadîse, 1402/1981.
- Aybakan, Bilal. “Selem”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Aydınlı, Abdullah; Çakan, İsmail Lütfî. “Aşere-i Mübeşşere”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. 3. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn. *Şerhu Ebî Dâvûd*. thk. Ebu'l-Munzir Hâlid b. İbrâhîm el-Mısırî. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn. *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Bağcı, H. Musa. *Hadis Tarihi ve Usulu*. Ankara: Bilay Yayınları, 2018.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdullâh vd. en-Nimr. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 4. Basım, 1417/1997.
- Beğavî, Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed. *Mu'cemu's-Sasâbe*. thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Cekenî. 5 Cilt. Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1421/2000.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüsrevcirdî. *Delâ'ilü'n-Nübüvve ve Ma'rîfetu Ahvâli Sâhibi's-Şerî'a*. thk. Abdulmu'tî Kal'acî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye; Dâru'r-Reyyân, 1408/1988.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüsrevcirdî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l Kütübü'l -İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.

- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-İtkî. *el-Bahrû 'z-Zehhâr*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988/2009.
- Bilen, Mehmet. *İbn Hacer'in Buhari savunusu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu 'l-Kebîr*. thk. Muhammed b. Salih ed-Dubasî. 12 Cilt. Riyad, 2019.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu 's-Sağîr*. thk. Mahmud İbrahim Zâyîd. Lübnan: Dâru'l Ma'rife, 1986.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu 's-Sahîh*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Cemmâîlî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî. *el-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Şadi b. Muhmmmed b. Sâlim Ali Numan. Kuveyt, 2016.
- Cenkî, Muhammed el-Hader b. Seyyid Abdullah b. Ahmed. *Kevseru 'l-Meani'd-Darerî fî keşfi Habâyâ Sahîhi Buhârî*. 14 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü 'l-Kur'ân*. thk. Abdu's-Selâm Muhammed Alî Şâhîn. 3 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Çakan, İsmail Lütî. "Dârekutnî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Haziran 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/darekutni>.
- Çakın, Kamil. "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci,". *İslâmî Araştırmalar* 10/1 (1997), 100-109.
- Çiftçi, Mehmet Emin. "Sahabenin Hadis Rivayeti ve Sahih Hadis Algısı". *Akademik Platform* 03/01 (Mart 2019), 42-53.
- Çubukçu, Asri. "İbrâhîm". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlzâmât ve't-Tetebbu'*. thk. Ebû Abdirrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vâdî 'î. Beyrut: Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, 2. Basım, 1405/1985.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahman et-Temîmî. *Sünenü 'd-Dârimî*. thk. Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Sudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.
- Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn. *Hüccetullâhi 'l-Bâliga*. thk. Seyyid Sâbık. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Cîl, 2005.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî el-Mevsilî. *Müsnedu Ebî Ya'lâ*. thk. Saîd b. Muhammed en-Nesârî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l hadîs, 1404/1984.
- Ebû Zur'a, Abdurrahmân b. Amr ed-Dimaşkî. *Târîhu Ebî Zur'a*. thk. Ni'metullah el-Kûcânî. Dimaşk: y.y., ts.
- Esedî, Seyf b. Ömer et-Temîmî. *el-Fitnetü ve vak'atü'l-cemel*. thk. Ahmet Râtib Armûş. Beyrut: Dâru'n-Nefâis. 1993.
- Evgin, A. Kadir. "Süfyan b. Uyeyne (107-198/725-813) ve Hadis Cüz'ü" 3/3 (2003), 69-107.
- Fâkihânî, Ebû Hafs Tâcüddîn Ömer b. Alî b. Sâlim b. Sadaka el-Lahmî el-İskenderânî. *Riyâdu'l-Efhâm fî Şerhi Umdeti'l-Ahkâm*. thk. Nureddîn Tâlib. 5 Cilt. Suriye: Dâru'n-Navadir, 1431/2010.
- Falûcî, Ekrem b Muhammed Ziyâde. *Mu'cemu şüyuhu't-Taberî*. Ürdün-Kahire: Dâru'l Eseriye-Dâru ibn Affân, 2005.
- Ferâhidî, Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân. *el-Ma'rife ve't-Târîh*. thk. Ekrem Diyâ el-Ömerî. 3 Cilt. Bağdat: Matbatü'l İrşâd, 1401/1981.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kamûsü'l-Muhît*. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 8. Basım, 2005.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. "Kur'an-ı Kerim'de Olmayan ve Onunla Çelişen Ceza: Recm". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 117-129.
- Gûrânî, Şihâbuddîn Ahmed b. İsmail b. Osmân. *el-Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâdi Ehâdîsi'l-Buhârî*. Thk. eş-Şeyh Ahmed İzzû İnâye. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1429/2008.
- Gültekin, Hüseyin. *A'meş Süleyman bin Mihran ve hadis ilmindeki yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Hacıoğlu, Nejla. "Etlerinin Yenilmesi Yasaklanan Hayvanlar İle İlgili Hadis Rivayetlerinin Değerlendirilmesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/22 (ts.), 1191-1220.
- Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek âle's-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.

- Halîmî, Ebû Abdullâh Huseyn b. el-Hasan b. Muhammed b. Halîm el-Cürcânî. *el-Minhâc fî Şuabi'l-Îmân*. thk. Hilmî Muhammed Fûde. 3 Cilt. b.y.: Dâru'l Fikir, 1399/1979.
- Hamîdullah, Muhammed. *el-Vesâiku's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve Hilâfeti'r-Râşide*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 6. Basım, 1986.
- Hasanov, Eldar. "Zina". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/444-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Süfyân b. Uyeyne". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hatâb el-Bustî . *A'lâmu'l-Hadîs*. thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahmân Âli Suûd. 4 Cilt. Mekke: Câmîatu Ümmü'l-Kurâ, 1409/1988.
- Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *Kitabü't-Tabakât*. thk. Suheyl Zekkâr. Suriye: Dâru'l Fikir, 1414/1993.
- Hererî, Muhammedü'l-Emin b. Abdullah el-Eremî el-Âlevî. *Kevkebü'l-Vehhâc ve Revdû'l-Behhâc fî şerhi'l-Müslim*. 26 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhâc-Dâru tûku'n-Necât, 2009.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zubeyr el-Kureşî el-Esedî. *el-Müsned*. thk. Hasen Selîm Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru's-Sekâ', 1996.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bücavî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adiy el-Cürcânî. *el-Kâmil fî Duafâ'i'r-Ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdul Mevcûd, Alî Muhammed Muavvid. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Asâkir, Ebû Muhammed Bahâüddîn el-Kâsım b. Alî b. el-Hasen ed-Dimaşkî. *Târîhu Medîneti Dimeşk*. thk. Amr el-Amrevî. 80 Cilt. Lübnan: Dâru'l Fikr, 1995.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdirrahman b. Temmâm el-Endûlusî. *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâiretu'l-Kütübu'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 1423/2003.
- İbn Dakîkul'îd, Ebû'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî. *İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*. 2 Cilt. b.y.: Matba'atu's-Sunneti'l-Muhammediyye, ts.

- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. Haydarabad-Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1371/1952.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-İlel*. thk. Sa'd b. Abdullâh el-Hamîd ve Hâlid b. Abdurrahman el-Cerîsî. 7 Cilt. b.y.: Metâbiu'l-Hamîdî, 1427/2006.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bezâr, 3. Basım, 1419/1998.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Abdullâh b. el-Absî. *el-Kitâbu'l-Musanneffi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebü'r-Rüşd, 1988.
- İbn Ebî Tayfûr, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir Tayfûr el-Mervezî el-Horasânî. *Kitâbu Bağdâd*. thk. es-Seyyid İzzet el-Attâr el-Huseynî. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 3. Basım, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'n-Nizamâniyye, 1326/1908.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Muavvad. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-Mu'cemu'l-Mufehres ev Tecridu Esânîdi'l-Kütübi'l-Meşhûra ve'l-Eczâ'i'l-Mensûra*. thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdinî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru Raşid, 1406/1986.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîc Ehâdisi'r-Râfi'î el-Kebîr*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1989.
- İbn Halfûn, Ebû Bekr Muhammed b. İsmâ'îl el-Endelüsî. *el-Meâlim bi Şuyûhi'l-Buhârî ve Müslim*. thk. Ebû Abdrrahman Âdil said. Beyrut: Dâru'l Mektebetü'l-İlmiyye, 1425/2004.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Murşid vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

- İbn Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Câmi' li-Ulûmi'l-İmâm Ahmed- er-Ricâl*. thk. Hâlid er-Ribât - Seyyid İzzet İyd. Mısır: Dâru'l-Felâh, 14030/2009.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*. thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422/2001.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelusî. *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l Mektebetü'l -İlmiyye, 1403/1983.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelusî. *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*. thk. Abdulğaffâr Süleymân el-Bendârî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2002.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *es-Sahîh*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakkâ vd. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nîsâbûrî. *Sahîhu İbni Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1424/2003.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *İ'lâmu'l-Muvakkî'in an Rabbi'l-Âlemîn*. thk. Muhammed Abdusselâm İbrahim. 4 Cilt. Riyad-Beyrut: Dâru İbnu Hazm, 1411/1991.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Alî Şîrî. Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabiyye, 1408/1988.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *Tefsiru'l Kur'âni'l-Azîm*. thk. Samî Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Dâru Teyibe, 2. Basım, 1999.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî. *el-Muğnî*. thk. Tâhâ ez- Zeynî vd. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1388/1968-1389/1969.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Muhtasarü Târihi Dimaşk*. thk. Rûhiye en-Nuhâs vd. 29 Cilt. Dimaşk: Dâru'l Fikr, 1984.
- İbn Mencuyeh, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed b. İbrâhîm. *Ricâlu Sahîhi Muslim*. thk. Abdullah el-Leysî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1986.
- İbn Raslan, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî el-Menûfî el-Ensârî. *Şerhu Süneni Ebi Davud*. 20 Cilt. Mısır: Dâru'l-Felâh, ts.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l Mektebetü'l - İlmiyye, 1990.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.
- İbnü'd-Demâmînî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer el-Mahzûmî el-İskenderî. *Mesâbîhu'l-câmi*. thk. Nureddin Tâlib. 10 Cilt. Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 1430/2009.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Menâkibu'l-İmâm Ahmed*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî. Dâru Hicr, 2. Basım, 1988.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'*. 3 Cilt. Bergstraesser: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351/1932.
- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Saâdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî. *Câmi'u'l-Usûl fî ehadîsi'r-resûl*. thk. Abdulkâdir el-Arnaût. 12 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hulvânî, 1389/1969-1392/1972.
- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Saâdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fî Marifeti's-Sahâbe*. 8 Cilt. Şam: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.
- İbnü'l-Kâni', Ebü'l-Huseyn Abdalbâkî b. Kâni' el-Bağdâdî. *Mu'cemu's-Sahâbe*. thk. Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî. 3 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Gurebâ'i'l-Eseriyye, 1418/1997.

- İbnü'l-Kattân, Alî b. Muhammed b. Abdulmelik el-Kitâmî el-Himyerî el-Fâsî. *Beyânu'l-Vehm ve'l-Îhâm fî Kitâbi'l-Ahkâm*. thk. el-Huseyn Âyet Saîd. Riyad: Dâru Teyibe, 1418/1997.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Mısırî. *et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi 'i's-Sahîh*. 36 Cilt. Dımaşk: Dâru'n-Navadir, 1429/2008.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *el-Îlâm bi Fevâ'idî Umdeti'l-Ahkâm*. thk. Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Muşeykih. 11 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l -Âsime, 1417/1997.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramadân. Beyrut: Dâru'l marife, 1417/1997.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l-Hadîs*. thk. Nûreddîn İtr. Dımaşk; Beyrut: Dâru'l-Fikr; Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1406/1986.
- İclî, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh el-Kûfî. *es-Sikât*. thk. Abdulalîm Abdulazîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü'd -Dâr, 1405/1985.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Mudevvene*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İsbehânî, Ebü'l-Kâsım İsmail b. Muhammed b. Fazl. *Siyeru's-Selefi's-Sâlihîn*. thk. Kerem b. Hilmî b. Ferhât b. Ahmed. 4 Cilt. Riyad: Dâru'r-Raye, ts.
- İsevî, İsevî Ahmed. *el-Vasıyye fiş-Şeriatî'l-İslâmiyye*. Mısır: Dâru't-Te'lif, ts.
- İsfahânî, Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Asfiyâ'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî; Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1394/1974.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Ma'rifetü's-Sahabe*. thk. Adil b. Yusuf el-Azazî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l Vatan, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hadis". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 15/27-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. "Sahîhayn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/527-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Karahan, Abdullah. "Tebûzekî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tebuzeki>.
- Karataş, Mustafa. *Hadis Rivayet Tarihi*. İstanbul: Ensar, 2004.
- Kârî, Ali b. Muhammed Ebü'l Hasan Nureddin el-Molla el-Herevî. *Şerhu Müsned Ebî Hanife*. thk. Halil Muhyeddin el-Mis. Beyrut-Lübnan: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1985.

- Kâsânî, Alâuddîn Ebûbekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâiu's-Senâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: el-Matbaatu'l-Kübra'l-Emîriyye, 1905.
- Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî. *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdullah el-Leysî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1986.
- Keleş, Ahmet. "Hadis İliminde İsnadın Otoritesi veya Akla Rağmen Hadis Okuyuculuğunun Çağdaş Bir Örneği 'Recm Cezası' Çalışmasına Eleştirel Bir Bakış". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2004), 41-84.
- Keskin, Mehmet. *Şafîî Fıkhi*. 2 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer. *er-Risâletü'l-Müstetrafe*. thk. Muhammed Müntasır b. Muhammed ez-Zemzemî. Dâru'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 6. Basım, 2000.
- Key, Muhammed. "İslam Hukukunda Recm Cezasının Sübûtu Üzerine Bir Değerlendirme". *Ahi Evran İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1 (Aralık 2023), 21-37.
- Kirmânî, Muhammed b. Yusuf b. Alî b. Sa'id Şemsuddîn. *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Alî b. Dahîlullâh b. Uceyyân el-Avfî. 25 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 2. Basım, 1981.
- Kur'an Yolu*. Erişim 07 Haziran 2025. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el- Kurtubî. *Câmi' li-Âhkâmî'l-Kur'an*. thk. Amed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ziyâuddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî. *Müfhim limâ eşkele min Telhîsi kitâbi Müslim*. thk. Muhyiddin Dîb Müstû vd. 8 Cilt. Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1996.
- Kuzyurt, Kasım. *A'meş kiraatının Muttavvi'î rivâyeti ile Şenebûzî rivayeti arasındaki farklılıklar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Laşin, Musa Şahin. *Fethül-Münim Şerhu Sahihil-Müslim*. 10 Cilt. Kahire: Dâruş-Şürûk, 2002.
- Malik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvattâ'*. thk. Muhammed Mustafa el-Azmî. 8 Cilt. Abu Dabi: Müessesetü Zâayid b. Sultân, 1425/2004.

- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî el- Mâverdi. *en-Nuket ve'l-Uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî. *el-Hâvî'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî ve huve Şerhu Muhtasari'l-Muznî*. thk. eş-Şeyh Alî Muhammed Me'ûd - eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419-1999.
- Mensurî, Ebü't-Tayyib Nâif b. Salah b. Ali. *el-Mesâlikü'l kavîme bi Terâcim İbn huzeyme*. 2 Cilt. Sudi Arabistan: Dâru'l -Âsime, 2015.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Huseyn b. Alî. *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*. thk. Abdullah İbrâhîm es-Sâvî. Kahire: Dâru's-Savî, ts.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Moğultay, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî. *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. thk. Muhammed Osman. 6 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011.
- Mustafa, İbrahim vd. *Cered*. 2 Cilt. Dâru'd-Da've, ts.
- Mücâhid, Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsiru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdusselam Ebü'l-Nîl. Mısır: Dâru'l-Fikrî'l-İslâmî, 1989.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Misrî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1374/1955.
- Müzeynî, Halid b. Süleyman. *el-Muharrer fî Asbâbi Nüzulu'l-Kur'an min Hilâli'l-Kütübü't-Tisâ Dirâsâtu'l Asbab Rivâyeten ve Dirâyetan*. 2 Cilt. Sudi Arabistan: Dâru İbn Cevzî, 2006.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Amed b. Şuayb el-Horâsânî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasen Abdulmun'im. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-. *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luğât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1392/1972.
- Olgaç, Mahmut. *Mûsâ b. Ukbe'nin Siyer'e Dair Rivayetlerinin Değerlendirilmesi (Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Kadar)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

- Özavşar, Mehmet Emin. “Vekî‘ b. Cerrâh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/8-9. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özcan, Kemal. “Buhârî ve Müslim’in Sahîhleri Hakkında Farklı Görüşler”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/40 (2014), 215-244.
- Rabâî, Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Rebîa b. Süleyman b. Halid b. Abdurrahman. *Târîhu Mevlidi’l-Ulemâ’ ve Vefeyâtihim*. 2 Cilt. Riyad: Dâru’l-Âsime, 1410/1989.
- Sâlih, Subhî b. İbrâhîm. *Mebâhis fî ulûmi’l-hadîs ve mustalahuh*. Beyrut-Lübnan: Dâru’l İlmi, 5. Basım, 1984.
- San‘ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘. *Tefsîru Abdurrezzâk*. thk. Mahmud Muhammed Abduh. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l Kütübü’l-İlmiyye, 1998.
- San‘ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A‘zamî. 10 Cilt. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 2. Basım, 1982.
- San‘ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl. *Sübülü’s-Selâm*. 2 Cilt. b.y.: Dâru’l-Hadis, 1419/1998-1420/2000.
- Sarı, Abdüsselam. “Vasiyet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/552-555. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Sehmî, Ebû’l-Kâsım Hamza b. Yûsuf el-Cürcânî Hamza. *Târîhu Cürcân*. thk. Muhammed Abdulmuîd Hân. Beyrut: Âlemu’l-Kütüb, 4. Basım, 1407/1987.
- Sellâm, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Sellâm el-Kayravânî Yahyâ b. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1425/2004.
- Semânî, Ebû’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed el-Mervezî. *Tefsîru’l-Kur’ân*. thk. Yâsir b. İbrâhîm-Ğanîm b. Abbâs. Riyâd: Dâru’l Vatan, 1418/1997.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü’l-Eimme. *el-Mebsût*. thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyis. 30 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1414/1993.
- Sindî, Ebû’l-Hasan Muhammed b. Abdi’l-Hâdî et-Tatvî Nûru’d-Dîn. *Kifâyetu’l-Hâce fî Şerhi Süneni İbn Mâce*. 26 Cilt. Cidde: Dâru’l-Minhâc, 2018.
- Sönmez, Mehmet Ali. “Ali b. Medînî”. 2/411. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Süyûtî, Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî. *Tedribu’r-Râvî fî Şerhi Takrîbu’n-Nevâvî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 2 Cilt. b.y.: Dâru Taybe, ts.
- Syed, Hafeez. *G. H. A. Juynboll’ün Encyclopedia of Canonical Hadîth adlı eserindeki metodu ve Süleyman el-A’mes hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990.
- Şenel, Abdulkadir. "Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Haziran 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-velid-et-tayalisi>.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Yemenî. *Neylu'l-Evtâr*. thk. Isâmuddîn es-Sabâbî. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993.
- Şinkî, Muhammed el-Hıdır el-Cekeni. *Kevserü'l-Meaniyyi'd-Derârî*. 14 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğnî'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb . *el-Mu'cemu'l-Evsat*. thk. Târik b. İvadullâh b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, ts.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-. *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 26 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd el-Basrî. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Toksarı, Ali. "İbn Nümejr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Haziran 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-numeyr>.
- Uğur, Mücteba. "A'meş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Haziran 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ames>.
- Vâkıdî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî. *el-Megâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmî, 3. Basım, 1409/1989.
- Vasîtî, Eslem b. Sehl b. Eslem b. Habib. *Târîhu Vâsıt*. thk. Korkis Avad. Beyrut: Âlemü'l Kütüb, 1985.
- Velevî, Ali b. Âdem b. Musa el-Eyyûbî. *el-Bahrül-Muhîtüs-Seccâc fî Şerhi Sahîhil-İmâm Müslim b. el-Haccâc*. Dar İbni'l Cevzi, 2004.

- Yardımlı, Ali. “İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/442-443. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadis Problemleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 6. Basım, 2019.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Arap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/272-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yüksek, Ali. “İslam Hukuku Tarihinde Kûfenin Yeri”. *Turkish Studies* 9/5 (2014), 2165-2178.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Kâşif fî Ma‘rifeti men lehû Rivâyetun fî l-Kütübi’s-Sitte*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru’l-Kıble li’s-sekâfeti’l-İslâmiyye – Müessesetü Ulûmül-Kur’ân, 1413/1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A‘lâmü’n-nübelâ’*. 18 Cilt. Kahire: Dâru’l Hadis, 2006.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tarîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-alâm*. thk. Beşâr Avâd Mar‘ûf. 15 Cilt. Riyad: Dâru’l-Ğarbi’l İslâmî, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezhîbu Tehzîbi’l Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*. thk. Gânim Abbas Gânim-Mecdî Seyyid Emin. 11 Cilt. Kahire: el-Fârûku’l-Hadisiyye li’t-Tıbbâati ve’n-Neşr, 2004.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü’l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü’l-İslâmî*. 10 Cilt. Dımaşk: Dâru’l Fikir, 32. Basım, 2010.